

Forfatter: Heiberg, Johan Ludvig

Titel: Dramatik i udvalg

Citation: Heiberg, Johan Ludvig: "Dramatik i udvalg", i Heiberg, Johan Ludvig: *Dramatik i udvalg*, udg. af Jens Kr. Andersen , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 2000, s. 521. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur:
<https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-heibergjl04val-shoot-idm140721243508016.pdf>
(tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Dramatik i udvalg

Efterskrift og noter

522

523

Efterskrift

Johan Ludvig Heiberg (1791-1860) figurerer med sin satiriske dramatik som Holbergs arvtager i dansk litteratur. Skønt mange enkeltheder i teksterne i dag kun kan forstås til fulde ved hjælp af en forklarende kommentar, har de fleste af hans stykker dog bevaret en charme og et vid, der gør dem tiltrækkende og underholdende også for en nutidig læser. Heibergs mesterskab beror ikke mindst på en særegen blanding af løssluppen fantasi og streng klarhed i idé og komposition; som dramatiker viser hans sammensatte talent sig i den påfaldende variation af de *genrer*, han arbejder i.

Med det foreliggende udvalg af Heibergs dramatik har det netop været hensigten at lade denne genremæssige bredde og variationsrigdom komme til syne. Tilsvarende er den følgende redegørelse (efterskriftens afsnit 2-6 incl.) ordnet efter udvalgets tekster *betragtet i lyset af den dramatiske genre, de hver især repræsenterer*. Forinden (i afsnit 1) skal Heibergs liv, karriere og produktion imidlertid søges overskuet i *kronologisk* orden.

1. Forfatter og forfatterskab

Den traditionelle biografiske tre-delning i den biograferedes barn og ungdom, manddom og alderdom passer som fod i hose på tilfældet Heiberg. Den udgør da også inddelingsgrundlaget i Morten Borups *Johan Ludvig Heiberg I-III* (1947-49), der med sit væld af veldokumenterede oplysninger har udgjort et solidt og forpligtende grundlag for senere beskæftigelse med forfatterskabet, indbefattet den, der er nedlagt i denne udgave. Vi følger også nedenfor den praktiske opdeling i tre livs- og produktionsfaser.

Barndom og ungdomstid (1791-1825): Johan Ludvig Heiberg var skilsmissebarn. Hans fader, P. A. Heiberg (1758-1841), havde 524 gennem det 18. årh.s sidste par tiår forfattet og udgivet en række politisk-satiriske skrifter af regeringsfjendtlig og republikansk observans, hvilket i 1799 indbragte ham en landsforvisningsdom. Året efter, at P. A. Heiberg havde forladt landet, i 1801, søgte og opnåede hans unge hustru Thomasine (f. Buntzen, 1773-1856, senere kendt som forfatter af »hverdagshistorierne«) skilsmisse, hvorved hun blev i stand til samme år at ægte sin tilbeder og elsker, den svenske baron C. F. Gyllembourg-Ehrensverd. P. A. Heiberg henlevede resten af sit liv i exil i Paris, og sønnen genså ham først som voksen (i 1819). Ved skilsmissen havde faderen imidlertid - efter bitter strid med Thomasine - opnået den formelle forældremyndighed og kunne dermed træffe beslutninger vedrørende sønnens opdragelse og opholdssted. En tid (1803-04) var denne således sat i pleje hos P. A. Heibergs ven og åndsfælle, forfatteren og litteraten Knud Lyne Rahbek (1760-1830) og dennes hustru Kamma (f. Heger, 1775-1829) på Bakkehuset. Umiddelbart kunne man tro, at dette levende litteratur- og kulturhjem måtte afgive gode opvækstbetingelser for en lille digterspire, men ingen af ægtefællerne Rahbek havde rigtig anlæg for at fungere som plejeforældre, og drengen benyttede snart en lejlighed til at stikke af fra Bakkehuset og søge tilflugt hos sin moder.

Den unge Heibergs rige begavelse kom tidligt til udfoldelse; han opfattede hurtigt og tænkte skarpt. Efter vellykket privatundervisning blev han 1809 student og aflagde året efter den såkaldte »anden examen« på universitetet, alt med smukke resultater. Som brødstudium valgte han medicinen, som han dog nedprioriterede til fordel for dyrkelsen af litterære og naturvidenskabelige interesser, især astronomi og entomologi (insekt-lære). I efteråret 1817 erhvervede han med udmærkelse magistergraden i spansk og portugisisk litteratur, og måneden efter doktorgraden på en latinsproget disputats om den spanske dramatiker Calderón (1600-81). En rejse til Stockholm 1812 gav den kommende verdensmand et grundkursus i selskabelig *savoir-vivre*. Årene 1819-22 tilbragte Heiberg i Paris, hvor han genså sin fader og

tilvejebragte en slags udsoning mellem forældrene. 1822-25 var han ansat som dansk lektor i Kiel, en stilling, han varetog uden entusiasme. På ét punkt blev årene i Tyskland imidlertid af vidtrækkende betydning for 525 hans senere udvikling, idet han under en afstikker til Berlin stiftede bekendtskab med G. W. F. Hegel (1770-1831) og dennes universelle, spekulative filosofi. Det var ikke mindst Hegels systematiske dialektik, der strukturerer begrebslige forløb i triader (teseantitese-syntese, som så igen kan blive tese i en ny triade osv.), der fascinerede den systematiske intellektualist Heiberg, som senere - i mesterens efterfølgelse - benyttede denne triadiske tankeform i talrige sammenhænge, bl.a. i sin genre-æstetik. I Hegels tegn står den danske grammatik, han forfattede foranlediget af sin kortvarige tyske universitetskarriere (og i håbet om at have kunnet forlænge den), *Formenlehre der dänischen Sprache* (1823) og en *Nordische Mythologie* (1827); til »Howitz-fejden« om viljens frihed bidrog han endelig med skriftet *Om den menneskelige Frihed* (1824).

Ungdomstidens væsentligste produktion omfatter dog især dramatiske arbejder, der alle står i forbindelse med opførelser, han foranstaltede på sit eget marionet- eller jakelteater (et sådant besad han allerede fra drengeårene, det opbevares i dag på Teatermuseet i København). Det drejer sig om stykkerne *Kjærlighed og Dyd* (upubliceret), »Pottemager Walter« (opf. privat 1813), »Don Juan« (en bearbejdet oversættelse af Molières, opf. privat 1812 og sammen med det foregående udg. i *Marionetttheater*, 1813), *Tycho Brahes Spaadom*, (skr. 1812-13, opf. og udg. 1819, omarbejdet 1848, genopf. 1865), *Dristig vovet halv er vundet* (en Calderón-pastiche, udg. 1816, uopf.), *Psyke* (udg. 1817, uopf.), *Nina* (skr. 1820, udg. 1823, opf. 1824) samt det egentlige gennembrudsværk *Julespøg og Nytaarsløier* (hvorom afsnit 2 nedenfor). Blandt afhandlingerne er disputatsen *De poëseos dramaticæ genere hispanico præsertim de Petro Calderone de la Barca, Principe Dramaticorum* (*Om den spanske dramatiske litteratur med særligt henblik på den største af dramatikkerne, Pedro Calderón de la Barca*) fra 1817 ved sin poetik af relevans i forbindelse med Heibergs egen dramatik.

Perioden 1825-39 rummer Heibergs kulmination, privat og professionelt. Privat i kraft af hans - som det skulle vise sig - betydningsfulde ægteskabsindgåelse og etablering af eget hjem, professionelt som embedsmand, dramatiker og kritiker (debattør og teoretiker).

526

Sin senere hustru, Johanne Luise (f. Pätges, 1812-90) traf Heiberg første gang 1826 på Det kgl. Teater. Den purunge balletpige og skuespillerelev, der kom fra yderst beskedne kår, var da ingenlunde uvant med at være genstand for mandlig opmærksomhed. Efter brylluppet 1831 etablerede ægteparret et hjem (fra 1844 i Søkvæsthuset på Christianshavn), der næsten blev en institution i københavnsk kulturliv. Her mødtes en snæver elite af åndspersonligheder ved elegant selskabelighed til kræsen drøftelse af tidens kunst og tænkning; her dyrkedes - og fastsattes regler for - »den gode smag«. Fru Heiberg (som hun indtil for nylig turde benævnes) var livet igennem teatrets fejrede og feterede prima donna og bidrog selv til repertoire med flere vaudeviller. For eftertiden ligger hendes betydning ikke mindst i memoire-værket *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* (udg. posthumt 1891, 4. udg. ved Aage Friis 1944), hvori hun sætter Heiberg (og sig selv) et hæderfuldt minde. I en berømt passage skildres »Bellmans-Sommeren« 1832, som Heiberg'erne tilbragte i Hørsholm sammen med digteren Henrik Hertz, der netop med *Gjenganger-Breve* (1830) havde meldt sig som Heibergs litteraturpolitiske allierede, og som kvitterede for sommeropholdet med digt-suiten »Erindringer fra Hirschholm« (»Posthuset«, »Billardet«, »Hyacintherne«) 1833.

1830-36 varetog Heiberg en stilling ved Den kgl. militaire Høiskole (med lokaler i det såkaldte Gjethus på Kgs. Nytorv, forgænger for Officerssskolen på Frederiksberg Slot) som lærer i fagene logik og skønlitteratur med forpligtelse til at udarbejde fagskrifter i disse fag; således har vi fra Heibergs hånd en af de tidligste danske litteraturhistorier, omend den i den trykte form nærmest har karakter af synopsis (fra 1831). Samtidig virkede han nogle år som gymnasielærer (Borgerdydskolen).

Af største litteratur- og teaterhistorisk rækkevidde blev imidlertid Heibergs dramatiske gennembrud med den genre, hvori han skulle komme til at excellere: *vaudevillen*, det lette og veldrejede underholdningsstykke med indlagte sange og aktuelt og lokalt emne. I afsnit 3 nedenfor vil der blive meddelt udførligere om vaudevillens genrologi og æstetik. Den internationalt velorienterede Heiberg kendte genrens udenlandske rødder, især de franske, men også den tyske liederposse; et eksempel herpå, K. v. Holteis 527 *Die Wiener in Berlin*, blev 1825 opført på Det kgl. Teater med den hamburgske frk. Pohlmann i hovedrollen, den blev siden til Heibergs *De Danske i Paris* (1833); bag adskillige af Heibergs vaudeviller findes på tilsvarende vis specifikke tyske eller franske forlæg. Lanceringen af den nye, lettere dramatik gik ingenlunde friktionsløst gennem teatrets direktion, fx. forholdt gamle Rahbek sig stedse skeptisk til vaudevillerne; derimod stod Jonas Collin (kendt fra H. C. Andersens biografi) gerne fadder til fornyelsen, også Frederik VI intervererede ved en lejlighed personlig til fordel for den Heiberg'ske vaudeville (iflg. Heiberg). Slaget blev altså vundet; nov. 1825 gik Heibergs første vaudeville, *Kong Salomon og Jørgen Hattemager*, over scenen - og blev en *succès fou*. Borup noterer tankevækkende, at denne teaterpremiere i den københavnske offentligheds opmærksomhed langt overskyggede Grundtvigs samtidige stridsskrift *Kirkens Gienmæle* (Borup II, p. 47). Heiberg fortsatte sin produktion af vaudeviller i en tæt række ned igennem 1830'erne (jvf. nedenfor), i 1840'erne fortyndede han genren med de såkaldte »vaudevillemonologer« (herom afsnit 4 nedenfor). Vi anfører her kun de væsentligste titler; det er imponerende nok endda! Inden for dramatikken

udgør disse vaudeviller hans kraftigste indsats: *Kong Salomon og Jørgen Hattemager* (skr., opf. og udg. 1825), *Et Eventyr i Rosenborg Have* (skr. 1825, opf. og udg. 1827), *Den otte og tyvende Januar* (opf. og udg. 1826), *Aprilsnarrene* (hvorum i afsnit 3 nedenfor), *Recensenten og Dyret* (hvorum i afsnit 3 nedenfor), *De Uadskillelige* (opf. og udg. 1827), *Kjøge Huuskors* (skr., opf. og udg. 1831, med musik af Heiberg selv), *De Danske i Paris* (skr. 1829ff., opf. og udg. 1833) og *Nei* (hvorum i afsnit 3 nedenfor). Vaudeville-monologerne eller -situationerne omfatter: *Supplicanten* (skr. og opf. 1829, udg. 1830), *Ja* (skr. og opf. 1829, udg. 1839), *Emilies Hjertebanken* (hvorum i afsnit 4 nedenfor), *Grethe i Sorgenfri* (skr., opf. og udg. 1840) og *Ulla skal paa Bal* (hvorum i afsnit 5 nedenfor).

1829 var Heiberg så etableret som dramatisk forfatter, at han opnåede fast ansættelse som teaterdigter (s.å. blev han titulær professor, derimod først 1849, efter forbigåelse, direktør ved Det kgl. Teater). Embedet som teaterdigter indebar (indtil 1839) en forpligtelse dels til at oversætte og bearbejde fremmed dramatik med 528 henblik på opførelse, dels til at forfatte lejlighedsstykker og -digte til officielle fester. Det første gav Heiberg mulighed for at påvirke teatersmagen til gunst for samtidige franske konversationsstykker, først og fremmest E. Scribes (1791-1861), der dermed afløste de hidtil dominerende, moralsk-sentimentale tyske dramatikere A. W. Iffland og A. Kotzebue. For den anden type opgave havde Heiberg året inden bevist sin egnethed ved - i anledning af et kongeligt bryllup - at have forfattet *Elverhøi* (skr., opf. og udg. 1828), den populære nationalromantiske *evergreen*, efter forfatterens erklærede hensigt en »Vaudeville i stor Stil« (Borup II, p. 147), hvis musikalske grundlag udgjordes af folkevisemelodier, behændigt arrangeret af komponisten F. Kuhlau (1786-1832). En tilsvarende anledning fremkaldte *Prindsesse Isabella* (skr., opf. og udg. 1829). Heibergs tid som teaterdigter var præget af kontroverser med direktionen, især med Chr. Molbech, og her blev Heiberg den lille. Fra samme tiår stammer *Alferne* (skr., opf. og udg. 1835) og *Fata Morgana* (skr., opf. og udg. 1838, omarb. 1873, genopf. 1896), der forkynder Heibergs poetiske idealisme, spekulative stykker, der så at sige bringer Hegels filosofi på scenen.

Som kritiker indleder Heiberg denne fase med at følge sit sceniske gennembrud op; i skriftet *Om Vaudevillen som dramatisk Digtart* (udg. dec. 1826) slår han et slag for »sin« genre og gør rede for dens æstetik, hvilket udbygges i »Critik over »Væringerne i Miklagard«« (1827). Han lægger hermed grunden til sin hegelianske dramaturgi (genrologi), jvf. oversigten i Paul V. Rubow: *Dansk litterær kritik i det 19. århundrede indtil 1870*, 1921, p. 112. Den kritiske (herunder polemiske og recenserende) aktivitet tog et opsving, da Heiberg - ikke uden tidligere journalistisk erfaring - 1827 lancerede sit eget tidsskrift, *Kjøbenhavns flyvende Post*, der med enkelte pauser holdtes gående frem til 1837, da det afløstes af *Perseus. Journal for den speculative Idee* (1837-38). »Flyveposten«, hvis idealer kan sammenfattes i begreberne: smag, dannelse og idé, indeholdt vægtige litterære og banebrydende kritiske bidrag. Blandt skønlitterære bidragydere kan foruden Heibergs moder Thomasine Gyllembourg nævnes navne som Carl Bernhard, H. C. Andersen, Chr. Winther, Henrik Hertz og Paludan-Müller; også S. Kierkegaard skrev et enkelt indlæg. Den senere politiker 529 og biskop D. G. Monrad bragte her sin store anmeldelse af Paludan-Müllers nyudkomne *Dandserinden* (1833). Polemiske indlæg, oftest forfattet af Heiberg selv, sætter desuden deres umiskendelige præg på tidsskriftet. Ikke blot de tilbagevendende, mere efemere hib til det konkurrerende organ *Kjøbenhavnsposten*, udgivet af publicisten A. P. Liunge, men diskussioner med lange perspektiver løb eller indledtes i »Flyveposten«. Det gælder ikke mindst Heibergs polemik med Oehlenschläger, der tog sin begyndelse med Heibergs hegeliansk argumenterede anmeldelse af digterkongens seneste dramatiske arbejde, tragedien *Væringerne i Miklagard* (1827; titlen betyder: Vikingerne i Konstantinopel), en strid, der siden involverede Sorø-digterne C. Hauch og Chr. Wilster - mod Heiberg. En tilsvarende karakteristik kan gælde for Heibergs kritik af den svenske romantiker Tegnér's digtcyklus *Frithiofs saga* (1825) og af nordmanden Wergelands epos *Skabelsen* (1830); i den norske litteraturstrid fandt Heiberg sin plads hos den med ham ånds- og blodsbeslægtede J. S. Welhaven. Foruden alt dette bidrog Heiberg med artikelserien »Bidrag til en æsthetisk Moral« med anbefalinger til hverdagslivets forfinelse og forskønnelse (under mærket »Urbanus«!), desuden afhandlinger om sprogvidenskabelige, filosofiske, æstetiske og endog teologiske emner. I det solidere, men også mere professorale *Maanedsskrift for Litteratur* møder vi Heiberg som anmelder af H. C. Andersens *Fodreise* fra 1829 (moderat anerkendende) og af Oehlenschlägers *Hrolf Krake fra 1828* (uvilligt); i sit eget *Perseus* var han lutter indforstået anerkendelse mod Hertz' folkevisedrama *Svend Dyrings Huus* (1837). Uden for tidsskrifterne forfattede Heiberg, som indbydelsesskrift til en strandet forelæsningsrække, sin »filosofiske Trosbekendelse« (Borup II, p. 183) i form af det i 1833 udgivne *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid*. Det er her ikke langt fra, at filosofien skal redde verden; Goethe og Hegel er heltene, dvs. den spekulative idealismes helte. Desuden bemærkes afhandlingerne »Om det materialistiske og det idealistiske Princip i Sproget« (1827), »Nemesis« (1827), »Om Skjønhed i Naturen« (1828), »Bretschneiders Forsvar for Rationalismen« (1830), *Udsigt over den danske skønne Litteratur* (1831) og »Symbolik« (1834).

530

Heibergs senere år, 1840-60, bringer ham den alvorligste modgang, han kom til at opleve i sin offentlige virksomhed, ligesom mange af hans arbejder fra denne periode præges af en vis svækkelse med hensyn til produktiv kraft og *gamin*-humør. Helt forsvandt disse dyder dog ikke fra forfatterskabet; faktisk ydede netop den aldrende Heiberg nogle af sine varigste bidrag til den danske litteratur, som vi straks skal se.

1840 forfattedes og opførtes - i anledning af Christian VIII's kroning og på grundlag af tidligere udkast -

Heibergs *Syvsoverdag* med musik af J. P. E. Hartmann (1805-1900). Stoffet var taget af Valdemar Atterdags historie; den tematiske hovedmodsatning består mellem fantasiens/drømmens poetiske sfære og realitetens filisteri. Stykket, der er beslægtet med, men står tilbage for både Shakespeares *A Midsummer Night's Dream* (1600) og Heibergs egen *Elverhøi*, blev en teaterfiasko og en kritiksucces; selv Heibergs senere så farlige modstander P. L. Møller (1814-65) talte til dets gunst. Samme år (men med årstallet 1841) udkom den ældre Heibergs ubestridte hovedværk, *Nye Digte* (udgivet i nærværende serie ved Klaus P. Mortensen 1990) med bl.a. den »apokalyptiske Comedie« »En Sjæl efter Døden« og tankedigtet »Protestantismen i Naturen«. Bag hver af den satiriske komedies tre akter ligger en litterær impuls, hhv. Aug. v. Platens »Der Sieg der Gläubigen« (1822), Aristofanes' »Frøerne« (Βάτραχοι, 405 f.v.t.) og Goethes *Faust* (1832), og igen rettes kritikken mod filistrøs idéløshed. Til torsoen *Danmark, et malerisk Atlas* (1841-42) skrev Heiberg de ledsagende digte, sin gamle vane tro med polemik mod pressen (især den liberale og demokratiske) og med travestering af digterkolleger.

Som publicist fortsatte Heiberg med udgivelsen af et nyt tidsskrift, *Intelligensblade* (1842-44), der bragte mindre politisk stof end *Kjøbenhavns flyvende Post* (dog bemærkes redaktørens kontraoppositionelle afhandling »Autoritet«, hvor han følger Hegels statslære i dens lovprisning af det almene/universelle på bekostning af det specifikke/partikulære/individuelle) og mindre rent filosofisk stof end *Perseus*. Til gengæld lagdes mere vægt på litterære og dramatiske spørgsmål, med bidrag af Hertz og H. P. Holst, foruden af Heiberg selv, der i denne periode lagde sig tæt op ad 531 Hegel-eleven H. T. Rötchers (1803-71) æstetik og bidrog til *Intelligensblade* med bl.a. sin store afhandling om C. M. Bellman og med en - mindre kongenial - anmeldelse af Paludan-Müllers *Adam Homo* (1841-48) og Kierkegaards *Enten-Eller* (1841). Hans artikel om »Lyrisk Poesie« bør ses i sammenhæng med den af ham selv udgivne antologi *Et hundrede lyriske Digte af den danske Litteratur* (1842); karakteristisk er hans stærke fremhævelse af Schack Staffeldt (1769-1826) og hans totale forbigåelse af Aarestrup (1800-56). De tre bind astronomiske årbøger under titlen *Urania* (1844-46) er helliget den ældre Heibergs foretrukne hobby, men bringer også litterære bidrag af bl.a. Chr. Winther, fru Gyllembourg, Paludan-Müller og Heiberg selv (*Nøddeknækkerne*, hvorom i afsnit 5 nedenfor). Blandt de astronomiske afhandlinger findes »Stjernehimlen« (1842), »Det astronomiske Aar« (1844), »Hveen, tilforn Danmarks Observatorium« (1846) og »Sophie Brahe. En Hverdags-Historie fra det 16de og 17de Aarhundrede« (1846), den første trykt i *Intelligensblade*, de øvrige i *Urania*.

Ellers blev 1840'erne brogede nok for vor forfatter. En regulær strid brød ud mellem ham og den nævnte P. L. Møller, der sekunderet af Chr. K. F. Molbech (d.y.), søgte at bekæmpe den Heiberg'ske smag (fx. hans ringe værdsættelse af Shakespeare) og hvad de måtte opfatte som det Heiberg'ske smagstyranteri. De lagde ud i G. Carstensens blad *Figaro* (1841-42), hvis tillæg, redigeret af Møller, med tydelig adresse bar betegnelsen *Nye Intelligensblade*, fortsatte i *Arena* (1843) og *Corsaren* (1840-55). Modstandernes parodiske vid, der næppe kan betragtes som væsensforskelligt fra Heibergs eget, giver sig til kende i titlerne på Møllers »Bidrag til Steenkullens Metaphysik« og det »moralske Schönbartspiel« »Von Tyboe den yngre eller den stortalende Professor« og på yngre Molbechs og Hans Brøchners (1820-75) *J.L. Heiberg efter Døden* (Borup III, p. 50-52). Inden *Urania* måtte standse, nåede Heiberg at være med til på forskellig måde at markere 300-året for Tycho Brahes fødsel, dels med en artikel om dennes observatorium på Hven (ved mindefesten her var ægteparret Heiberg æresgæster), dels ved offentliggørelsen, oversættelsen og kommenteringen af det latinske heroidedigt, »Urania Titani«, som Tycho i sin søster Sophies navn skrev til dennes kæreste Erik Lange (denne yderst 532 vanskelige og underfundige text er 1994 monograferet af Peter Zeeberg). En anden artikel i *Urania*, en frugt af astronomiske studier, bragte ham derimod i polemik med Kierkegaard (om begrebet »Gjentagelse«). Dette havde egentlig ikke været nødvendigt: Heibergs naturvidenskabelige grundsyn var fortsat skarpt begrebsstyret, kategorialt og anti-empiristisk; han stod også i så henseende på samme idealistiske grund som Kierkegaard. En programerklæring herom fra Heiberg selv lyder: »Der maa være Modtagelighed for dens [dvs. naturens] Aabenbarelses, men hvad vil det sige Andet, end at Observation og Experiment maa opfattes gennem de Categorier, som ere Betingelse for vor Tænkning, og som alle udspringer fra den absolute Grund, som man snart kalder Ideen, snart Idealet?« (*Prosaiske Skrifter* (se litteraturlisten; i det følgende forkortet *Pros. Skr.*) II, 1861, p. 434f). Under og op til krigene 1848-50 viste verdensborgeren Heiberg sig som konservativ patriot i skuespillet *Valgerda* (1847) og i sine *Gadeviser* (1849).

De største vanskeligheder skulle imidlertid komme fra teatret, hvor Heiberg omkr. 1840 måtte føle sig marginaliseret, altså også umiddelbart efter, at hans stilling som teaterdigter var blevet omdefinert til hans fordel. Gennem hævdvunden praxis snarere end ved formel udpegelse havde teatrets censorvirksomhed allerede påhvilet Heiberg, der fortsat fungerede som *de facto*-bedømmer af indleveret dramatik, indtil et formelt censurembede oprettedes ved hans afgang som direktør i 1856. Vi besidder altså en række æstetiske domme fra »censor« Heibergs hånd, af hvilke en del unægtelig tager sig skæve ud i en altid bedrevidende eftertids øjne. Herostratisk berømt er fx. den formulering, hvormed han 1858 afviste et tidligt arbejde af H. Ibsen: »Et norsk Theater vil neppe fremgaae af Laboratoriet for disse Experimenter; det danske trænger lykkeligviis ikke dertil.« (*Breve og Aktstykker* IV, 1949, p. 274). Afvisningen af tyskeren F. Hebbels (1813-63) monumentale dramatik udløste en regulær strid med denne senere så berømte forfatter. Derimod kunne Heiberg glæde sig over, at den gamle Oehlenschläger med sin *Dina* (1842) nærmede sig hans dramaturgiske og litterær-psykologiske idealer. Af mere stabile sym- og antipatier kan nævnes Heibergs altid

nedladende rejser af H. C. Andersens dramatik (med *Kongen drømmer*, 1844, som eneste 533 undtagelse!), hans uvenlige holdning til Hostrups studenterkomedier (1844-48), der dog må siges at fortsætte Heibergs egen vaudeville-tradition - og hans stadige støtte til »bondedigteren« Chr. Hviid Bredahl. For alvor brød stormen løs, efter at Heiberg 1849 udnævntes til direktør for Det kgl. Teater (der samme år blev statsinstitution). Problemet var, at han som teaterchef søgte at fremme et traditionelt, delvis forældet skuespil-repertoire - han var blevet anbragt på denne post 20 år for sent. Samtidig nedprioriteredes i Heibergs direktør-tid operaen og balletten. Blandt teatrets folk fandt Heiberg faktisk kun støtte hos skuespilleren L. Phister, imod sig fik han instruktørerne for hhv. skuespillet og operaen, skuespilleren N. P. Nielsen og balletmesteren A. Bournonville, der begge modtog deres afsked af Heiberg (Bournonville til fordel for Th. Overskou, 1798-1873, senere kendt som teaterhistoriker og altid loyal heibergianer).

Desuden fik han, hvad der skulle blive fatalt, en modstander i den unge og ambitiøse skuespiller F. L. Høedt (1820-85), der gennem nytolkning af Shakespeare-roller ønskede at forny karakterfremstillingen. Det kom til heftig strid mellem Høedt og ægteparret Heiberg, en strid, der hurtigt blev et offentligt anliggende, hvori også indgik privilegiestrigheder med de københavnske secondteatre. Direktøren måtte tåle både kritik i dagspressen og satiriske skrifter imod sig, fx. P. Chievitz: *Det kjedelige Drama* (1854). Det hele endte med, at Høedt tog sin afsked 1856, søgte til Hofteatret og tog skuespilleren M. Wiehe (1820-64) med sig, at Bournonville tog sin afsked 1855, søgte til Wieneroperaen og tog sin prima ballerina Juliette Price (1831-1906) med sig, og at Heiberg simpelt hen trak sig tilbage ved udgangen af sæsonen 1855-56.

I sit otium helligede Heiberg sig sine astronomiske studier og skrev kun lidt, mest lejligheds- og minderyrik. Fremhæves bør hans forsonlige bidrag til Oehlenschlägers 70-års-fest 1849, »Den yngre Digtarskole« (se P. Ingerslev-Jensen (udg.): *Digte til Adam Oehlenschläger gennem to århundreder*, 1970, p. 30f), hvor Heiberg hilser sin gamle *prügelknabe* som »Vor Adam paa Parnasset« (ibid., p. 31), samt hans sørgedigt til sin ungdoms elskede Ida Bombelles (f. Brun, 1792-1857), der med sine mimisk-plastiske »attituder« havde forskønnet den litterære guldalder-salon på Sophienholm; 534 digtets optakt »De samle sig, lig underfulde Drømme« bringer tilegnelsesdigtet til Goethes *Faust* i erindring: »Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten«.

Under berettiget offentlig opmærksomhed døde og bisattes Heiberg efteråret 1860, den »sjældne (...) overlegne, dybsindige Mand«, som hans åndsfælle i dansk litteraturforskning, Paul V. Rubow har karakteriseret ham (i indledningen til udg. af *Julespøg og Nytaarsløier og andre dramatiske Digte*, 1950, pp. 13,9). Vennerne Martensen, Madvig og A. F. Krieger (1817-93) stod for udgivelsen af *Pros. Skr. I-XI* (1861-62) og *Poetiske Skrifter I-XI* (1862, se litteraturlisten; her forkortet *Poet. Skr.*).

2. Julespøg og Nytaarsløier: litteraturkomedie og spex

Ville man spørge, om vor klassiske litteratur kan siges at rumme en Romeo og Julie-tragedie, måtte svaret kunne blive bekræftende. Først ville tanken nok falde på Oehlenschlägers *Axel og Valborg* (udg. og opf. 1810), men også Ingemanns *Blanca* (udg. 1815, opf. 1816) ville fortjene at nævnes. Da denne sidste er fundamental for forståelsen af Heibergs *Julespøg og Nytaarsløier* (udk. dec. 1816, men aldrig opført), skal dette drama tages lidt nærmere i øjesyn her.

Handlingen udspilles i kongeriget Sicilien i middelalderen, hvor situationen er den, at Enrico og Blanca under deres fælles opvækst hos Enricos fader, kong Rogerios førsteminister Leontio, har fattet dyb indbyrdes kærlighed. Enrico er kongens brodersøn, men vil kun kunne arve tronen efter den døende monark, hvis han opfylder den betingelse at ægte kongens nièce Constanze. Herpå foregiver Enrico at gå ind for at udelukke en uværdig og statsskadelig tronarving fra at komme til styret; til gengæld ægter Blanca, der tror sig svigtet i sin kærlighed, grev Alonso og nægter af religiøse grunde at søge dette ægteskab ophævet, selv da Enricos tilsyneladende svigt opklares og en forening af de elskende dermed muliggøres.

Som man ser, minder Ingemanns historie om Shakespeares 535 *Romeo and Juliet* (opf. 1596, udg. 1597) - og dennes italienske og engelske kilder - derved, at Den Store Kærlighed forskærtes dels af ydre, social tvang, dels af misforståelser de elskende imellem. I *Blanca* er opfattelsen af kærligheden yderlig idealistisk: Det er ikke afgørende, at de elskende må renoncere på hinanden i dette liv, og at Blanca til sidst dræbes af Alonso, når de blot kan se frem til en genforening som sjæle i det hinsides. Tilsvarende præges stilen af en sentimental patos, af Sven Møller Kristensen karakteriseret som »ufrivilligt komisk« (*Den dobbelte Eros*, 1966, p. 99).

Heibergs behandling af *Blanca* i *Julespøg og Nytaarsløier* er en *travestering*: De alvorlige konflikter, de højtidelige tirader og det ophøjede milieu trækkes ned i en inferior sfære, når Enrico og Blanca placeres som et børnerigt, småborgerligt ægtepar i samtidens København, hvor deres højtsvungne patos og platoniske sværmeri er malplaceret og ubrugeligt. Både i sin fortale (her p. 8) og i selve stykkets mellemakt (her, p. 62ff) forsvaret Heiberg sin travesti som rettet mod *Blancas* publikum snarere end mod dens forfatter og lader dermed forstå, at *Blanca* skulle have været en stormende teatersucces. Denne opfattelse, der i vidt omfang har været taget i arv af eftertiden, er i bedste fald stærkt overdrevet, i værste fald bevidst vildledende: Et eftersyn i Det kgl. Teaters daværende repertoire (A. Aumont & E. Collin: *Det danske Nationaltheater 1748-1889, 1896-1900*) viser, at stykket gik over scenen siger og skriver ni gange, seks gange i premièresæsonen 1815-16 og én gang i hver af sæsonerne 1816-17, 1818-19 og 1820-21. Som litterært angreb på Ingemanns tragedie tager Heibergs travesti sig derfor ud som noget af et slag i luften. Af større rækkevidde bliver spøgen, hvis den betragtes som en latterliggørelse af hele den sentimentale, sværmeriske, overjordiske og livsfjerne tendens i den samtidige romantiske kunst og litteratur.

Medens Ingemanns *Blanca* altså er *genstanden* for Heibergs travesti, udgøres det *specifikke forbillede* for *Julespøg og Nytaarsløier* af Oehlenschlägers *Sanct Hansaften-Spil* (udg. i *Digte* 1803, der udkom dec. 1802, men lige så lidt som Heibergs læsedrama opførtes i samtiden). Dette værk, der betegner Oehlenschlägers egentlige digteriske gennembrud, kan læses på flere planer. På det realistiske plan skildrer det en borgerlig københavnsk familie på skovtur til 536 Dyrehavsbakken, hvor den konfronteres med gøgl og broget folkeliv, og hvor det elskende par kan mødes. På et mere ideelt plan gælder *Sanct Hansaften-Spil* med rette som introduktion til og forkyndelse af den såkaldte Jena-romantiks forestillinger og værdier, ikke mindst dens panteistiske naturfilosofi og -følelse, dens antiklassicisme og antirationalisme etc. Da Heiberg affattede *Julespøg og Nytaarsløier*, havde Oehlenschlägers stykke allerede klassikerstatus, og den yngre forfatter kunne regne med sine læseseres forståelse, når han *alluderer* til og *citerer* fra den ældre »digterkonges« drama. Allerede på titelbladet angives *Julespøg* at være en »Fortsættelse af Oehlenschlägers Sanct-Hans-Aften-Spil« (her p. 9), »Vandringsmanden« er angiveligt overtaget herfra, og i hans prolog er flere vers reminiscenser eller citater fra vandringsmandens prolog hos Oehlenschläger (her p. 13 og noter dertil). I konversationsscenen på Amagertorv (her p. 21-26) går hele replikker, markeret med citationstegn, ordret igen fra *Sanct Hansaften-Spil* (jvf. noterne til anførte scene). Væsentligere end disse anknypningspunkter i Heiberg-textens detaljer er dog dels den hastige vekslen af satiriske og lyriske partier, dels den *universelle monisme*, ærkeenglen Gabriel forkynder som program for *Julespøg* (her p. 14-16); dør fremgår det nok allertydeligst, at den yngre romantiker er den ældres elev.

Heiberg tjener utvivlsomt egne PR-formål, når han i Digterens skikkelse indforstået henviser til sin *Pottemager Walter* (udg. 1813, men først opf. 1845) og dermed indrangerer den blandt *Julespøgs* litterære forudsætninger gennem det kneb, at Harlekin, der i det ældre stykkes slutning »springer ud mellem Tilskuerne« (*Poet. Skr.* I, 1862, p. 309) nu kaldes op på scenen igen (her p. 17). Det er ren spas, en leg med fiktionen (jvf. noter til p. 134 og nedenfor her, p. 537).

Af de nævnte litterære forudsætninger for *Julespøg og Nytaarsløier* er det utvivlsomt den for sin »romantik« angrebne *Blanca*, der besidder den mest klassiske form. Tragediens handling er forskriftsmæssigt fordelt på fem akter, og konflikt-typen: hensynet til kærligheden contra hensynet til staten er præcis det »valg mellem to lige legitime, men uforenelige holdninger« (J. Scherer: *La Dramaturgie classique en France* [1970, 2. udg.], p. 67), der udgør knuden i den (fransk-)klassiske tragedie. I størst tænkelig modsætning 537 hertil forekommer *Julespøg og Nytaarsløier*, der (i senere udgaver) præsenteres som »Romantisk Comedie i 2 Acter med et Intermezzo« og med sine mange kapricøse scene-skift (brud på den klassiske dramaturgis krav om stedets enhed) snarere lægger sig op ad den åbne, *spex*-agtige komposition, der fx. netop kendetegner *Sanct Hansaften-Spil*, som *Julespøg* (i originaludgaven) præsenterer sig som »en Forsættelse af« (her p. 9).

Denne placering af Heibergs ungdomsværk bekræftes ved forfatterens her benyttede *genre*, der fremstår gennem hans tilbagevendende brug af den såkaldte *romantiske ironi*, dvs. den særlige form for bevidst illusionsbrud, der fremkommer, når en fikcional person omtaler den reale forfatter ved navn eller i øvrigt på en måde, der tillader identifikation af ham som autentisk person uden for fiktionen, eller omtaler værket selv som artefakt. Begge former træffes i *Julespøg*, den første allerede i åbningsscenen, hvor »Digteren«, der vil kalde sin Harlekin tilbage fra publikum, henviser til »et Skuespil, som jeg [!] for tre Aar siden havde skrevet og som (...) endte med, at denne mig saa vigtige Person gjorde et Saltomortale fra Skuepladsen ud imellem Tilskuerne« (p. 16f), som omtalt en reference til *Pottemager Walter*, hvorved den principielt fiktionale »Digter« bliver = den historiske J. L. Heiberg. Den anden type »romantisk« illusionsbrud forekommer i den i senere optryk slettede sekvens i anden akt, hvor Holbergs Leander forærer sin Leonore »»Julespøg og Nytaarsløier, Comødie af Johan Ludvig Heiberg.«« (p. 97) - hvis æstetiske og moralske beskaffenhed så drøftes af *dramatis personæ*. Denne slags spøgefuldheder kulminerer længere fremme i andenakten, hvor spillet i spillet, »Flaskens Længsel efter Proppen«, bevirker en fordobling af både den sceniske illusion og publikum og skaber forvirring med hensyn til lokaliteten for og realiteten af den varslede ildløs (p. 102ff). Anvendelsen af denne form for »ironisk« illusionsbrud kunne Heiberg have lært hos den tyske romantiker L. Tieck (*Der gestiefelte Kater*, 1797, o.a. eventyrspil), der dermed bliver en fælles litterær forudsætning for Oehlenschläger og Heiberg.

Stykkets lunefulde og springske form og det brogede virvar af emner og situationer kan gøre det vanskeligt for læseren at finde den »røde tråd«, der skaber sammenhæng og sikrer helheden.

538

Somme har direkte frakendt stykket en sådan, fx. Ingemann-specialisten Niels Kofoed, der omtaler det som »[d]enne løse og langtrukne farce« og »et dårligt arbejde« (*Den ukendte Ingemann*, 1996, p. 102). Et gennemgående træk, der dog dukker op i de mest forskelligartede forbindelser, er netop det litteraturpolitiske. Som det fremgår af noterne, udspiller der sig næsten ikke en eneste scene, der ikke direkte eller indirekte giver anledning til travestering af eller hib til Ingemanns da foreliggende forfatterskab - og til skribenter, der forekom Heiberg at være beslægtet med ham. Derfor går det både ud over sprogmanden Fr. Høegh-Guldberg (der delte Ingemanns højtidelige patos) og den på komedien tid i enhver henseende afdøde original C. F. Reiser (der bare var en dårlig skribent).

Momentet af litteraturkomedie i *Julespøg* var egnet til at ophidse gemytterne blandt samtidens digtere, momentet af spex til at så tvivl om forfatterens seriøsitet. Begge dele skete. »Julespøg og Nytaarsløjer« vakte (...) en (...) mageløs Forbittrelse« (*Pros. Skr. VI*, 1861, p. 281), skrev Heiberg selv tilbageskuende i en senere artikel, »Folk og Publicum« (1842; i artiklen bestemmes det første begreb som en organisational organisation, det andet som et planløst sammenrend). Forfatterkollegaen Poul Martin Møller afgiver foråret 1817 i et brev til kritikeren Peder Hjort denne bagatelliserende vurdering af vennens værk: »Heibergs Nytaarsløjer er visselig noget ret nydelig Dukketøj [dvs.: nips, legetøj]; men ligner da ikke mere St. Hans Aftens Spillet end en Tinsoldat ligner Orlando furioso [Ariostos heltepos *Den rasende Roland* fra 1516].« (Morten Borup (udg.): *Poul Møller og hans Familie i Breve I*, 1976, nr. 18, p. 33). Det primære offer for Heibergs travestierende komedie, B.S. Ingemann, valgte at forholde sig tavs i situationen, men kommenterede den - ikke uden bitterhed - i sine sene erindringer (Ingemann: *Levnettsbog og Tilbageblik*, udg. af Jens Keld, DSL, 1998, p. 291, 302, 322). Derimod buldrede N. F. S. Grundtvig frem til sin vens undsætning med et langt, knortet og stedvis uklart digt, »Første Rimbrev, til Bernhard Ingemann« (udg. marts 1817 i Grundtvigs eget tidsskrift *Danevirke II* og optrykt i N. F. S. Grundtvigs *Poetiske Skrifter IV*, 1882, p. 369-83), hvis hovedidé ligger i skildringen af Heiberg og hans fæller som uartige skoledrenge og af 539 *Julespøg* som en ligegyldig drengestreg. Heiberg, der var sin modstander klart overlegen i vid og elegance (aldrig Grundtvigs forcer), svarede igen med publikationen *Ny A-B-C-Bog i en Times Underviisning til Ære, Nytte og Fornøjelse for den unge Grundtvig. Et pædagogisk Forsøg af Johan Ludvig Heiberg* (1817, optrykt i *Pros. Skr. X*, 1861, p. 3-30). Nu skulle Grundtvig lære at læse! Skriftet var, helt ud i typografien, en efterligning af datidens rimede ABC'er, og flere af rimene indeholder ganske grove hib til Grundtvig og hans aktuelle, problematiske situation. Fejden fortsattes med indlæg fra begge parter og kommentarer fra udenforstående (herom i F. Lundgreen-Nielsen: *Det handlende ord: N. F. S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik II*, 1980, p. 712f), men afsluttedes forsonligt.

3. Aprilsnarrene, Recensenten og Dyret, Nei: vaudeviller

Det har ovenfor (p. 528) været omtalt, at Heiberg, umiddelbart efter at han var slået igennem som den danske vaudevilledigter *par excellence*, desuden leverede en genreteoretisk redegørelse til forklaring af og forsvar for denne sin særlige dramaform. Ligeledes, at sådanne redegørelser fra Heibergs hånd skatter til Hegels spekulative filosofi: Hvert genrebegreb udvikler sig i kraft af en immanent dynamik gennem triadiske forløb til stadig højere (mere komplekse) former. Med de tre stjerneeksempler på den Heiberg'ske vaudeville, som lægges frem i dette bind, er det nok værd at dvæle lidt ved, hvordan digteren - som sin egen teoretiker - definerer genren. Hovedkilderne hertil er: *Om Vaudevillen som dramatisk Digtart og om dens Betydning paa den danske Skueplads* (udg. separat 1826, optrykt i *Pros. Skr. VI*, 1861) og »Svar paa Hr. Prof. Oehlschlägers Skrift »Om Critiken i Kjøbenhavns flyvende Post over Væringerne i Miklagard«« (oprindelig trykt i *Kjøbenhavns flyvende Post* 1828, optrykt i *Pros. Skr. III*, 1861), to arbejder, det lønner sig at studere i sammenhæng. Af titlerne alene fremgår det karakteristiske forhold, at Heibergs litteraturteori udspringer af og tjener ham som 540 grundlag for aktuell litteraturkritik og polemik. Herudaf vil vi i det følgende søge at uddestillere hans genrestemmelser, så vidt muligt ved hjælp af ordrette citater. Man bør være opmærksom på, at Heiberg i forbindelse med de første *Prosaiske Skrifter* (1841) reviderede og raffinerede netop den dramaturgiske del af sin genrelære; det vil være denne version, vi her holder os til. I hver triade af genrer repræsenterer det første led en umiddelbar form/tilstand, det andet led dennes reflekterede modsætning, medens det tredje led, syntesen, forener de foregående ved at optage dem i sig, hvorved modsætningen mellem dem ophæves på dette højere niveau. I genrerne system hedder de tre led: det lyriske, det episke og det dramatiske, og: »Den dramatiske Poesie er ingen simpel Forbindelse af den lyriske og episke, men en højere og mere concret Eenhed af begge, hvori det Lyriske ikke længere er lyrisk, og det

Episke ikke længere episk, thi begge disse Elementer have saaledes gennemtrængt hinanden, at de begge ere blevne til noget Nyt.« (*Pros. Skr.* III, p. 205). Den dramatiske digtning, Heibergs hovedinteresse, får den mest detaljerede underinddeling, idet der først opstilles »en tredobbelt Udviklingsgrad af den dramatiske Poesie, nemlig en umiddelbar, en reflecteret, og Eenheden af begge. Først i den sidste bliver Ideen af det Dramatiske fuldkommen realiseret.« (*Pros. Skr.* III, p. 225). Disse tre drama-typer benævnes så: det umiddelbare drama, tragedien og komedien, og det første deles i en lyrisk art (ex.: Oehlenschlägers *Sanct Hansaften-Spil*, Tieck), en episk art (ex.: Shakespeares »histories«) og en syntese deraf (ex.: Oehlenschlägers *Aladdin*, Goethes *Faust*). Tragedien underinddeles ikke, det gør derimod komedien, hvor »den moralske Idee igjen [vender] tilbage til sin Umiddelbarhed.« (*Pros. Skr.* III, p. 238):

Paa det umiddelbare Trin er Comedien den saakaldte lavere Comedie, Burlesken eller Farcen, hvori det Almindelige er det Herskende. Reflexionen heraf er den høiere Comedie, hvori det Individuelle, det Psychologiske gjør sig gjældende. Eenheden af begge kunde man kalde den universelle Comedie. Den høiere Comedie kan være lyrisk eller episk, eller Eenheden af begge. I lyrisk Form er den *Characterestykket* (...) Den høiere 541 Comedie i episk Form er *Sørgespillet*; og Eenheden af Characterestykke og Sørgespil er det egentlig saakaldte Drama eller *Lystspillet*. (...) I sin umiddelbare Form er den universelle Comedie af lyrisk Natur (...) Den *aristophaniske* og den *calderonske* Comedie ere de berømteste Exempler paa denne Digtart. Reflexionen heraf er den *musikalske Comedie* (...) Den musikalske Comedie er i lyrisk Form *Opera*, i episk *Melodrama*; Eenheden af Opera og Melodrama er en Digtart som indbefatter *Syngespillet*, *Operetten* og *Vaudevillen*. Den Eenhed endelig, hvortil den universelle Comedie selv udvikler sig, er den *speculative Comedie* (...)

(*Pros. Skr.* III, p. 243-45)

Så nåede vi frem! Præmisserne er etableret for den følgende, relative og kontrastive definition af vaudevillen:

Hvad Vaudevillen isærdeleshed angaaer, saa er den ifølge det Foregaaende, et Situationsstykke, med [netop kun] løselig antydede Characterer [modsat opera og syngespil, men ligesom melodramaet], og hvor Sangen træder i Dialogens Sted overalt hvor denne har hævet sig til de interessanteste Punkter [omvendt syngespillet].

(*Pros. Skr.* VI, p. 54f)

Ligesom Heiberg blev vaudevillernes tidligste teoretiker, var han blandt deres første egentlige kritikere. Han diskuterer helst teknikken i de aktuelle digterværker, incl. sine egne, og »Det *Techniske* i et Digtværk kalder jeg dets Overensstemmelse med den Digtart, hvortil det hører« (*Pros. Skr.* III, p. 198). Polemiske modstandere belæres med overlegen sikkerhed, hvis de er gået fejl af kategorierne, og under genrebestemmelserne af egne værker leveres ofte højst værdifulde bidrag til deres forståelse. Den ovenfor citerede modsætning mellem karakter- og situationskomedie benyttes således til bestemmelse af *Recensenten* og *Dyret*:

Recensenten og *Dyret* er af alle Forfatterens Vaudeviller den som meest nærmer sig til at være et Characterestykke, og det endda 542 ikke saa meget af den Grund, at Trops Character er meget udarbejdet, som snarere derved, at alle de øvrige Characterer ere overordentlig løst skizzerede, hvorved deres Afstand fra Trop falder i Øinene (...) og netop formedelst denne Afstand imellem Hovedpersonen paa den ene, og alle de øvrige Personer paa den anden Side, staaer denne Vaudeville Characterstykkerne nærmere end nogen anden.

(*Pros. Skr.* IV, p. 39f)

Det forekommer desuden, at Heiberg i kommentarer til sine vaudeviller omtaler disses *sjuet*, deres - mere eller mindre socialt bestemte - stof, og dermed fremsætter erklæringer om stykkernes hensigt, de være oprigtige eller ej. Fx. betegnes *Aprilsnarrene* som »et Maleri af en af Tidsalderens Hovedfeil, det falske Opdragelsessystem, saa at dette Stykke har en moralsk Tendens.« (*Pros. Skr.* VI, p. 74). Skolernes elementarundervisning, særlig de private pigeinstitutters, var allerede genstand for offentlig kritik og debat (jvf. Jul. Clausen: *Kulturhistoriske studier over Heibergs vaudeviller*, 1891, p. 63-67). Muligheden af denne vaudevilles moralske tendens i form af satire mod sider af samtidens sociale liv genoptager Heiberg senere på fornøjelig vis i samme skrift (*Om Vaudevillen*):

Man siger, at det er skadeligt for Børn at see et Stykke, som raillerer [bemærk Holbergglosen til angivelse af Holberg'sk hensigt!] med Opdragere og Opdragerinder, der skulde være dem hellige. Ifald saa er (og det kan saamænd gjerne være, thi det er en Ting, jeg aldrig har tænkt paa), saa er det jo kun Noget, som dette Stykke har tilfældes med mange andre gode Skuespil og Bøger, som det ikke er tjenligt at gjøre Ungdommen bekjendt med. Jeg har ikke skrevet mine Vaudeviller for Børn, men for fornuftige Mennesker, og har heller ikke troet, at Børn her i Byen gik alene paa Comedie; jeg troede, at deres Forældre og Foresatte valgte de Stykker, som kunde være tjenlige for dem. Men hvis derimod visse Forældre her i Byen sende deres Børn paa Comedie, af samme Aarsag som de sende dem i Skole, nemlig for at være dem qvit i nogle

Timer, saa er 543 jo min Satire [!] i Aprilsnarrene saa meget mere grundet, og følgelig saa meget mere moralsk [!].

(*Pros. Skr. VI*, p. 83f)

Tilsvarende om en anden af de her genudgivne vaudeviller: »den bedste Indledning til en Anmeldelse af *Recensenten og Dyret* er udentvi tvl at vise, hvor meget Hovedpersonen i dette Stykke er en tro Representant for [!] Kunstcritiken i Kjøbenhavn.« (*Pros. Skr. IV*, p. 35)

Foruden den udførlige bestemmelse af vaudevillernes formelle egenart (genre-tilhør etc.) og de mere en *passant* fremførte påstande om vaudevillernes moralske tendens og samtidssatire røber Heibergs selvkommentering endnu en hovedinteresse, nemlig stykkernes opførelse på Det kgl. Teater og deres sceneheld dør. I en opsats i *Kjøbenhavns flyvende Post* 1827 (*Pros. Skr. IV*, p. 30ff) om *Recensenten og Dyret*, der havde fået en tvivlsom modtagelse ved premièren, paralleliserer Heiberg ligefrem med Holbergs »Mester Gert Westphaler«, der havde lidt samme skæbne, men hvis forfatter efter eget udsagn vendte stemningen til unisont bifald ved hjælp af en forklarende prolog; Heibergs sidestykke til Holbergs prolog (og dens effekt) skulle da være afhandlingen *Om Vaudevillen!* I forbindelse med opførelserne var et særlig intrikat punkt rollebesætningen, hvor jomfru Pätges, senere fru Heiberg, åbenlyst blev privilegeret med vaudevillernes kvindelige hovedroller, der endog i talrige tilfælde var kreeret med direkte tanke på hende. Det sidste forhold lagde teaterlederen og vaudevillekongen ingenlunde skjul på i offentlige udtalelser, fx. denne, der falder i den netop nævnte opsats om *Recensenten og Dyret*: »Hele denne Vaudeville er umiskjendeligen skreven for Herr [C. N.] *Rosenkilde*, ligesom *Aprilsnarrene* for Jfr. *Pätges*.« (*Pros. Skr. IV*, p. 41). Annalerne bekræfter hendes indehavselse af kvindelige hovedroller ved premièrerne på bl.a. *Aprilsnarrene* (Trine Rar) og *Nei* (Sophie). Netop disse to rolletildelinger har deres særlige biografiske og sceniske motivering.

I *Aprilsnarrene* (sc. 23, p. 231, jvf. noten hertil) identificeres vaudevillens Hans & Trine med deres navnefæller i Poul Møllers 544 dialogdigt »Hans og Trine« (fra »Scener i Rosenborg Have«, skr. 1821?) der havde været opført ved en aftenunderholdning på Hofteatret i februar 1826 - med den 13-årige daværende balletelev Johanne Luise Pätges som Trine. Heiberg, der var blandt tilskuerne, gik inspireret og forelsket hjem og skrev sin vaudeville med rollen til den unge pige. At Heiberg livet igennem nøje forbandt netop Trine Rars rolle med sin senere hustrus fortolkning, derom vidner et avisindlæg skrevet kun to år før hans død (*Pros. Skr. IV*, p. 57ff), hvori han protesterer mod, at rollen gives til en mere bedaget skuespillerinde. Heiberg undrer sig over,

at man allerede har glemt de factiske Omstændigheder ved Rollens oprindelige Besætning, en Glemsel, der er saa meget besynderligere, som denne Rolle var det første Udgangspunct for den begyndende Fremstillerindes hele fremtidige Virksomhed. Det maa da bringes i Erindring, at hun var kun lidt over 13 Aar, da hun første Gang spillede den tolvaarige Pige, hvis hele Rolle var bleven til med Hensyn paa hendes virkelige Alder og Evner

(*Pros. Skr. IV*, p. 57).

Derimod behøver man ingen litteraturhistoriske inspirationsanekdoter for at se, at sc. 13 (p. 417) i *Nei*, hvor titelordet gentages med vekslende affektiv ladning, så at det i virkeligheden får betydningen: »Ja!« (faktisk lod Heiberg 1839 en dramatisk bagatel rned denne titel opføre som »Fortsættelse af *Nei*«), må være forfattet med henblik på fremførelse af en dreven aktrice. Men fruens betydning for denne vaudeville behøver ikke at være begrænset hertil, eftersom hun selv i *Et Liv* (4. udg. v. Aage Friis I, p. 200) hævder, at det var hende, der gav sin mand ideen og impulsen til stykket. Vilh. Andersen har derimod i konkurrence hermed peget på en mulig litterær kilde (skødesløst, men dog verificérbart angivet i *Illustreret dansk Litteraturhistorie* III, 1924, p. 419), nemlig von Elsholtz: *Komm hier!*, oversat til dansk af Borggaard under titlen *Kom!* og opført 10 gange på Det kgl. Teater mellem (netop:) 1833 og 1836. Desuden har hispanisten E. Gigas i en tidsskriftsartikel fra 1888 gjort opmærksom på et muligt forlæg for Heibergs *Nei*, af 545 den spanske forfatter Don Ramon de la Cruz (pseudonym: Saintes) fra midten af det 18. årh., nemlig enaktskomedien *El No*, hvori titelordet benyttes på samme måde som hos Heiberg - der jo læste spansk (se Jul. Clausen: *Kulturhistoriske studier over Heibergs vaudeviller*, 1891, p. 154-57). En sandsynligere kilde er imidlertid den tyske forfatter G. Barnekows énakter *Nein*, hvor titelordet ligeledes fungerer som i Heibergs dialog. Dette stykke opførtes med sikkerhed i Dresden i 1825 og kan have fundet vej til teatrene i Hamborg og Kiel endnu inden Heibergs hjemrejse (se Clausen, op. cit., p. 157-59).

Eftertiden har vurderet Heibergs vaudeviller forskelligt, vi fremdrager som talsmænd en håndfuld litteratur- og teaterhistorikere.

Georg Brandes' holdning til Heiberg var i det hele tvetydig: Han skatter ham som forstandsklar intellektualist, men er kritisk over for hans »romantiske« idealisme. Når Brandes vil ytre sig anerkendende om Heibergs vaudeviller, fremhæver han deres aspekt af samtidssatirer, ikke uden hjemmel hos Heiberg selv, som vi netop har set: *Aprilsnarrene* betegnes »i Almindelighed« som »en Satire over

Opdragelsesvæsenet«, og i *Recensenten og Dyret* udpeges det afgørende aspekt som »Satiren over Datidens literære Tilstande.« (*Samlede Skrifter. Danmark*, 2. udg. 1919, I, p. 406). I modsætning til digteren selv, der »maatte tage meget fejl, om ikke *Recensenten og Dyret* indeholdt den vittigste Dialog, og var i musikalsk Henseende den bedste.« (*Pros. Skr. IV*, p. 43), er Brandes' yndling blandt vaudevillerne *De Uadskillelige* (der desværre ikke har kunnet rummes i nærværende udvalg), på grund af dette stykkes strenge komposition og konsekvente konstruktion. Men for Brandes, der ville inkarnere en ny æra, hørte Heibergs dramatik til det, der måtte ryddes af vejen. I sin seneste behandling af digteren, dateret 1903, mønstres alle dennes mangler og fejlskøn (bl.a. afvisningen af Ibsen og Bjørnson, jvf. ovenfor, p. 532), og det hedder: »Det er netop efter sin Død, at han - altfor længe - har behersket det kongelige Teater i Kjøbenhavn og virket som en Hindring for ny og bedre Kunst.« (*Samlede Skrifter. Danmark*, 2. udg. 1919, I, p. 443).

Vilh. Andersen, i behandlingen af vaudevillerne generelt mere deskriptiv og mindre vurderende end fx. sin professorkollega H. 546 Brix (*Danmarks Digtere*, 1925, p. 229f), deler til en vis grad sin antipode Brandes' interesse for deres sociale »stof«:

Spidsborgerpublikummet, der i »Julespøg« var en blot litterær Figur, udfolder sig i Vaudevillerne i sin sociale Bredde og angribes paa sine ædleste Dele: Familielivet (*De Uadskillelige*), Opdragelsen (Aprilsnarrene) og Pressen (*Recensenten og Dyret*). Ved dette lokale Præg og denne sociale Satire tilhører Vaudevillen Tyvernes poetiske Realisme.

(*Illustreret dansk Litteraturhistorie III*, 1924, p. 420)

Forresten fremhæver Vilh. Andersen *Nei* for de samme kvaliteter, som fik Brandes til at foretrække *De Uadskillelige* (ibid., p. 421).

Poul Aaby Sørensen er ophavsmanden til det nyeste, gennem et udbredt samleværk kodificerede, litteraturhistoriske *statement* om de Heiberg'ske vaudeviller. Han lægger vægten på momentet af lokal realisme, men konkluderer: »Såvel i sine personlige idealer som i sin teoretiske æstetik var Heiberg ufolkelig, men han opnåede en bredere publikumssucces end Oehlenschläger. (...) Bevidst søgte han at holde 20ernes og 30ernes franske romantismes »raa Virkelighed« ude, for den havde umiskendelige socialrealistiske og samfundskritiske træk.« (Johan Fjord Jensen et al.: *Dansk litteratur historie V*, 1984, p. 242f).

Thomas Overskou, den danske teaterhistories grundlægger, var, selv autodidakt, Heibergs protégé og adept. I hans teaterhistorie hedder det - med en derfor ikke overraskende hyldesttone - i forbindelse med Heibergs gennembrud: »Ingen drømte om, at der med hans første Vaudevilles Lykke vilde være sikkert den danske Skueplads ikke blot en ny *Digtart*, men Gjenfødelsen af Lystspillet, som den skyldte sin Tilværelse og Hæder [Holberg!] og hvori den dog ikke nu i 30 Aar havde haft en eneste blot taalelig Original [se herom det flg. citat].« (*Den danske Skueplads IV*, 1862, p. 782).

P. Hansen, der allerede i sit debutarbejde indlagde sig fortjeneste af Heiberg-forskningen (se bibliografien her, p. 563), søger i sin store teaterhistorie at give Heibergs afgørende betydning for nationalscenen et objektivt grundlag: 547 Fraregnes disse mindre Arbejder [dvs. vaudeville-situationer/-monologer], saa have Heibergs Vaudeviller tilsammen været opført mellem elleve og tolvhundrede Gange paa det kongelige Theater. Dette Opførelsestal er det største, der tilfalder en enkelt Forfatter (...) næst efter Holbergs Repertoire, hvis Statistik dog naaer paa det Nærmeste firsindstyve Aar længere tilbage i Tiden. En Digtning, der har vundet en saa vidtrækkende og dybtgaaende Yndest, maa naturligvis have øvet en stærk Indflydelse paa to Slægtfølgers [dvs. generationers] Smag. Men dens Betydning sees først i sit rette Omfang, naar Vaudevillen betragtes i Forbindelse med den dramatiske Litteratur, den kaldte frem for Dagen. Thi som den selv var en Gjenfødelse af det lokalkomiske Skuespil, der ikke havde haft nogen levedygtig Repræsentant paa Scenen siden »Gulddaasens« [komedie af Chr. Olufsen, opf. 1793] Dage, saaledes gik næsten øieblikkelig Heibergs Spaadom om en Fornyelse af den nationale Lystspildigtning i Opfyldelse, og den Vei, Vaudevillen havde brudt, befolkedes snart af talrige Skuespil, der fulgte den i Sporet og paa deres Gang over Scenen gjengav denne dens tabte Traditioner fra Holbergs Tid, omformede efter en yngre Tidsalders Behov.

(*Den danske Skueplads. Illustreret Teaterhistorie II*, 1889, p. 471)

Janne Risums bidrag om Heiberg og vaudevillerne i den nyeste danske teaterhistorie bekræfter, at Heiberg og hans genre ikke længer betragtes med samme reverens som i det 19. årh. Tonen er blevet kritisk: Ikke den store historie, men den snævre lokale blev synsfeltet i Heibergs fordanskning af vaudevillen. Bedsteborgernes København leverede stoffet. Selv kom han fra tidens intellektuelle inderkreds og iagttog de jævne borgere fra denne højde. Dannelse og åndssnobberi blander sig i hans ironiske form, der er gennemsyret af den (...). Det store publikum optræder som »en colossal Vanskabning« i hans julespil *Julespøg og Nytaarsløier* fra 1817, og de dramatiske selskaber anså han for »Teatralke Fattiganstalter«. (...) Heibergs skuespil er stadig næst efter Holbergs 548 de mest opførte i dansk teaters historie. I deres blanding af virkelighedsflugt og livsudfoldelse inden for voldene rummer vaudevillerne bl.a. en ny, tidstypisk dyrkelse

af pubertetspigen, og med romantisk ironi leger de med fiktionen. Stillånene er bevidst stil: Scribe, den tyske Liederposse, Mozart og Bellman blandes frit. For den indforståede tilskuer var der rigelig anledning til genkendelsens glæde - eller malice. Heibergs vaudevilleruptus ophørte efter sæsonerne 1825-27. Nyhedens glans gik langsomt af dem, og først i det næste årti skrev han af og til nye (...) og en række små vaudevillemonologer.

(Kela Kvam et al. (red.): *Dansk teaterhistorie I: Kirkens og kongens teater*, 1992, p. 212-14).

Kritikeres, litteratur- og teaterhistorikeres vekslende domme over Heibergs tre vaudeviller er kun den ene side af deres receptionshistorie, en anden side er opførelserne (på Det kgl. Teater), hvoraf vi aflæser deres sceneheld. Siden deres førsteopførelser den 22. apr. 1826 (*Aprilsnarrene*), den 22. okt. 1826 (*Recensenten og Dyret*) og den 1. juni 1836 (*Nei*) har de tre vaudeviller holdt sig på nationalscenen med en enestående stabilitet. De samlede opførelsestal er til dato for *Aprilsnarrene* op mod 300, for de to andre ca. 400. Helt ind i vort århundrede er det den absolutte regel, at de tre vaudeviller, ofte i nye opsætninger, går over scenen hver sæson. Det er altså nemmest at registrere undtagelserne, der da også forekommer forklarlige: *Aprilsnarrene* opføres ikke 1837-43, da har nyhedsinteressen lagt sig. Alle tre henlægges i nogle sæsoner omkring »teaterkrigen«, der førte til Heibergs afgang som chef (jf. ovenfor, p. 533). Efter ca. 1870 bliver sæsoner uden opførelser af en eller flere af vaudevillerne lidt hyppigere, måske ikke uden forbindelse med G. Brandes' og det »moderne gennembruds« højkrav om fornyelse. Heibergs eget yndlingsstykke, *Recensenten og Dyret*, ser ud til at være det, der opviser det laveste antal opførelser i de sæsoner, hvor det overhovedet har været på plakaten. Men stabiliteten har de tre titler til fælles. På Teatret har Heibergs tre, her genudgivne vaudeviller oplevet klassikernes solide *succès d'estime*.

549

4. Emilies Hjertebanken: vaudevillemonolog

Med *Emilies Hjertebanken* (opf. og udg. 1840) bevæger vi os ud til kanten af den Heiberg'ske vaudeville-genre. På originaltrykkets titelblad er den artsbestemt som »Vaudeville-Monolog« og deler dermed deklaration med »Supplicanten« (opf. 1829, udg. i *Kjøbenhavns flyvende Post* 1830), *Ja* (opf. og udg. 1839) og *Grethe i Sorgenfri* (opf. og udg. 1840). Forklaringen er ligetil: På scenen optræder kun én person; teksten består af kun én (omend lang) replik. I *Poetiske Skrifter* findes disse fire, sammen med *Ulla skal paa Bal* (hvorom afsnit 5 nedenfor), imidlertid samlet under fællesbetegnelsen »Vaudeville-Situationer«. Ingen af de to genre-navne fandt optagelse i Heibergs æstetiske system; de synes alene dannet *ad hoc*, ud fra et aktuelt, praktisk behov. Heller ikke findes *Emilie* omtalt eller kommenteret i Heibergs auto-kritik (i Pros. Skr. IV) eller i hans korrespondance, hverken i den officielle (*Breve og Aktstykker*) eller den private (*Fra det Heibergske Hjem, Heibergske Familiebreve*).

Betragter man selve monologens tematik og psykologi - og tager tonen lidt højt - kan man hævde, at den fundamentalt drejer sig om et kultur-sammenstød. Den indtil det neurotiske utålmodige og forventningsfulde unge pige, der skal på sit første bal, er vokset op i en landlig præstegård med en snæver horisont og en traditionel, konservativ og provinsiel smag, fx. inden for musik og dans: degnens fremførelse »paa vort gamle Hakkebræt af et Claveer« af »Menuetter« (p. 431) og »gammeldags Viser« (p. 433f.); Emilie har af mangel på kavalierer måttet »dandse med en af de andre unge Piger« (p. 431). Nu derimod, under sit kortvarige ophold i hovedstaden, oplever hun en glamourøs, urban selskabskultur, musikalsk formidlet af 1840'ernes *hottest trend*, Johann Strauss' (d.æ., 1804-49) valse, der herhjemme lanceredes af H. C. Lumbye og blev en ren landeplage.

Musikken får således en fremtrædende plads i monologen. De triste minder fra præstegårdshjemmet repræsenteres af »Høit paa en Green« til melodi af »En tydsk Folkesang« (p. 434), medens forventningens glæde synges ud til Strauss-melodier og - i det ene tilfælde, hvor en folkemelodi benyttes - til en østrigsk sådan (»En 550 Steiermarker«, p. 436). Heibergs eget bidrag til musikken, »Hør, Emilie«, indeholder tilsvarende genklang af »det Straussiske Spil« (p. 438). Som det fremgår af textgengivelsen her (p. 432ff), var førstetrykket sat således, at den første strofe af hvert sangnummer kun *kunne* læses sammen med musikken; den læser, der kan læse noder, tvinges så at sige til at nynne med!

Medens altså forfatteren selv nærmest synes at have ladet sin dramatiske bagatel i stikken, fremtræder den som en mindre, men dog klart lysende stjerne på fruens firmament af sceniske triumfer. For selvfølgelig blev det Johanne Luise Heiberg, der ved premiøren den 13. maj 1840 grundlagde *Emilies* popularitet, der i øvrigt også nåede ud over landets grænser, med oversættelser til svensk (*Emilies Hjerteklappning, Vaudeville-Monolog*, 1843) og tysk (*Emiliens Herzklopfen, Vaudeville-Scene*, 1847). I *Et Liv* meddeler prima

donnaen herom:

(...) ved Bønner og Overtalelse fik jeg Heiberg til at skrive »Emilies Hjertebanken«. Det var i denne Periode, hvor den tyske [sic!] Dansecomponist Strauss ved sine muntre Dansemelodier havde faaet alle Fødder i Europa til at bevæge sig og alle Hjerter til at banke; man tænkte, man aandede i trefjerdedels Takt; Uforglemmelig er mig den Aften og alle de paafølgende, hvori »Emilies Hjertebanken« satte mig selv og hele Publikum i en Rus. Thi uagtet denne Vaudevillemonolog oprindelig kun var bestemt til at gives denne ene Aften, saa blev den dog paa Grund af den Virkning, den gjorde, optaget i Repertoiret. Og denne Bagatel var tilstrækkelig til at skaffe udsolgt Hus, hvad der end forresten blev givet til [dvs. opført sammen med] den. Tilskuerne kunde have forholdt sig søvnige den hele Aften, men saa snart den lille Ouverture til »Emilies Hjertebanken« med de Straussiske Melodier slog sine første Takter an, lød der en Mumlen og en Brusen i det hele Hus. Og naar jeg nu stod der for det fulde Hus og med mit skarpe Syn saae de mange Hundrede leende Munde og tindrende Øine, og naar jeg i den første Sang kom til de Linier i Verset: »Hvor er det muligt at holde sig i Ro?/Du selv jo rokker, vi rokke begge To; [her p. 433]/« og da virkelig saae hele det store Publikum sidde rokkende, 551 ude af Stand til at være stille paa sin Plads, da meddelte dette Liv hos Tilskuerne, som de vare satte i ved Digtet, sig atter fra dem til mig og bar mig under den hele Udførelse som til en Dans, der ingen Anstrengelse kostede, men gjorde mig let paa Legeme og Sjæl, saa jeg havde en Følelse af at være 15 Aar og Barn paany.

(4. udg. ved Aage Friis, I, p. 253f)

Man associerer forbløffende let til senere tiders jazz- og rock-koncerter med et henført publikum af *fans* og *groupies*!

På Det kgl. Teater er det samlede opførelsestal dog ikke nået væsentligt over de 30, heraf langt de fleste i fru Heibergs egen tid. Men det må betænkes, at der er få tilfælde i dansk teaterhistorie, hvor et sådant tal er en dårligere indikator for et stykkes udbredelse og yndest, end just dette. *Emilies Hjertebanken* er med sine minimale krav til kulisser og bemanning uafhængig af det store teaters apparat. Sætstykker forestillende et vindue, en dør og en smule møblement kan - sammen med lidt lys og lyd (evt. akkompagnement) - gøre det. Og så, naturligvis, en skuespillerinde, der med sang, deklamation og gestik forstår at fremstille den charmerende agilitet hos en rastløs backfisch. Talrige (uden at teaterhistorien har tal på dem) er opførelser derfor blevet, der har været foranstaltet i private og halvoffentlige fora (foreninger o.lign.).

5. *Ulla skal paa Bal*: litterær pastiche

Skønt Heiberg i *Om Vaudevillen* skriver, at »Bellmans saakaldte *Epistler* ere at betragte som Vaudeviller udenfor Theatret.« (*Pros. Skr.* VI, p. 106), forbliver *Ullas* som undertitel anførte »genre«, »En bellmansk Situation«, uden direkte forbindelse til Heibergs hierarkiske genre-system. Derimod afgiver denne undertitel - sammen med det anførte citat fra *Om Vaudevillen* - et klart vidnesbyrd om det lille stykkes matrice (Carl Michael Bellmans digtcyklus *Fredmans Epistlar*, 1790) og hovedsigte: at bringe Bellmans hovedværk *ind på* teatret.

De optrædende personer hører til de gennemgående figurer i 552 *Fredmans Epistlar*. Dramaets ydre handling består stort set i et selskabs ankomst (hvorved det minder om Bellmans egen dramatiske bagatel *Mantalsskrifningen*, som Heiberg *kan* have kendt) - eller snarere i, at man venter på det (sml. *Emilies Hjertebanken*). Stykket består af en nødtørftig dramatisering af »epistlerne« 69, 71, 18, 68, 21 og 55 i nævnte rækkefølge. Det er karakteristisk for Heibergs dramatisering og oversættelse, at den enkelte epistel, der tjener som kilde til melodi og situation, følges tættest i anslaget eller optakten, hvorefter oversættelsen gøres friere og mere dialogisk (se noterne for de enkelte tilfælde). Endvidere, at de Bellman-nære, for publikum lettest genkendelige anslag er koncentreret i stykkets første del. I forbindelse med Heibergs egen dialogiske elaborering af de Bellman'ske forlæg bemærkes hans større forbrug af stockholmske lokaliteter (se atter noterne for enkeltheder), indsamlet rundt omkring i *Fredmans Epistlar*, uafhængigt af den tilgrundliggende epistel. *Ulla skal paa Bal* betegner Heibergs uforpligtede, men indforståede manøvrer i Bellmans univers, som han kender og forudsætter bekendt i detalier.

Da Heiberg 1845 skrev sin *Ulla*, var hans bekendtskab med og begejstring for Bellmans værk allerede af ældre dato. Fra året 1826 stammer ikke blot den allerede citerede bestemmelse af *Fredmans Epistlar* som ikke-dramatiske vaudeviller, men også et situationslån i *Aprilsnarrene* og et melodilån i *Recensenten og Dyret* (jvf. noterne til p. 200 og 346). I 1827 finder vi i Heibergs kritik af Tegnér's *Frithiof* anerkendende ord om Bellmans ukunstlede og netop derfor virkningsfulde stil, ligesom *De Uadskillelige* fra samme år indeholder et Bellman'sk melodilån. I *Kjøbenhavns flyvende Post* omtaler Heiberg atter Bellman i artikler fra

1828 og 1834. Den berømte menuet af *Elverhøi* fra det førstnævnte af disse år kan opfattes som melodilån fra Bellmans anden samling, *Fredmans Sånger* (1791), nemlig nr. 5b. Vaudevillen *Kjøge Huuskors* fra 1831 rummer yderligere to melodilån. I 1832 finder »Bellmans-Sommeren« sted, ægteparret Heibergs ophold i Hørsholm sammen med Hertz og fru Gyllembourg, med den intensive dyrkelse af den svenske skjald, der samstemmende bevidnes i fru Heibergs memoirer samt i Hertz' dagbogsoptegnelser og i hans »Erindringer fra Hirschholm«. *De Danske i Paris* fra det følgende år indeholder hele tre 553 melodilån (det ene yderligere med tematisk slægtskab), *Nei* fra 1836 ét kombineret situations- og melodilån, *Grethe i Sorgenfri* fra 1840 ét rent melodilån. I 1843 holder Heiberg så ved det nystiftede Skandinaviske Selskabs Bellman-fest sit foredrag »Bellman, som comisk Dithyrambiker«, der, publiceret året efter i *Intelligensblade* og sammen med C. Plougs Bellman-foredrag fra samme lejlighed, figurerer som en af de tidligste danske monografier af Bellman og en milepæl i den danske reception af den svenske digter. (Nærmere oplysninger om disse nedslag af Bellman i Heibergs produktion kan søges i Jens Kr. Andersen: *Bellman og de danske guldalderdigtere*, 1996, p. 41-51). Den iøjnefaldende overvægt af *melodilån*, der iagttages i den foregående mønstring, indicerer et typisk træk ved Heibergs brug af Bellman-forlæg, et træk, der også træder klart frem i *Ulla skal paa Bal*, nemlig *purificeringen*. Bellmans Fredmandigtning er af udpræget anakreontisk karakter: besynger vin og elskov - men i et lavsocialt milieu. Eller mindre sart udtrykt: skildrer veloplagt druk og sex blandt derangede (og ikke altid ganske appetitlige) fyldebøtter og prostituerede på og omkring værtshuse i samtidens Stockholm. Det er, hvad det betyder, når fx. Ulla (Winblad) introduceres som »Nymph oc Prästinna i Bacchi Tempel« (Bellman: *Fredmans Epistlar*, udg. af G. Hillbom & J. Massengale, 1990, I, p. 12). Tilsvarende gælder det, at hvad der hos Bellman blufærdigt *benævnes* »bal« *fremstilles* som (udviklende sig til) promiskuøse orgier. Den læser, der kun stifter bekendtskab med Fredman-digtene gennem Heibergs - eller størstedelen af den øvrige danske samtids - formidling, går derfor glip af en del *festivitas*.

Som Heibergs *Ulla* nu foreligger, var forfatteren selv alt andet en tilfreds med den. Ikke at han fortrød *purificeringen* (bl.a. skulle fruén jo have Ullas rolle!); snarere indså han stykkets egentlig udramatiske karakter, mest lyrisk oversættelse, som det jo var. Det generer tydeligvis genre-distinktionernes mester; til Orla Lehmann, sammen med Heiberg blandt initiativtagerne til Det skandinaviske Selskab, skriver han i maj 1844:

Post varios casus, post tot discrimina rerum [dvs.: efter mange omskiftelser, efter så mange farer; citat fra Vergils *Æneide* I, 204] har jeg nu endelig faaet det bellmanske Efterspil istand.

554

Jeg er selv aldeles ikke tilfreds med det, og er efter dette langvarige frugtesløse Forsøg kommen til den practiske Overbeviisning, hvorom jeg allerede havde en theoretisk Mistanke: at de bellmanske Personer og Situationer ikke lader sig dramatisere: (...) Jeg skulde gjerne sende Dem det, for at høre Deres Mening derom, dersom det ikke var umuligt at bedømme det ved den blotte Læsning, hvorved det vil falde betydeligt tyndere ud end i Forbindelse med Musiken. Jeg har begaaet en Feil i at give efter for det Ønske at skrive en saadan Scene. Havde jeg været resolut nok til at afslaae det, saa havde jeg ikke spildt saa lang Tid paa et Product, som jeg nu selv ikke kan bifalde (...)

(*Breve og Aktstykker* III, p. 93, brev nr. 542)

Det ligger i tråd med denne negative selvdøm, når Heiberg i oktober samme år i sin egenskab af teatercensor skriver til teaterdirektør Jonas Collin om et af en ukendt forfatter indleveret stykke, »En Aften i Djurgården«, altså med Bellman'sk stof:

Den bellmanske Skizze »*En Aften i Djurgården*« er dog virkelig ikke Andet end en høist overflødig Gjentagelse af min egen bellmanske Situation »*Ulla skal paa Bal*«. Det er af det Slags Ting, som man gjør en enkelt Gang, til et Forsøg, men som ingenlunde egne sig til videre Fortsættelse. Mig selv kunde det aldrig falde ind at give en Efterklang af det Samme, og Andre bør ligesaa lidt gjøre det. (...) Hertil kommer, at nærværende Skizze er, om muligt, endnu *tyndere* i Handling, end min egen (...) uden at tale om, at det er et stort Misgreb at bringe Bellman selv ind imellem de af ham skabte Figurer, hvilket maa betage disse deres objective [i.e. af forfatteren uafhængige] Gyldighed og gjøre dem til et Skin istedenfor en Virkelighed. Det samme Misgreb har Bournonville gjort i sin lille Ballet (...)

(*Breve og Aktstykker* III, p. 115, brev nr. 569)

Den ballet af Bournonville, Heiberg sigter til i citatets sidste sætning, bærer titlen *Bellman eller Polskdansen paa Grönalund* og havde 555 premiere juni 1844 (med program udgivet samme år), 13 måneder før Heibergs *Ulla*. Et tredje forsøg på at bringe de Bellman'ske figurer på scenen (med skandinavistisk tendens) foreligger med den allerede nævnte forfatter og bellmanianer C. Plougs *Bellmans Tableaue*, der opførtes første gang 1845, samme år som *Ulla* altså, men først udgaves længe efter (1904, af Axel Sørensen). Inden for prosafiktionen finder vi anti-heibergianeren - og æstetikprofessoren - C. Hauchs lille alderdomsroman *Bellman* (1869), hvor der dog ikke er indlagt Bellman-figurer i handlingen, men hvori Fredman-visernes - og dermed Kunstens - betydning for den fiktionale hovedperson demonstreres. I det 19. årh.s midte var Bellman *en vogue*.

Skønt *Ulla skal paa Bal* kun har kunnet klare en halv snes opførelser på Det kgl. Teater efter premièren

den 5. juli 1845, markerer stykket et ikke uinteressant grænsetilfælde i Heibergs dramatik og udgør et blandt adskillige vidnesbyrd om hans deltagelse i samtidens store interesse for Bellman - ligesom han med *Emilies Hjertebanken* både udnyttede og bidrog til Strauss-feberen.

6. Nøddeknækkerne: allegorisk drama

Var Heiberg for at kunne skrive *Julespøg* og *Nytaarsløier* gået i lære hos Tiecks desillusionerings-komedie, og var han for at kunne lancere sine vaudeviller gået i lære i den franske vaudeville- og i den tyske Liederposse-tradition, så greb han med *Nøddeknækkerne* - betegnet som »Et Satyrspil« - tilbage til den antikke græske komedie, ikke mindst til dennes mester: Aristofanes (ca. 450-ca. 380 f.v.t.). I oldtidens Athen opførtes der ved visse kultfester skuespil, og her var det praxis, at tre tragedier fulgtes af et lystigere satyrspil, hvor koret bestod af satyrer ligesom i Heibergs stykke. Imidlertid var kendskabet til disse satyrspil på Heibergs tid stærkt begrænset, og han synes at have hentet sine forestillinger herom fra den aristofaniske komedie, der til gengæld var velkendt, for Heiberg på dette tidspunkt ikke mindst gennem tysk formidling: dramaturgen H. T. Rötters *Aristophanes und sein Zeitalter* (1827), J. G. Droysens oversættelser fra 1830'erne samt de aristofaniske litteraturkomedier 556 af Aug. von Piaten (omtalt ovenfor p. 530 i forbindelse med »En Sjæl efter Døden«). Genren aristofanisk komedie indgår desuden med direkte nævnelse og definition i hans genre-system; i »Svar paa Hr. Prof. Oehlenschlägers Skrift« hedder det: I sin umiddelbare Form er den universelle Comedie af lyrisk Natur, og indbefatter en ligesom i Verset bunden Musik. De bestemte, endelige Tendenser, som endnu udgjøre dens Sujet, ere kun Vehikler for den poetiske Grundtone. Den *aristofaniske* og den *calderonske* Comedie ere de berømteste Exempler paa denne Digtart. (*Pros. Skr.* III, p. 244f)

Talen om, at komediens sujet kun er uegentligt, fører frem mod et træk hos Aristofanes, som synes at have været af betydning for Heiberg, nemlig komediens karakter af *allegori*. I en allegori fremstilles omfattende, abstrakte forestillinger eller ideer i konkret form, fx. inkarneret i (dramatiske) figurer (personifikation). Allegorien fungerer således som et system af symboler. Hos Aristofanes findes det kendteste eksempel på denne fremstillingsform i *Ridderne* (Ἰππῆς, 424 f.v.t.), hvor folket fremtræder og taler sin sag i skikkelse af en person (Δῆμος). I *Nøddeknækkerne* er allegoresen (»afkodningen« af allegorien) egentlig ganske enkel: frugtens gudinde Pomona = forfatteren, nødderne (frugterne) = skrifterne, købstadsfolkene (konsumenterne) = publikum, nøddeknækkerne = den journalistiske kritik. Der forekommer formuleringer i teksten, der kraftigt opfordrer til en sådan allegorisk forståelse af den, fx.: »Her boer i Skoven en Slags Gudinde, / Forresten en smuk og anseelig Qvinde, / Saa at sige, Frugtens Forfatterinde. / Hendes Navn er Pomona [...]« (p. 496). Desuden er der passager, der *kun* giver mening, idet de opfattes allegorisk, som når »Første Nøddeknækker« fordeler høsten blandt sine kolleger med kommentaren: »Lutter Politik / I den Pose jeg fik. / Her er Æsthetik, / Og her er Poesie, / Og her Dramaturgie, / Og hviler mit Blik / Paa Philosophie. / Brødre! kommer hid / For at dele min Slid! / Hver har sit Fag, / [...]« (p. 498). Således vejledt forstår læseren også bedre samme nøddeknækkeres forudgående tale om, at de små væseners 557 opgave ikke kun består i at knække nødderne, men også i at »bedømme«, »dadle«, »berømme«, »laste«, »rose«, og »cassere« (p. 495-97) (nogle af) dem, samt udsagn som »De maa vide, jeg og min hele Flok / Er anonyme;« (p. 495) og forsikringen: »Thi Upartiskhed er al vor Iver.« (p. 496). Textens emne er, hvad vi med et moderne udtryk ville kalde det litterære kredsløb, og dens egen udformning forhindrer altså flere steder en naivt »realistisk« opfattelse af den som (blot) en skildring af en borgerlig familie på nøddeplukning uden nøddeknækkere (hvilket vel også havde været lidt tyndt ...).

Nøddeknækkerne offentliggjordes første gang i *Urania. Aarbog for 1845*, udgivet af Heiberg. Det smukt trykte lille bind indeholder desuden en rejseskitse af H. P. Holst og F. Paludan-Müllers versfortælling *Abels Død*. Af Heiberg - foruden »Satyrspillet« - en stjernekalender for året med astronomiske målinger og ledsaget af udførlige og indsigtfulde forklaringer. Denne oprindelige sammenhæng fortjener opmærksomhed. Der består en forbindelse mellem Heibergs fagastronomiske (og i det hele naturvidenskabelige) interesser og partier af *Nøddeknækkerne* - der er andet end skovtur og satirisk, litteraturpolitisk allegori, nemlig fornem lyrik (jvf. bestemmelsen af den universelle, aristofaniske komedie som lyrik baseret, citeret ovenfor, p. 541) af kosmisk, universel karakter om årets gang og naturens vekslen. Den strenge systematiker og vittige satiriker var en oprigtig naturfrom, og der var ingen modsigelse herimellem: Naturens skønhed er dens undtagelsesløse orden. Denne opfattelse udvikler Heiberg på prosa i afhandlinger som »Om Skønhed i Naturen« (1828, *Pros. Skr.* II, p. 229ff), »Stjernehimlen« (1842, *Pros. Skr.* IX, p. 25ff) og »Det astronomiske Aar« (1844, *Pros. Skr.* IX, p. 51ff), der alle kan gælde som kommentarer til *Nøddeknækkerne* og ikke mindst motivere, at de stupide, larmende filistre til slut må uddrives af Naturens Eden!

Satyrspillet er ligesom *Julespøg og Nytaarsløier* skrevet som læsedrama og har lige så lidt som dette stykke nogen opførelshistorie. Selvdomme synes Heiberg ikke at have fældet over *Nøddeknækkerne*. I Heibergs eftermæle har det aldrig haft fremtrædende plads; undtagelser er Carl S. Petersen, der har medtaget stykket i sit udvalg og skriver begejstret om dets lyrik i indledningen hertil 558 (III, p. 10), og Vilh. Andersen, der har viet det udførlig behandling i sin *Tider og Typer af dansk Aands Historie* (Goethe I, 1915, p. 259-80), samt Paul V. Rubow, der har udgivet *Nøddeknækkerne* sammen med »En Sjæl efter Døden« og *Julespøg og Nytaarsløier*, indledt med en karakteristik og stærkt anerkendende vurdering af Heiberg (optrykt efter *Reflexioner over dansk og fremmed Litteratur*, 1942, p. 51-59), hvorfra vi har citeret ovenfor (p. 534). Udvalget af netop de tre stykker dramatik viser os den side af Heiberg, Rubow især skattede og følte sig i overensstemmelse med: tankedigteren og stilrenseren.

7. Textgrundlag og textrettelser

Texterne, hvortil ingen trykmanuskripter er bevaret, optrykkes i dette udvalg efter de separat udkomne originaludgaver: *Julespøg og Nytaarsløier* (udk. dec. 1816, men med året 1817 på titelbladet), *Aprilsnarrene* (1826), *Recensenten og Dyret* (udk. dec. 1826, men med 1827 på titelbladet), *Nei* (1836), *Emilies Hjertebanken* (1840), *Nøddeknækkerne* (udk. dec. 1844 i Heibergs *Urania. Aarbog for 1845*, p. 143-208) og *Ulla skal paa Bal* (1845). Herfra afviges kun i følgende, særlige tilfælde:

Af hensyn til seriens enhedspræg markeres originaltrykkenes regieangivelser her overalt med parentes, petit og kursiv, ligesom grundlagets øvrige typografiske afvigelser som spatiering eller antikva i en frakturtext her overalt gengives med kursiv. Derimod bibeholdes i andre tilfælde (fx. De/ de som tiltalepronomen) forfatterens inkonsekvente ortografi.

I øvrigt er førsteudgavernes text rettet, hvor der kan siges at være tale om evidente trykfejl. Til 1817-udgaven af *Julespøg og Nytaarsløier* har Heiberg selv (p. 251) føjet en liste over »Trykfeil«; der er dog snarere tale om en rettellesliste. Nærværende udgiver har følt sig forpligtet heraf, eftersom denne listes rettelser jo er en del af det valgte textgrundlag. Rettelserne er altså indført i texten her og yderligere suppleret i tilfælde, der forekommer analoge med listens.

I denne udgaves nærmeste forgænger, det af Carl S. Petersen besørgede Heiberg-udvalg *Poetiske Skrifter* I-III, Kbh. 1931-32, der som vi optrykker efter førsteudgaverne, er der ligeledes foretaget textrettelser. I forhold hertil har vi tilsvarende valgt at følge og supplere rettelserne, hvor der efter al sandsynlighed har foreligget klare trykfejl i textkilden, hvorimod Petersen har forekommet os at måtte underkendes, når han i sine normaliseringsbestræbelser 559 kan have skadet originalens mulige forsøg på replikindividualisme. Dette er fx. tilfældet med den djærvt folkelige Madam Rar i *Aprilsnarrene*, der ikke får lov til at sige »Regilion« (p. 194, l.1fn.), og med den stammende skribent Ledermann i *Recensenten og Dyret*, der ikke får lov til at gentage ordet »een« (p. 301, l.1fn.).

Dermed kommer denne udgaves (tilsigtede!) afvigelser fra det erklærede textgrundlag til at omfatte flg. tilfælde:

Julespøg og Nytaarsløier.

p. 40, l. 10:

Vernnen > Venner

p. 40, l. 15:

mon staae. > mon staae,

p. 42, l. 9fn.:

mangen Stjerne > mangel tidlig Stjerne

p. 57, l. 12:

hans > sit

p. 62, l. 13:

tørret! > tørret?

p. 69, l. 5:

Han > Hun

p. 71, l. 2:

allere > allerede

p. 71, l. 15fn.:

maa forene > forene maa

p. 78, l. 5fn.:

ombunden, > ombundne.

p. 81, l. 3fn.:

Digteren, > Digteren.

p. 84, l. 12fn.:

hidintil > hidindtil

p. 87, l. 6fn.:

Og > Om

p. 88, l. 15fn.:

sad > saa

p. 102, l. 1:

vil forsøge > vil jeg forsøge

p. 118, l. 9:

selv,, at > selv, at

p. 123, l. 15:

Fulkommenhedens > Fuldkommenhedens

p. 123, l. 10fn.:

op > op

p. 129, l. 9:

mine Herre? > min Herre?

p. 129, l. 6fn.:

derfra > herfra

p. 133, l. 4fn.:

Digterer > Digteren

p. 137, l. 11:

før silde > for silde

p. 153, 4.

nodelinje: træte > træde

Aprilsnarrene:

p. 182, l. 3fn.:

Tenneman > Tennemann

p. 200, l. 4:

Proggerer > Progresser

p. 200, l. 9:

Mamsellem > Mamsellen

p. 200, l. 16:

figurer > figurerer

p. 204, l. 12:

Zierlich > Zierlich.

p. 209, l. 1fn.:

det. > det.)

p. 214, l. 3fn.:

Syeposen. > Syeposen.) 560

p. 217, l. 10fn.:

skal skal > skal

p. 219, l. 3:

sine > sin

p. 234, l. 9:

jukker > lukker

Recensenten og Dyret:

p. 272, l. 13fn.:

Bordskuffrn > Bordskuffen

p. 279, l. 10fn.:

endnu? > endnu!

p. 306, l. 5fn.:

Smag > Smag.

p. 312, l. 1fn.:

Kongo > Konger

p. 316, l. 11fn.:

Han > Hun

p. 319, l. 12fn.:

fnir > finir

p. 323, l. 12fn.:

lig.! > lig!

p. 324, l. 9.:

hør > har

p. 340, l. 1fn.:

Vestelommen.. > Vestelommen.)

p. 347, l. 14:

bleve > blive

Nei:

p. 374, l. 5fn.:

Menneste > Menneske

p. 394, l. 7:

øler > føler

p. 394, l. 7:

fhver > hver

p. 395, l. 4fn.:

bim bim, > bim, bim,

p. 414, l. 2:

Akke Andet > Ikke Andet

p. 415, l. 8fn.:

ovenkjøbet > ovenikjøbet

Nøddeknækkerne:

p. 477, l. 9fn.:

Aan er > Aander

p. 484, l. 10fn.:

Mads > Mads.

p. 484, l. 5fn.:

Svar > Svar.

p. 497, l. 14fn.:

Hvorfor el > Hvorfor ei

p. 507, l. 13:

Nøddsknækker > Nøddeknækker

En helt anden sag er de rettelser, Heiberg selv foretog mod sin oprindelige text, da han udsendte sine *Poetiske Skrifter* I-VIII, 1848-49, der igen har leveret textgrundlaget for den posthumt udsendte standardudgave med samme titel (I-XI, 1862, forkortet: *Poet. Skr.*). Disse textvarianter er meget talrige; alene i *Julespøg og Nytaarsløier* tælles over 600; men antallet aftager naturligt nok i takt med, at tidsafstanden mellem originaludgaven og *Poet. Skr.* mindskes. Det er kun de færreste af Heibergs rettelser, der er betydningsbærende; flertallet er af rent sproglig art. Visse tendenser kan imidlertid iagttages.

561

En overordnet tendens i retning af ortografisk og syntaktisk modernisering og regelrethed tyder på, at værkernes forfatter og genudgiver har tilstræbt en større grad af korrekthed. Rettelser af typen »dem« (p. 65, l. 17) > »de« (*Poet. Skr.* I, 1862, p. 378) ved sammenligning med en nominativ, »hverandre« (p. 71, l. 2fn.) > »hinanden« (*Poet. Skr.* I, 1862, p. 386) ved dualis og »comprometteerte« (p. 100, l. 16) > »compromitterte« (*Poet. Skr.* I, 1862, p. 420) er i så henseende karakteristiske; på linje hermed ligger den

øgede grammatisk styring af interpunktionen. At ortografien »moderniseres« i tidsrummet fra ca. 1820 til ca. 1850 betyder dog langt fra altid, at den nærmer sig den, der er autoriseret i dag - i en række tilfælde tværtimod. Således bemærkes de meget hyppige indførelser af stort begyndelsesbogstav i pronominer og adjektiver i substantivisk anvendelse samt et øget etymologisk hensyn ved stavning af fremmedord, fx. det ofte forekommende »Publikum« (> »Publicum«).

Visse af textændringerne fra Heibergs hånd, skønt altså de færreste, går dog ud over den rent sproglige korrektur og synes bestemt af andre hensyn end korrektheden. Vi skal pege på fire slags. For det første er regieangivelserne på adskillige steder tydeliggjort - enten ved økonomisering eller expansion; man sporer her Heibergs øgede fortrolighed med praktisk teaterarbejde og sceniske krav.

For det andet er en række replikker syntaktisk eller stilistisk omformuleret i retning af en naturligere inderlighed, som når den lille Nanine i *Julespøg og Nytaarsløier* i stedet for at apostrofare sine afdøde forældre: »I døde begge dette Aar« (p. 37, l. 4) spontant klager: »Jeg eder mistet har iaar« (*Poet. Skr. I*, p.344).

Andre tilfælde synes - for det tredje - metrisk motiverede; den drevne versifikator opnår en fastere skansion, når han fx. stryger et overflødig ord sammen med en overskydende verseqod (»sammen«, p. 33, l. 11, sml. *Poet. Skr. I*, 1862, p. 340) eller foretager en synonymisk reformulering af en verslinje (> »Paa Gaderne, I Husene, paa Børsen«, p. 60, l. 12, > »Paa Gade, Stræde, Torv, i alle Huse«, *Poet. Skr. I*, 1862, p. 371).

For det fjerde har omarbejdelsen af især *Julespøg og Nytaarsløier* indebåret en række mere omfattende og smagshistorisk mere interessante strygninger. Det ser ud til, at visse replikker har forekommet textrevisoren som lovlig ungdommelige (og unødvendige) brud på *decorum*: religiøst, socialt, moralsk og æstetisk. Et muligt blasfemisk virkende udsagn udgår således med Enricos bemærkning om »den lutherske [trosretning] til hvilken jeg nylig af Høflighed [!] henregnede os.« (p. 43).

Som brud på socialt *decorum* må regnes omtale med navns nævnelse af autentiske personer i samtiden. Et sådant personsatirisk hib rammer i originaludgaven 562 (her p. 87) matematikprofessoren Jacob A. Wulf (1749-1819), men borteskamoterer under revisionen. Samme skæbne er overgået flg. replikker, hvis implicite frivolitet kan have virket ganske grov i en tid og hos et publikum med en lav moralsk tolerancetærskel: »Fanden heller! Jeg har jo kun denne ene Kone, og har meer end nok af hende.« (her p. 44) og: »Efterkommere vil jeg aldrig faae, jeg er ikke saa produktiv i min Kjærlighed som i mit Spil.« (Det er fløjten, der taler; her p. 118).

Den såkaldte romantiske ironi (for hvilken der er redegjort i afsnit 2 ovenfor) er jo i sig selv et brud på scenisk konvention og klassisk æstetik. Højdepunktet af denne overgivne leg med illusionen i *Julespøg og Nytaarsløier* forekommer, hvor Leander forærer Leonore - *Julespøg og Nytaarsløier*, hvorved stykket omtaler sig selv (her p. 97). Den mest bemærkelsesværdige stryging i de senere redaktioner er nok den, der rammer netop denne sekvens.

Just sådanne knæfald for *decorum*, elimineringen af Heibergs ungdommelige humør og flabethed er det, der - sammen med den sproglige udglatning i de yngre versioner og principielle betragtninger - kan motivere valget af originaludgaverne som textforlæg.

8. Bibliografi

a) Udgaver:

Heiberg, Johan Ludvig: *Poetiske Skrifter I-XI*, Kbh. 1862.

Heiberg, Johan Ludvig: *Prosaiske Skrifter I-XI*, Kbh. 1861-62.

Heiberg, Johan Ludvig: *Poetiske Skrifter*, udg. af Carl S. Petersen I-III, Kbh. 1931-32.

Heiberg, Johan Ludvig: *Nye Digte 1841*, udg. af Klaus P. Mortensen, DSL (Danske Klassikere), Kbh. 1990.

Heiberg, Johan Ludvig (red.): *Kjøbenhavns flyvende Post*, udg. af Uffe Andreasen I-IV, DSL, Kbh. 1980-84.

Borup, Morten (udg.): *Breve og Aktstykker vedrørende Johan Ludvig Heiberg I-*

Heiberg, Johan Ludvig, *Dramatik i udvalg*, 2000

V, DSL, Kbh. 1946-50.

Friis, Aage (udg.): *Fra det Heibergske Hjem. Johan Ludvig og Johanne Luise Heibergs indbyrdes Brevveksling*, Kbh. 1940.

Borup, Morten (udg.): *Heibergske Familiebreve*, Kbh. 1943.

Heiberg, Johanne Luise: *Et Liv gjenoplevet i Erindringen*, udg. af Aage Friis I-IV, 4. udg., Kbh. 1944.

Heiberg, Johan Ludvig: *Julespøg og Nytaarsløier og andre dramatiske Digte* [nemlig *En Sjæl efter Døden* og *Nøddeknækkerne*], udg. af Paul V.

563

Rubow, Kbh. 1950. [Textredaktion efter originaludgaverne, indledning, ingen noter].

Heiberg, Johan Ludvig: *Elverhøi - Aprilsnarrene - De Uadskillelige*, udg. af Henning Fonsmark, Kbh. 1965. [Textredaktion efter *Poetiske Skrifter*, ingen indledning/efterskrift, sparsomme noter].

Heiberg, Johan Ludvig: *En Sjæl efter Døden - Recensenten og Dyret - Nei*, udg. af Henning Fonsmark, Kbh. 1965. [Textredaktion efter *Poetiske Skrifter*, ingen indledning/efterskrift, sparsomme noter].

b) *Behandlinger af Heibergs forfatterskab:*

Andersen, Jens Kr.: *Bellman og de danske guldalderdigtere. En studie i litterær reception*, Kbh. 1996, p. 41-51.

Andersen, Vilh.: *Tider og Typer af dansk Aands Historie*, første Række: Humanisme, anden Del: Goethe, I, Kbh. 1915, p. 219-80.

Ballhausen, C. J.: *Peter Andreas & Johan Ludvig Heiberg. En anoteret bibliografi*, udg. af Dansk Bibliofilklub. Kbh. 2000.

Borup, Morten: *Johan Ludvig Heiberg I-III*, Kbh. 1947-49.

Brix, Hans: *Fagre Ord*, Kbh. 1963 [1908], p. 151-84.

Clausen, Julius: *Kulturhistoriske studier over Heibergs vaudeviller*, Kbh. 1891.

Conrad, Flemming: *Smagen og det nationale. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1800-1861*, Kbh. 1996, p. 150-79.

Fenger, Henning: *Familjen Heiberg. Peter Andreas Heiberg - Fru Gyllembourg - Johan Ludvig Heiberg og fru Heiberg*, Kbh. 1992.

Hansen, P.: *Om Johan Ludvig Heiberg. Nogle litteraturhistoriske Oplysninger*, Kbh. 1867.

Ingemann, B. S.: *Levnetsbog I-II og Tilbageblik*, udg. af Jens Keld, DSL, Kbh. 1998.

Jørgensen, John Chr.: *Det danske anmelderis historie. Den litterære anmeldelses opståen og udvikling 1720-1906*, Kbh. 1994, p. 61-71.

Kofoed, Niels: *Den ukendte Ingemann. Intertekstuelle problemer og arketypiske mønstre i B.S. Ingemanns forfatterskab*, Kbh. 1996, s. 89-102.

Krogh, Torben: *Heibergs Vaudeviller. Studier over Motiver og Melodier*. Kbh. 1942 (*Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning* nr.189).

Rasmussen, S. V.: *Den unge Brøchner*, Kbh. 1966, p. 159-76.

Rubow, Paul V.: *Dansk litterær Kritik i det 19. århundrede indtil 1870*, Kbh. 1970 [1921], p. 78-174.

Wamberg, Niels Birger: *H. C. Andersen og Heiberg*, Kbh. 1971.

564

I forbindelse med udarbejdelsen af de følgende kommentarer til Heibergs tekster har udgiveren i en række tilfælde kunnet støtte sig på ældre arbejder; sådanne hjælpeklender findes anført i efterskriftens bibliografi s. 562; der henvises til dem med forfatternavn, evt. + forkortet titel.

Julespøg og Nytaarsløier

8

Julespøg og Nytaarsløier: siden middelalderen havde både jul og nytår givet anledning til en række traditionelle lege og spøgefuldheder, heraf nogle løsslupne og letfærdige, se herom lærn Piø: *Julens hvem hvad hvor. Håndbog om julens traditioner*, Kbh. 1977, s. 77-82. - *Comødie i to Akter (...) Intermezzo*: en sådan inddeling af et drama betegner et klart brud på klassicismens poetik (jf. efterskriften s. 536-39). - *Intermezzo*: mellemspil. - *En Fortsættelse (...) Sanct-Hans-Aften-Spil*: om forholdet til Oehlenschlägers drama, se efterskriften s. 535f. og noter til s. 13 og 21.

9

Bebredelse (...) Forfatter: om kritik og polemik i kølvandet på læsedramets udgivelse, se efterskriften s. 538f. - *støde til Vognen (...) anvendte Satire*: der sigtes til B. S. Ingemanns sentimentale tragedie *Blanca* (1815), se nærmere efterskriften s. 534f.; med udtrykket om den hældende vogn (jf. E. Mau: *Dansk Ordsprogsskat* (1879) 11766) sigtes der til den allerede indtrufne kritik af Ingemanns tragedie: kritikeren Peder Hjorts opposition mod Jens Møllers lobhudling (se n.t.s. 28 og 59) i det af Chr. Molbech udgivne *Athene* (juli-nov. 1815) samt digteren Nicolai Søtofts litteraturkomedie *Aandernes Maskerade* (1816). - *Publikums Yndling*: betegnelsen af *Blancas* forfatter som sådan er en stærk overdrivelse (se efterskriften s. 535), men fungerer som en legitimation af angrebet. - *Satire*: der en mere præcist tale om travesti (se efterskriften s. 535). - *festlige Aarstid*: juletiden. - *begeistrede*: inspirerede. - *Digteren*: Heiberg selv. - *Den 16de December 1816: Julespøg og Nytaarsløier* udkom denne måned, men angav det 565 følgende år på titelbladet, hvilket ikke var ualmindeligt for november- og decemberudgivelser på Heibergs tid (således også fx hans egen *Recensenten og Dyret*).

10

Gabriel Engel: i den gammeltestamentlige tradition en (og muligvis den højeste) af ærkeenglene. - *Digteren*: om digteren (= den autentiske J. L. Heiberg) som rolle i sit eget skuespil og den deraf følgende desillusioneringseffekt, se efterskriften s. 537. - *Harlekin*: opr. tjenerfigur i den ital. maskekomedie, commedia dell'arte, senere (som her) klovne- el. bajadstypen. - *Enrico (...) Blanca (...) Hustru*: E. og B. er det elskende par i Ingemanns sentimentale tragedie *Blanca*, jf. efterskriften s. 534f. - *Kammerjunker*: rangsperson (med rang i 4. klasse, nr. 2), se også n.t.s. 26. - *med en Harpe*: harpen blev - i forlængelse af harpespilleren i Goethes klassiske dannelsesroman *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (ty., W.M.'s læreår, 1794-96) - et stående symbol for den romantiske digter; i Ingemanns *Blanca* forekommer titelpersonens efterstræber og morder grev Alonso, i sidste akt »forklædt som en gammel Harpespiller« (B. S. Ingemann: *Samlede dramatiske Digte* II, 1843, s. 125ff.), også titelpersonen i *Varners poetiske Vandringer* forklæder sig som en gammel harpespiller for at kunne nærme sig sin elskede. - *blaa (Fugl)*: blå betegner i traditionel farvesymbolik længsel el. ubestemt fjernhed. - *Skytsengel*: ledsagende og beskyttende engel. - *Patriark(en)*: betegnelse for de jødiske stammefædre, af hvilke Abraham regnes for den ældste. - *Hensigt*: her navnesymbolisk med betydningen: tilsigtende fordel. - *Maskinmester(e)*: scenemester. - *Pyntekone(n)*: påklæderske ved et teater.

11

Jeronimus (...) Pernille (...) holbergske Masker: i forlængelse af traditionen fra den ital. maskekomedie opretholdes i mange af Holbergs komedier (1723-53) tildelingen af faste navne til hvert af husstandens medlemmer: faderen hedder Jeronimus, moderen Magdelone, datteren Leonore, farbroderen Leonard, Leonores tilbeder el. forlovede Leander, tjeneren Henrik og tjenestepigen Pernille. - *Masker*: karaktertyper, rollefag. - *Vægteren paa Nicolai Taarn*: Nicolai Kirkes tårn, der overlevede branden i 1795, fungerede i mange år som vagttårn og brandstation. - *Carl Frederik Reiser(s Gjenfærd)*: C. F. R. (1718-86), der pådrog sig et livslangt skrækkompleks (pyrofobi) ved Kbh.s brand 1728, kendes især for sit skrift derom med titlen *Historiske Beskrivelser over den Mærkværdige og meget fyrgterlige [!] store Ildebrand 1728* (1784). R. var tysk opdraget og lærte aldrig at skrive rent dansk, dertil kom hans pudsige, stærkt mundtlige og digressive stil, der sammen med hans løjerlige fremtoning gjorde ham til en alm. 566 latterliggjort kbh.sk gadeoriginal. - *Musen Thalia*: muserne er i gr. mytologi skyts gudinder for kunst og åndsliv; T. er komediens muse. - *Caspar*

(...) *tre Konger*: de h.t.K. el. »vise mænd fra Østerland« tilbad og bragte gaver til det nyfødte Jesusbarn if. Matt. 2,1-12; navnene C., M. og B. stammer fra en senere, ikke-bibelsk (apokryf) tradition. - *Amager Torv*: mellem Rådhuspladsen og Kongens Nytorv.

13

Vandringsmanden (...) *Prologus*: Oehlenschlägers *Sanct Hansaften-Spil* (jf. efterskriften s. 535f.) indledes med to prologer, hvoraf den første (vandringsmandens) repræsenterer stykkets positive (romantiske) værdier, den anden (Harlekins) dets negative (rationalistiske og spidsborgerlige). - *Velkommen (...)* *Aftenstund*: prologens anslag gentager på ét ord nær (Morgenstund > Aftenstund) førstelinjen hos Oehlenschlägers vandringsmand/prologus; også versemålet er det samme: blankverset (urimede femfods-jamber), der, i sin egenskab af Shakespeares metrum, var meget anvendt i det 19. årh.s (bl.a. danske) dramatiske poesi. - *det fryser (...)* i *Sommer (...)* *Kirstens Kilde*: Oehlenschlägers *Sanct Hansaften-Spil* foregår i dagtimerne om sommeren på Dyrehavsbakken (ved Kirsten Pils kilde). - *Kirstens Kilde*: sagnet fortæller om Kirsten Pil, at hun i 1583 forvild i skoven, men at en kilde vældede frem for hendes fod og ledte hende sikkert hjem; kilden blev midt i det 18. årh. til det valfartssted, hvoraf forlystelserne i området udviklede sig. - *Telteklyngen*: klyngen af de telte, som rummede Dyrehavsbakkens forlystelser.

14

krystalne Kroner: krystallysekroner. - *Tiden (...)* *afbrudt*: sommerens fuglesang (der lød i slutningen af *Sanct Hansaften-Spil*) er bragt til tavshed af vinteren - som til gengæld frembringer Heibergs *Julespøg og Nytaarsløier!* - *Frelser (...)* *Døberen forkyndt os*: if. bl.a. Matt. 3,1-12 profeterede Johannes D. Jesu komme. - *Sex Maaneder han yngre være maa*: med sammenkædningen af årets gang/naturens forandring og Jesu biografi etableres her en forbindelse til et andet af Oehlenschlägers ungdomsværker med panteistisk tendens, *Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur* (i *Poetiske Skrifter* 1805). - *Zacharias*: (ikke at forveksle med den gammeltestamentlige profet af samme navn) fader til Johannes Døberen, hvis forestående fødsel if. Luk. 1,5-25 blev forkyndt ham af en engel. - *Sex Maaneder efter til Josephs Brud*: if. Luk. 1,26-38 forkyndte englen Gabriel, seks måneder efter det i foreg. n. omtalte, Jesu forestående fødsel for Maria, Josefs forlovede eller - i ældre sprogbrug - *Brud*. - *Forbud*: budbringer. - *Er I kjed af Tragedier og Graad? (...)* *Til Latter har vi Raad*: komedieforfatteren annoncerer 567 sit værk i opposition til og med brod mod Ingemanns tragedie *Blanca* o. lign. patetiske og sentimentale skuespil, der i disse tiår dominerede dansk teater (fx af Iffland og Kotzebue, jf. efterskriften s. 528).

15

Thi vort Spøg (...) *Minutet og Æonen*: denne tendens mod den altomfattende enhed (universalisme og monisme) er karakteristisk for den tidlige (Jena-)romantik, i Danmark repræsenteret af Oehlenschlägers ungdomsdigtning. - *Æon(en)*: universets alder, evighed. - *Døit*: kobbermønt af meget lav værdi. - *Æsken*: æ.s indhold. - *Hest(en) med Pibe(n)*: legetøjshest med indbygget fløjte. - *Devise(r)*: papirstrimmel forsynet med et par verselinjer el. et fyndord/ordsprog, vedlagt et stykke kage el. slik, evt. blot det sidste. - *Julestjernen*: »Bethlehemsstjernen«, der ledte »Østens vise« til det nyfødte Jesusbarn (if. Matt. 2,9-10), sidenhen er ordet blot anvendt om en stjerne, der lyser særlig klart ved juletid, evt. Nordstjernen (Polarstjernen), Jupiter el. Sirius.

16

Dødens Lagen: sneen. - *krystalne*: krystallignende. - *Himlens Blomster*: stjernerne. - *Haaber*: (bydemåde flertal) håb, fat håb. - *yderlig*: overordentlig. - *Fortsættelse af (...)* *Sanct-Hans-Aften-Spil*: se efterskriften s. 535f. - *vor berømte Digter(s)*: Oehlenschläger. - *to Prologer (...)* *Harlekin*: se n.t.s. 8 og 13. - *et Skuespil (...)* *imellem Tilskuerne*: *Pottemager Walter* (udk. 1814 i: *Marionetteater*, men opførtes først 1845) ender med (i V,4), at Harlekin »springer ud mellem Tilskuerne« (*Poet. Skr.* I, 1862, s. 309).

17

Ihvor (...) *saa og*: hvor ... end. - *raisonnabel Douceur*: rimelig dusør. - *propageret sig*: formeret sig. - *Underhandlingen*: forhandlingen. - *Orchester*: orkestergraven. - *Parquet*: tilskuerpladserne lige bag orkesterpladserne (se foreg. n.). *Parterre(t)*: tilskuerpladserne på teatrets gulv bag parkettet (se foreg. n.); en finte til de toneangivende kritikere i parterret, der på komediens tid udgjorde en fast klike. - *paa Theatret*: på scenen. - *Elegant*: laps, modeherre.

18

Funtus!: (spøgefuldt »latin«) fundet! - *Musici*: (kapel-)musikere (i orkestergraven). - *betænksom*: betænkelig. - *Udvortes*: ydre, udseende. - *Jean de France (...)* *femten Maaneder i Paris*: i Holbergs komedie J.d.F. (1723) har titelpersonen if. egen angivelse (i III,1; Holberg, *Seks komedier*, udg. af Jens Kr. Andersen, Danske Klassikere, DSL, 1994, s. 37) opholdt sig 15 mdr. i Paris forud for stykkets handling. - *Republiken eller det gemene Beste*: titel på komedie af Holberg (1753). - *forsoret*: forsvoret. - *flygtende (...)* *Lothario*: da

Harlekin i *Pottemagers* Walter (V,4) søger tilflugt blandt publikum (jf. n.t.s. 16) er det for at gemme sig for den opbragte adelsmand L. - *vennehulde*: venskabeligt hengivne, »frelsende«. - *Existentis*: tilværelse.

19

Parquet og Parterre. se n.t.s. 17. - *en Gade eller offentlig Plads i Kjøbenhavn*: en ikke ualmindelig dekoration i Holbergs komedier (og i den klassiske tradition, de tilhører). - *slaae (...) Brix i Jorden (...) Sanct-Hans-Aften-Spil*: i Oehlenschlägers *Sanct Hansaften-Spil* afslutter Harlekin sin prolog (se n.t.s. 13) ved at slå »i Jorden med sin Brix« (Oehlenschläger, *Poetiske Skrifter* I, udg. af H. Topsøe-Jensen, 1926, s. 225), hvorved dekorationen forandres (fra skoven til »et Værelse i Byen«). - *Brix*: slagredskab bestående af sammenlagte træstykker, som ved slag afgiver en skraldende lyd; briksen hørte til Harlekins standardudstyr. - *fløiten*: forsvundet. - *flaue*: flove, smag- og karakterløse. - *Med Permission*: med Deres tilladelse (et Holberg-udtryk). - *Harlekinstrøje*: Harlekin-figuren, der efterhånden kom til at udtrykke fiffighed, bevægelighed og behændighed (sml. n.t.s. 10), kendetegnes i det ydre ved en dragt som opr. havde påsynet brogede lapper (til markering af tjenerens fattigdom); disse lapper fik efterhånden den nu kendte, regelmæssige rombiske form og kom til at udgøre hele trøjen. - *didactisk Poesie*: belærende digtning, læredigte. - *metaphysisk(e)*: vedrørende metafysik: den del af filosofien, der beskæftiger sig med over- el. ikke-fysiske (immaterielle) forhold. - *en vexlende Modification af dens Grundvæsen*: Heiberg har senere rettet til: »en vexlende Accidens af Substansen« (*Poet. Skr.* I, 1862, s. 324); begge udtryk afspejler den idealistiske (og dualistiske) filosofis skelnen mellem det konkrete, fysiske og foranderlige fænomen og dens »bagvedliggende« og konstante (platoniske) idé/væsen (Kants »Ding an sich«); pudsigt nok gør Heiberg her grin med netop den spekulative metafysik, han selv senere kom til at repræsentere. - *fine Portion*: fornemme del. - *Herr Geisselbrechts Marionetter*: navnet i denne form er en forvanskning (sandsynligvis en trykfejl) for: Gieselbrecht, der på sit marionetteater gav hele operaer, balletter og fleraktsdramaer med parodisk anstrøg (se G. Sandfeld, *Komedianter og skuespillere*, 1971, s. 105). - *Der*: det.

20

Gebærd: gestus, bevægelse. - *Casorti(s)*: Giuseppe C. (1749-1826), ital. født pantomimiker, bosiddende i Kbh., hvor han en årrække optrådte med stor succes på Vesterbros Teater; særlig var han kendt og skattet som Pjerrot-fremstiller. - *Phønix (...) af min Aske*: Fønix er en ægypt. fantasifugl, også omtalt i gr.-rom. litt.; kendtest er fortællingen om, hvorledes F. brænder sig op i sin rede, hvorefter der opstår 569 en ny fugl af asken; således symbol på udødeligheden. - *afstrøifer*: stryger ... af. - *Puppe(ns)*: et insekts overgangsstadium mellem larve og fuldt udviklet insekt (fx sommerfugl); i dette stadium er insektet omgivet af et hylster (kokon). - *Klædebon*: klæder. - *blive levende (...) siger*: spøgende tvetydighed, idet »levende« kan (og kunne) betyde: (befængt med) utøj. - *Parquet(tet)*: se n.t.s. 17. - *Harlekinshat*: en hat som den angivne (hvid og spids) hører til Harlekin-figurens (se n.t.s. 19) faste kostume.

21

Acteurer: skuespillere. - *Amager-Torv*: se n.t.s. 11. - *Ih hilleløse (...) her?; Det er (...) Vær; din gamle Bjørn; Hvad gjør man (...) Børn; God Dag, min Bedste; Ha! Hvordan (...) besøge dig; Ih see (...) Madame*: disse replikker og replikstumper er ordret overtaget fra Oehlenschlägers *Sanct Hansaften-Spil*, scenen »Spadseregang« (Oehlenschläger, *Poetiske Skrifter* I, udg. af H. Topsøe-Jensen, 1926, s. 235f., 240). - *Nyrnberger*: forhandler af »nürnbergerkram« (dvs. godtkøbskram, legetøj fra Nürnberg). - *See (...) God Dag (...) Jeg fryser*: disse replikstumper er nødtørftigt forandrede (af hensyn til årstiden) i forhold til de tilsvarende i *Sanct Hansaften-Spil* (samme sted som angivet i foreg. n.).

22

Bod(erne): krambod, butik. - *bedst*: mest (udpræget). - *forsand*: for sandt, i sandhed.

23

Kjole: indendørs yderdragt anvendt også af mænd og børn.

24

Doctor-Attest: lægeattest (her antagelig om farvernes ægthed el. ufarlighed for børn). - *Arrak*: brændevin fremstillet af ris og palmesaft. - *Punsch*: punch, varm blandingsdrik af vand, (brænde-)vin, sukker og citron. *Taske*: »tøs«. - *Ridicule*: lille pose el. taske.

25

vist nok: helt sikkert. - *Sukkerbager*: konditor. - *De er saa god*: her antagelig: vær så venlig (dvs. må jeg have lov).

26

huld(e): skøn. - *Enrico, Blanca*: det elskende par i Ingemanns sentimentale tragedie *Blanca*, her travesteret til et børnerigt københavnsk ægtepar, jf. efterskriften s. 534f. - *En Kammerjunker med en Harpe*, se noter t.s. 10; kammerjunkereren her sigter til kammerjunker D.W. Levetzau (1786-1849), som havde oversat *Blanca* til tysk.

27

Postillon(en): kusk på postvogn. - *Tøi(et)*: her: seletøjet. - *allerede ere saa bekjendte her i Byen*: en finte til tragedien *Blancas* publikumsyndest, ikke ganske rimelig (jf. efterskriften s. 535). - *Sanct-Pederstræde*: gade i det centrale Kbh. nær Skt. Petri Kirke, her muligvis endnu en finte til Ingemann, der på dette tidspunkt boede her (på Valkendorfs Kollegium).

28

en Møller: der sigtes her - gennem ordspillet på »Møller« - til teologiprofessoren 570 og den historiske skribent Jens Møller (1779-1833), der i *Dansk Litteraturtidende* 1811 og 1815 gennem en lang række numre havde anmeldt samtidig litteratur og bl.a. leveret en højstemt rosende omtale af Ingemanns ungdomsdigtning. - *hans Mølle (...) kan gaae for enhver Vind*: Jens Møllers anmeldervirksomhed (se foreg. n.) havde omfattet også en række ganske ubetydelige skribenter.

29

detailleret Meel (...) generelle Gryn: udtrykket »at male (el. skære) småt« anvendes om åndelig, herunder litterær, virksomhed i betydningen: at sønderdele og udnytte sit materiale til det yderste; i forbindelse med Jens Møller kan karakteristikken således angive, at denne er (for) tilbøjelig til at beskæftige sig med konkrete detaljer på bekostning af overordnede og generelle momenter i de af ham anmeldte værker. - *Overalt*: først og fremmest, i det hele taget. - *intet mindre*: dette mindst af alt. - *Deres Forbindelse (...)* *platonisk*: se efterskriften s. 535. - *sentimental*: følsom (ikke nødvendigvis nedsættende). - *platonisk*: svarende til den gr. filosof Platons (427-347 f.v.t.) lære om kærlighed i hans dialog *Symposion*, hvori Eros bestemmes rent åndeligt; asexuel.

30

Maaneskin: i gr.-rom. mytologi var kyskhedens og månens gudinde (Artemis, Diana) den samme, og månen er blevet betragtet som kyskhedens symbol; månebelyste landskaber indgik hyppigt i romantiske digteres og maleres værker. - *Gaaer (...) hører*: (bydemåder flertal) gå, hør.

31

Thi lytter: (bydemåde flertal) lyt derfor. - *Hvi*: hvorfor. - *Julens (...) Lykkestjerne*: se n.t.s. 15. - *Forbud*: budbringer. - *Konger (...) fra det Fjerne*: se n.t.s. 11. - *Hyrder (...) paa Marken*: if. Luk. 2,8-20 var hyrderne på marken de første, der blev (gjort) opmærksom på Jesu fødsel.

32

Gabriel Engel: se n.t.s. 10. - *naar*: hvis. - *Sprog*: tekststed, udtryk. - *hvert af Eders Hovedhaar er talt*: Matt. 10,30. - *ingen Spurv til Jorden falder (...) i Himlen*: Matt. 10,29. - *Eenbaarne*: som er forældres (her: Guds) eneste barn, oftest som betegnelse for Kristus (jf. fx Joh. 3,16). - *for*: for ... siden. - *hellige Begivenhed (...)* *med christen Tro betragte Naturen*: ordlyden, så vel som tankegangen, er en genklang af (og mulig allusion til) begyndelsesversene i Oehlschlägers *JesuChristi gientagne Liv i den aarlige Natur* (se n.t.s. 14): »Hver Vaar, naar Taagerne flygte hen,/Da fødes det lille Barn Jesus igien.« (Oehlschläger. *Poetiske Skrifter* I, udg. af H. Topsøe-Jensen, 1926, s. 179).

33

Vold: varetægt, beskyttelse. - *Rist*: ro, ophør. - *Hjord(en)*: kvæg- el. fåreflok.

571

34

Hyrderne: til h. (hensynslet). - *Hyrde*: ordspil, idet h. traditionelt anvendes som betegnelse for el. symbol på Kristus (jf. Joh. 10,14). - *en salig Ende*: en død, der betyder indgangen til den evige salighed. - *fortabte Faar*: mistede, bortkomne får, efter Matt. 15,24 om menneskenes forhold til Kristus (hyrden). - *iler, knæler, tilbeder*: (bydemåder flertal) il, knæl, tilbed. - *hans Stjerne*: se n.t.s. 15. - *fattige Krybbe (...)* *paa Straa*: Luk. 2,7; at Jesusbarnets krybbe var foret med strå er uden bibelsk belæg, men forestillingen er kendt fra salmelitteraturen (fx Luthers »Fra Himlen højt«), ligesom et leje af strå (hakkelse) generelt betegner et fattigt, tarveligt leje.

35

Liliens aldrig berørte Skjød: den hvide lilje er traditionelt symbol på kvindelig uskyld, uberørthed, som det if. Luk. 1,34 var tilfældet med Jomfru Maria. - *den himmelske Hærskare (...) paa Jorden*: Luk. 2,13-14. - *En enkelt Stjerne*: se n.t.s. 15. - *Ja følg (...) rette Vei*: se n.t.s. 15. - *har han og*: har han også.

36

Vægteren (...) forødt: Kbh.s vægtere skulle i henhold til forordninger fra 1683 og senere hver fulde time afsynge bestemte »vægtervers«; de her gengivne linjer er første halvstrofe af midnatstimens vers (se V. Fausbøll, *Vægter- Versene i deres ældre og yngre Skikkelse*, 1862). - *forødt*: fortabt. - *Nat og Død (...) fælleds Vinge*: natten med søvnen og døden, personificeret som en kvinde med sine to børn, er et siden oldtiden kendt, stående motiv i kunsten; fra renæssancen, hvor forekomsterne er særlig talrige, blev Natten udstyret med store, udslåede vinger og valmue(kapsel)krans (søvnens og dødens symbol) om hovedet; dette er også tilfældet på Thorvaldsens berømte udformning af motivet på hans relief fra 1815 (Gertrud With, *Natten på Thorvaldsens Museum* (udstillingskatalog), Thorvaldsens Museum 1993, s. 4-14, jf. Voutira i *Analecta Romana Instituti Danici XVII-XVIII*, 1988, s. 225-29).

37

Skytsengel: se n.t.s. 10. - *Liljestengel*: i traditionel kristen symbolik (emblemantik) og billedlige fremstillinger (ikonografi) har liljestænglen begrebsindholdet: fred, derfor hyppigt attribut til engle (Herrens sendebude), således også andetsteds hos Heiberg (*Poet. Skr.* VII, s. 220).

38

Gestalt: skikkelse. - *Petrus*: den lat. form af (Sankt) Peters (Peders) navn. - *farer*: (bydemåde flertal) far.

39

Patriarken Abraham: se n.t.s. 10. - *Isaak og Jakob*: Abrahams søn og sønnesøn, selv patriarker (se n.t.s. 10). - *Alt efter gammel Skik*: Abraham taler i alexandrinere (parvis rimede seksfodsjamber), klassicismens foretrukne versmåle. - *fødes lod i Kjød (...) ende Verdens Nød*: at 572 Kristus som Guds søn blev menneske og ved sin død på korset sonede den samlede menneskeheds synder, hører til kristendommens mest fundamentale dogmer. - *histnede*: dernede. - *Basunen kalder*: en b. er et kraftigt lydende blæseinstrument; lyden af basuner indvarsler i Joh. Åb. 8ff. dommedag. - *Jorden brænder (...) Hvælving falder*: if. Joh. Åb. 21,1 udskiftes både himmel og jord på den yderste dag (om Jordens opbrænding Joh. Åb. 16,8-9). - *Dommedag*: efter kristen tro den dag, da Jesus kommer igen for at dømme levende og døde. - *fast*: næsten. - *Forandring morer*: el. f. fryder, fra Euripides' (480-06 f.v.t.) tragedie *Orestes* (v. 234), oftest citeres sætningen dog på lat.: Varietas (el. Variatio) delectat, i hvilken form den findes i den rom. digter Phædrus' (1. årh. e.v.t.) fabler (2. bog, prologen, v. 10). - *denne Evighed*: humoristisk tvetydighed: 1) her i Guds Himmel, hvor tiden er suspenderet som led i salighedstilstanden, og 2) i denne langvarige kedsommelighed.

40

i hans Skjød: Abrahams skød, billede på paradiset (fx i lignelsen om den rige mand og Lazarus, Luk. 16,23). - *den forsvundnes Minde*: erindringen om den forgangne jul. - *Beundring*: forundring, undren.

41

for Øiet: for øje, til hensigt. - *og*: (trykstærkt) også. - *Fruens Natbord*: en børne- og juleleg, hvori deltagerne får navne efter ting på fruens toiletbord. - *Gjembelte*: en gætte- og gemmeleg. - *Handsker krænge*: børneleg. - *Munken gaaer i Enge (...) Sommerdag*: sangleg (med navn efter sangens begyndelsesord). - *Panter*: panteleg hørte til tidens yndede selskabslege (illustreres senere i skuespillet: s. 46-50).

42

Julemorgen: morgenen den 25. dec. - *Froprædiken*: den protestantiske kirkes første morgengudstjeneste. - *Forsoner*: Kristus, jf. n.t.s. 39. - *Messe*: gudstjeneste (ikke kun katolsk). - *Keridon(er)* el. gueridon(er): lille bord beregnet til at bære lampe el. lys. - *særdeles*: især.

43

aldeles: utvivlsomt. - *Bredgaden (...) det katholske Kapel*: allerede inden opførelsen af den nuv. kat. Skt. Ansgars Kirke (G. F. Hetsch 1841-42) holdt den katolske menighed i Kbh. til i Bredgade (der løber nordpå fra Kgs. Nytorv). - *Mynster*: J.P.M. (1775-1854), på komediens tidspunkt kapellan ved Frue Kirke i Kbh. og noget af en modepræst. - *Katholiker (...) paa Sicilien*: Ingemanns tragedie *Blanca* (hvor Enrico og Blanca er hovedpersoner) foregår på Sicilien, jf. efterskriften s. 534. - *Protestanter i den udstrakteste Betydning*: ordet protestant som betegnelse for tilhænger af evangelisk-luthersk el. reformert kristendom har ganske rigtigt

opr. betydningen: én, der protesterer (nemlig mod katolicismen). - *uddannet*: givet endelig form.

573

44

adskillige tyske Bøger: som det fremgår af fortsættelsen, tænkes nok »snarest« (s. 44 l. 2 fn.) på den pietistisk prægede sekt Herrnhuterne el. Brødremenigheden; de omtalte bøger kan da have indeholdt nogle af sektens stifter og leder N. L. von Zinzendorfs (1700-60) mange betragtninger og hymner. - *Muhammedanere (...)* *Maanen*: halvmånen er symbol for muhamedanerne (især tyrkerne); måne(lys) er en hyppigt forekommende ingrediens i den mere sentimentale del af romantisk litteratur og kunst (jf. n.t.s. 30). - *Flødeskind*: på komediens tid betragtedes f., frembragt ved kogning af fløde, som en delikatesse. - *isoleret vor Kjærlighed fra vor Tro (...)* *ikke med nogen ægte Katholik*: i katolicismen regnes ægteskab blandt sakramenterne. - *Fritænkere og Atheister*: de to ord er synonyme. - *Lutheranere eller Reformeerte (...)* *praktiske Forstand*: den reformerte kirke er betegnelsen for den retning, der ved reformationen under Zwinglis og Calvins ledelse udskilte sig fra den luthersk-evangeliske; begge typer af protestantisme kan siges at være kendetegnet ved en vis praktisk og rationel tendens (i modsætning og opposition til katolicismens mere mystiske, ceremonielle og dogmatiske præg). - *Skygger, som leve udenfor Livet*: et koncentreret udtryk for Heibergs mening om de ingemannske tragediefigurer; billedet er hentet fra - eller i hvert tilfælde beslægtet med - det berømte »hulebillede« i Platons (427-347 f.v.t.) dialog *Staten*, 514a-21b; uvirkelige væsener, illusioner. - *Herrnhuter*: se ovf. - *vor Kjærlighed (...)* *søskendeagtig*: i de herrnhutiske menigheder opretholdtes der (i hvert tilfælde officielt) en streng kønsmoral, så at fx ugifte mænd og ugifte kvinder levede skarpt adskilt (i forskellige såkaldte »kor«).

45

Christiansfelterlys: den sønderjyske by Christiansfeld er anlagt og har været domineret af den herrnhutiske brødremenighed dér; byen er kendt for sin produktion af honningkager og lys. - *apriorisk*: på forhånd givet og uafhængig af erfaringen. - *metaphysisk*: over-fysisk, rent åndelig; m. filosofi beskæftiger sig med forhold, der undrager sig sanseiagttagelse. - *phtisisk*: svindsotig, tuberkuløs. - *raisonnerende*: tænkende. - *raisonnabel*: fornuftig, rimelig, omgængelig. - *raisonlig*: d.s.s. ræsonnabel (se foreg. n.). - *langt fra ikke*: langt fra. - *i sin Nøds (...)* *isinde at gaae i Kloster*: *Blanca*, V,1 (B. S. Ingemann, *Samlede dramatiske Digte* II, 1843, s. 124f.). - *Petersens Jomfrukloster (...)* *Vemmeltoft og Vallø*: et j. er en stiftelse for ugifte damer af nærmere fastlagt (som regel højere) social status; Brødrene Petersens J. (oprettet 1755) er beliggende i Kbh., Vemmetofte adelige J. (oprettet 1694) og Det 574 adelige Stift Vallø (oprettet 1737) begge i nærheden af Køge. - *fuldkommen indenlandske Fabrikater*: opfattes let som en skose til troværdigheden af Ingemanns sicilianske eksotisme i *Blanca*.

46

Panteleg(e): selskabsleg, hvori der gives pant, som så kan indløses ved udførelse af en pålagt opgave. - *Hænge*: klynge sig til, lægge armene om ens hals. - *rigtig*: virkelig.

47

Puns: punch, varm blandingsdrik bestående af vand, vin/spiritus, sukker og citron.

48

Bolle: stor skål med lav fod, fx til punch. - *Pund*: 1/2 kg. - *lad saa væ re*: lad gå. - *Lispund*: 8 kg. - *Pot(ter)*: ca. 1 liter.

51

flau(e): flov, åndløs, dum, kedelig, banal. - *profan(e)*: vanhellig, re spektløs, nedværdigende. - *Nektar*: i gr. mytologi gudernes drik, heraf (anden form for) »guddommelig drik« (fx vin el. kys). - *fjernt*: på afstand. - *Held mig*: hvilken lykke for mig.

52

Elsker(s): tilbeder el. kæreste. - *Pathos*: lidenskabelig højtidelighed. - *Løndom*: skjul.

53

end: endnu, yderligere.

54

Fra Dandsen vi ile (...) *venlige ned*: overensstemmelse i ordvalg og versemål (i hver strofes fire første verslinjer) knytter denne replik til scenen »Pigerne inde i Skoven« i Oehlenschlägers *Sanct Hansaften-Spil* (»I

Skyggen vi vanke«, Oehlenschläger, *Poetiske Skrifter I*, udg. af H. Topsøe-Jensen, 1926, s. 265f.).

56

Hero (...) Leander: elskerpar, forekommende i gr.-rom. (fx hos Ovid, 43 f.v.t.-18 e.v.t.) såvel som i senere (fx Schiller, 1759-1805) litteratur; H. var præstinde for Afrodite i Sestos ved Hellespont, L. en ung mand fra Aydos på den modsatte bred; hver nat svømmede L. over sundet for at møde sin elskede, ledt på vej af en lampe, hun stillede i sit tårnvindue; men en stormnat slukkedes lampen, L. druknede, og hans lig skyllede næste morgen op på stranden, hvorpå H. styrtede sig i havet af sorg. - *Ligerviis*: på samme måde (som i den gl. historie om Hero og Leander). - *Elskovspant*: bevis for kærligheden.

58

Publikum (...) colossal Vanskabning: i sin afhandling »Folk og Publicum« (1842) definerer Heiberg »folk« som et organisk sammensluttet hele, »publikum« som et tilfældigt opstået kollektiv; heri anfører han flg. kommentar til denne scene: »Allerede i »Julespøg og Nytaarsløier« indførte jeg Publicum personificeret som »en colossal Vanskabning,« men lod dog Digteren i første Øieblik hilse det med de Ord: »Mit Folk!« Først siden, da han ved Synet af dets Tusinder af Øine, Munde og Hænder, og ved dets raae, sig selv modsigende Yttringer faaer Syn paa dets atomistiske Natur, beegener [dvs. behandler] han 575 det med den yderligste Ringeagt, uden dog at tage det Udtryk tilbage, hvormed han først hilste det. Flere Aar efter, i min Afhandling »Om Vaudevillan,« gjorde jeg et hæftigt Angreb paa Publicum, thi hvad er Dilettantismen vel Andet, end at Publicum selv, ved sine enkelte Medlemmer, bliver productivt istedenfor receptivt? Min meste Polemik, især i den flyvende Post, har jeg ført mod Anonyme, med hvilke jeg villigen indlod mig, fordi jeg endnu ikke havde erkjendt, at jeg paa den Maade egenlig skjændtes med Publicum.« (*Pros. Skr.* VI, s. 279f.). - *plumpt*: groft, ubehøvet.

59

fad(e): smagløs, åndløs. - *Af alle mine Digtere (...) / Som ei har skuet Blanca, Blanca, Blanca*: denne skildring af Blancas kolossale publikumssucces er overdrevet indtil misvisning, jf. n.t.s. 27, se efterskriften s. 535.

60

Satyrpiil: satyrerne er i gr. mytologi skovdæmoner i vinguden Dionysos' følge; de fremstilles som halvt dyriske og repræsenterer grov sanselighed; »satyrpil« betyder her blot (pga. en udbredt, men fejlagtig etymologi) satirisk pil el. brod. - *Blancas elskovsfulde Sværmerie*: se efterskriften s. 535. - *Børn, hans Muse føder*: værker, hans digtetalent frembringer.

61

Mithridates: tragedie af Ingemann fra 1812 med skæbne- og incestmotiver. - *Turnus*: skæbnetragedie af Ingemann fra 1813 med emne fra Vergils epos *Æneiden* (skr. 29-19 f.v.t.), hvor Turnus er Æneas' rival ved dennes ankomst til Italien efter kampene ved Troja. - *Varners Vandring*: Ingemanns roman *Varners poetiske Vandringer* fra 1813 i en blanding af prosa og vers er en uheldig kærlighedshistorie i efterligning af Goethes brevroman *Die Leiden des jungen Werthers* (1774). - *Procne- Væsen*: Ingemanns tredje digtsamling, der bl.a. indeholdt *Varners poetiske Vandringer* og *Turnus* (se foreg. noter), bar titlen *Procne*; navnet refererer til en fortælling i gr. mytologi, hvori P. og hendes søster Filomele, forfulgt af Tereus, forvandles til hhv. en svale og en nattergal; i den unge Ingemanns kristelige dualisme figurerer trækfuglen svalen som et billede på sjælens længsel mod et sandere hjem. - *sorte Riddre*: i Ingemanns epos *De sorte Riddere* fra 1814 berettes, i en overspændt stil og allegorisk form, om kampen mellem gode (himmelvendt uskyld og kristen ridderdåd) og onde (dæmonisk sanselighed og kold rationalitet) kræfter. - *Satyr*: satiriske »åre« el. »muse«, se n.t.s. 60. - *det grønne Træ (...) det tørre*: jf. Luk. 23,31 - *Fadaise*: dum, tom snak. - *vist*: bestemt.

63

Kirstens Kilde. se n.t.s. 13. - *Fjælebod*: bræddeskur til forevisning af gøgl på markeder o.lign.- *de smaa Marionetter*: Heiberg havde i sin 576 tidlige ungdom beskæftiget sig med og forfattet adskillige stykker til (sit) marionetteater (dukketeater), i 1814 udgivet *Don Juan* og *Pottemager Walter* under fællestitlen *Marionetteater*; hans egne opførelser havde dog altid været forbeholdt en privat kreds, og hans antydning af at have optrådt som Bakkegøgler må betragtes som en spøgefuldhed.

64

Fremskridt (...) stum fra da til nu: mellem udsendelsen af *Marionetteater* og af *Julespøg og Nytaarsløier* udgav Heiberg kun et, men dog ét arbejde, nemlig komedien *Dristig vovet halv er vundet*, der så dagens lys måneden før *Julespøg og Nytaarsløier*, nov. 1816, skønt den ligesom denne på titelbladet bar årstallet 1817. - *Lyre(s)*: strengeinstrument med svajede, opstående arme, symbol på digtekunst. - *Mester Jakel*:

dukketeater med håndførte dukker, marionetter. - *tragisk ædle Skygger i det Fjerne (...)* den *tragisk ædle Digter spaaede*: den t.æ.D. er Oehlenschläger, om hvis »indvielse« af Heiberg til digter denne fortæller flg. i sine »Autobiographiske Fragmenter« (1839): »I min Barndom var jeg Vidne til den Sensation, som Oehlenschlägers første Fremtræden i Litteraturen gjorde, og min Begeistring for ham var grændseløs. Da han nu engang, (omtrent i mit 20de Aar) efter at have i et Selskab hos min Moder bivaanet en Forestilling af »Don Juan« paa et Marionetteater, som [forfatteren] L[auritz] Kruse [1778-1839] og [komponisten C. E. F.] Weyse [1774-1842] havde gjort til mig i mine Drengaar, kom hen til mig og kyssede mig, idet han begejstret roste mit Arbejde, følte jeg mig som henrykket i Himlen, og dette Kys forblev ikke uden Indflydelse paa min tilkommende Skjæbne, ligesom ogsaa hans skønne Digt [»Til Ludvig Heiberg«, »I Julens Tid« i Oehlenschläger, *Lyrik*, udg. af Torben Nielsen, Oehlenschläger Selskabet 1977, s. 140f.] til mig, da »Marionetteateret« var udkommet.« (*Pros. Skr.* XI, p. 494). Formuleringen i disse verslinjer er et skjult citat af det digt, der omtales i den citerede erindringspassus, idet dette digts sidste strofe lyder: »Som i en magisk underfuld Laterne/Vil da de luende forgyldte Smaa/Udvikle sig, og hisset i det Fjerne/Som store, tragisk ædle Skygger staae./Husk da, naar Dig Gudinden Krands fletter,/Den, som alt sang de smaa Marionetter!« - *ei altid/Propheten (...)* *Poeten*: den konkrete mening er, at Oehlenschläger simpelt hen spåede galt: Heibergs forfatterskab udviklede sig netop ikke i retning af tragediens patos; ordspillet på »profet« og »poet« har Heiberg antagelig fra Holberg, der benytter det i flere komedier (*Jacob von Tyboe* I,8; *Ulysses von Ithacia* IV,8; *Jean de France* V,1). - *Hippokrene*: i gr. mytologi kilde på musernes bjerg Helikon, vand fra 577 denne kilde inspirerede de digtere, der drak deraf. - *Mare mortuum*: (lat.) det døde hav.

65

Gaasefjer(en): samtidens alm. skriveredskab. - *alle Musers Moder*: alle kunstarters oprindelse el. udspring. - *den gyldne Strengeleeg*: guldharpn, digtekunstens symbol. - *at skrive er en langsom Pine*: da. gengivelse af det på lat. bedre kendte: *vita brevis, ars longa*, fra den rom. filosof Senecas (4 f.v.t.-65 e.v.t.) skrift *De brevitate vitae* (*Om livets korthed*), kap. 1, hvor det igen er en oversættelse af optakten til den gr. læge Hippokrates' (ca. 460-ca. 370 f.v.t.) *Aforismer*; Heibergs kilde er dog snarest Goethes *Faust. Ein Fragment*, 1790, hvor F.s tjener Wagner i afsnittet »Nacht« udbryder: »Ach Gott! die Kunst ist lang;/Und kurz ist unser Leben«; i de senere versioner af F. fra 1808 og 1833 forekommer udsagnet, nu som: »Die Zeit ist kurz, die Kunst ist lang«, i afsnittet »Studierzimmer« og tillægges Mephistopheles (Goethe: *Urfaust. Faust. Ein Fragment. Faust. Eine Tragödie*. Paralleldruck der drei Fassungen, udg. af W.Keller, 1985, I, s. 72). - *Maanedsdue*: due, der yngler hele året igennem (hver måned). - *Herkules (...)* *paa Skilleveien*: i gr. mytologi måtte heroen H. (gr.: Herakles) som ung vælge mellem dyden og lastens vej, personificeret ved to kvindeskikkelser ved en vejdeling. - *Bænk(en)*: jordvold.

66

Klingklang: smuktlydende, iørefaldende, men kunstnerisk underlødige musik el. poesi, »ordgas«. - *Hensigt*: beregning. - *Dyden (...)* *Vellysten*: se n.t.s. 65. *Vellysten*: lasten. - *paa det*: så at.

67

To Ord (...) *rimer siden paa dem*: den (selskabs-)leg, der her beskrives, kaldes, ligesom de rim, der kommer ud af den, bouts rimés, fransk: rimede (linje-)slutninger. - *Baand*: ordensbånd. - *Begegn*: (mød og) behandl. - *ham tilkommer*: som han er berettiget til og kan gøre krav på. - *Halsbind*: et til mandsdragten hørende hvidt klæde, der snoedes stramt om halsen. - *Kjole*: indendørs yderdragt for mænd af form som lang jakke. - *Gabestok(ken)*: strafferedskab, hvori forbrydere udstilledes til spot og spe.

68

forsnabliseret: talt over (mig). - *Residentsstad*: by, hvor den regerende fyrste og regeringen har sæde.

69

Sirene: i gr. mytologi fugl med kvindeansigt, der beboede små klippeøer og med sin sang fortryllede forbisejende søfolk, så at disse led skibbrud; modstået af fx Odysseus (*Odyseen* XII,39ff.). - *daarlig(e)*: endnu i det 19. årh. havde dette ord betydningen: tåbelig. - *boutsrimés*: se n.t.s. 67. - *Epicuræisme*: efter den gr. filosof Epikur (341-271 f.v.t.) en filosofisk retning, der betoner værdien af nydelse (oplevelseskvaliteter) i det dennesidige liv, ikke at forveksle med den vulgære 578 nydelseslære, som eftertiden fejlagtigt har tillagt filosofen og hans skole. - *Contrapart*: modpart (i retssag).

70

Hesperidehave: i gr. mytologi var hesperiderne gudinder, hvis have i Vest rummede de berømte guldæbler, der bevogtedes af en drage, men dog bortførtes af Herakles (som dennes 11. arbejde). - *Hippokrene*: se n.t.s. 64. - *vegetabilisk(e)*: fremstillet af planter. - *som ogsaa*: ligesom. - *Ørkenen (...)* *Desert*: ordspil for den (sprog-)kyndige, idet ordet »ørken« på fl. sprog (latin, fransk, engelsk) historisk (etymologisk) er »det samme« som »dessert« (af fransk: desservir, tage af bordet), eftersom begge kommer af latin:

desero, forlader, »gør øde«. - *Fruentimmer*: kvinde (på Heibergs tid uden nedsættende betydning). - *vist*: givetvis.

71

Undskylder (...) *Tillader*: (bydemåder flertal) undskyld, tillad. - *kritisk*: farlig, betænkelig. - *disputere*: (flertal) disputerer, diskuterer, strides. - *At sige: I har begge Ret og Uret*: mulig allusion til Holbergs komedie *Den politiske Kandstøber V,3*, hvor den indbildte borgmester skal afgøre en tvist mellem laugsinteresser, repræsenteret ved to oldermænd, og resolverer: »Jeg begriber at Oldermænden har ret« og: »(...) denne har jo ret ogsaa«. (L. Holberg, *Samlede Skrifter* II, udg. af Carl S. Petersen, 1914, s. 594f.). - *Ædling(e)*: person af fornem (adelig, fyrstelig) stand; ordet, der har en arkaiserende og patetisk klang, anvendes hyppigt som efterligning af folkeviser- og (formodet) riddersprog. - *Tillader*: (bydemåde flertal) tillad. - *Danne-*: brav(e), hæderlig(e), repræsenterende borgerdyd. - *Mænd (...)* *Qvinder*: dannemand og dannekvinde er de almindeligste sammensætninger med danne-.

72

Ening: forligelse, forening. - *Potentater*: herskere. - *Yngling*: ung mand. - *staaet*: bestået. - *Borgerkrone(n)*: egekrans som udmærkelsestegn for fortjente borgere. - *Med*: tillige med. - *Digterkrandsen, Egeløv med Laurbær*: laurbærkrans som hæderstegn for digtere, kransen af egeløv som hæderstegn for fortjenstfulde borgere. - *Blancas Digter*: Ingemann, se efterskriften s. 534f. - *Herkules (...)* *Vellysten med Dyden*: se n.t.s. 65; Herkules valgte dyden. - *Yndest*: gunst, velvilje.

73

naar: da. - *Taske*: nedsættende betegnelse for en kvinde. - *Extraction*: byrd, oprindelse. - *Politikammeret*: politistationen (med den såkaldte politiret). - *Kongens Forordning (...)* *Hasardspil*: der hentydes til Frederik V's helt ind i det 20. årh. gældende forordning af 6. okt. 1753. - *slaaer Vrag paa*: afviser (med foragt).

74

Elsker: tilbeder. - *Overalt*: først og fremmest. - *om en Hals*: fortabt, kaput (med hentydning til dødsstraf ved hængning el. halshugning); 579 hyppigt forekommende udtryk i Holbergs komedier. - *eclatanteste*: mest effektfulde og opsigtsvækkende.

75

Græsbænk(en): græsbevokset jordvold.

76

Harlekinsære: spøgefuldhed, eftersom Harlekin ved sin lave sociale status (som tjener) i komediefamilien og ved sin funktion i komedielitteraturen som klovn, intrigant og snydepels mindst af alle er en person »af ære«, som han kunne sværge på. - *gaae for slap Tøile*: nyde en vis, relativ frihed. - *Ildregn(en)*: regn af gnister, en prøvet teatereffekt; hentydning til Loreauxs syngestykke *Lodoiska*, der opførtes 7 gange på Det Kgl. Teater i sæsonerne 1815-16 og 1816-17, og hvori skurken Durlinskis borg i tredje akt forgår under »Ildregn«; denne ildregn vakte på teatret begejstring, forvirring og sensation som effekt, således at teatret den 11. sept. 1816 for at trække publikum til en beneficeforestilling valgte at give slutningen af balletten *Den forladte Dido* (med stof fra Vergils *Æneide*) blot »for den Ildregns Skyld«, hvormed balletten ender.

77

Klosterkirken i Korsridderne (...) *aabne Grav i Muren*: Aug. Kotzebue (1761-1819) var en populær og meget produktiv ty. dramatiker, hvis stykker indtog en dominerende plads på Det Kgl. Teaters repertoire i den første fjerdedel af det 19. årh. (se efterskriften s. 528); hans *Die Kreuzfahrer* fra 1803 blev som *Korsridderne* udgivet i dansk oversættelse 1812 og havde premiere på Det Kgl. Teater nov. 1815; dramaet foregår blandt ty. korsriddere under belejringen af den lilleasiatiske by Nikæa i 1097; blandt ridderne er stykkets helt, den ædle Balduin von Eichenhorst; han og heltinden, den fornemme og trofaste Emma har forlovet sig i deres fælles hjemland Schwaben; hun har forgæves søgt ham under hans fangenskab i Palæstina, og overbevist om hans død er hun gået i kloster; da hun nu genser ham og de flygter sammen, men gribes, skal Emma indemures levende som straf for sit brud på klosterløftet (V,6). - *Maske*: skuespiller i sin rolle. - *Pagen i Blanca*: pagen er i tjeneste hos den hovmodige og herskesyge skønhed prinsesse Constanze, som han hundsk tilbeder (se efterskriften s. 534).

78

I Øieblikket: straks, » på minuttet«. - *brune Lok af Signes blonde Haar*: den forvrøvlede instruks indvarsler en ny dramatisk travesti: efter Kotzebue og Ingemann er turen nu kommet til Oehlschläger (se

flg. n.). - *Signe(s) (...) Hagbart (...) sine Hænder ombundne*: Oehlenschlägers tragedie *Hagbarth og Signe* (udg. 1815, opf. 1816) med stof fra den kendte folkevise (DgF 20) og evt. Saxo; den unge norske viking H. har i tvekamp dræbt en sjællandsk prins, men elsker og genelskes 580 af hans søster S.; ved sin senere pågribelse for drabet - under et natligt møde med S. - bindes han med en lok af S.s hår, som den vældige kæmpe ikke bringer over sit forelskede hjerte at knække, som han let har gjort med stærkere tøj (slutningen af 3. akt). Dette træk, som Oehlenschläger har overtaget fra sin kilde, er Heiberg senere, i skriftet *Om Vaudevillen* (1826), vendt tilbage til og har kritiseret som udramatisk og i den sceniske udførelse ufrivilligt parodisk (*Pros. Skr. VI*, s. 38). - *Regimente*: herredømme, kommando. - *Bæst*: dyr.

79

af dem selv: af sig selv. - *Theatret*: scenen.

80

Impertinence: uforskammethed, frækhed.

81

(*staaer i hans*) *Rolle*: rollehæfte. - *extemporere*: ekstemporere, oplæse el. fremføre en tekst uden forudgående forberedelse el. indstudering.

82

som vi nu (...) opføre: tydelig markering af illusionsbruddet, se efterskriften s. 537. - *Acteuren*: skuespilleren.

83

Satisfaction: tilfredsstillelse, oprejsning. - *den militaire Subordination*: pligt til at adlyde inden for hæren. - *Piece*: stykke, skuespil.

84

Himmelgavtyv: ærkeslyngel. - *lyrisk-episk Form*: en kombination af lyrisk (udtrykkende stemning el. tanke) og episk (fortællende), uden at de to digtarter bliver så organisk integreret indbyrdes, at den dramatiske poesi opstår; om denne forbindelse af begreberne i Heibergs genreteori, se efterskriften s. 540f.

85

Semiramis: if. Herodot (I,184) o.a. gr. kilder en assyriske dronning, der i herlighed ønskede at overstråle alle tidligere regenter, inkl. sin ægtefælle kong Ninus, hvem hun overlevede. - *lig det Absolute, forenede (...) det Subjective*: kunsten (på scenen) er det objektive, tilskuerne (i parterret, se n.t.s. 17) det subjektive element; tanken om, at et absolut moment kan forene og ophæve disse to modsatte faktorer havde været alm. i ty. filosofi siden bl.a. J. G. Fichte (1762-1814) og F. W. J. Schelling (1775-1854). - *græske Chor paa ny i Skuespillet*: i det antikke drama udgjorde korets sange en lyrisk kommentar til den fremadskridende handling. - *det Antike (...) det Romantiske*: forskellen mellem disse kultur-, litteratur- og dramaformer var genstand for adskillige studier og bestemmelser i det 19. årh. (ikke mindst i samtidig ty. filosofisk æstetik); med det romantiske drama tænkes her snarest på dettes subjektive træk. - *Doctor Ryge*: J. C. R. (1780-1842), kgl. skuespiller og især kendt for sin varetagelse af helteroller i Oehlenschlägers og Shakespeares tragedier, var af uddannelse læge, 1805 dr. med.

86

bruger: behøver.

581

87

frygter (...) min Opstandelse: er bange for at gå glip af et liv efter døden. - *Individualiteten*: den enkelte persons åndelige og mentale særpræg, her betragtet som afhængig af vedkommendes tro. - *den kjøbenhavnske Polihøide*: P. er d.s.s. polhøjde, dvs. himmelpolens højde over horisontplanet, et steds (her altså Kbh.s) geografiske bredde (breddegrad). - *Jacob Wolf, Mathematum Professor*: J. (A.) W. (1749-1819) havde som M.P., matematikprofessor ved Kbh.s Universitet (1788-1819), retten til udgivelse af den officielle almanak (med den deraf følgende ekstraindkomst).

88

bogstaveligt (...) Stjernerne (...) beslutte: vittigheden (se foreg. n.) pointeres her yderligere gennem

tvetydigheden af »Stjernerne« betragtet 1) astronomisk, 2) astrologisk.

89

Negliker: nelliker. - *falden Kriger*: Danmark havde som led i Napoleonskrigene været i krig med England 1807-14. - *Held*: godt. - *Kysse*: kys.

90

loved: var lovende. - *stræbt*: skyndt sig hen.

91

Artighed: høflighed. - *forbandede*: »kønne«. - *Funtus!*: se n.t.s. 18.

92

Potteskaar (...) kaldes: til de traditionelle nytårsløjer hørte fra gammel tid dels, at ungdommen kylede lerpotter mod folks døre (evt. allerede mere el. mindre knuste lerpotter), dels at man »skød nytåret ind« med fyrværkeri el. ligefrem skydevåben, egl. en rest af den militære salut (se *lørn Piø, Julens hvem hvad hvor*, 1977, s. 164-66). - *Vind*: løgn, humbug, bluff. - *Jeronimi*: (lat. ejefald) Jeronimus'; om »Holberg-familien«, se n.t.s. 11. - *Kopskat*: (af ty.: Kopf-) skat pr. husstandsmedlem, personskat. - *Fattigskat*: skat til fattigvæsenet. - *Sølvskat*: skat, som udredes i sølvpenge (el. i kostbarheder af sølv, forældet på komediens tid). - *Brandskat*: skat til brandbekæmpelse, brandpenge eller: afgift, en fjende pålægger en overvundet befolkning under trussel om opbrænding og plyndring af huse og gårde. - *Vandskat*: vandafgift. - *Ildskat*: ordet findes ikke; Henrik forveksler vel med: Brandskat (se foreg. n.). - *fire Elementer(s)*: i antik og middelalderlig naturvidenskab »systemet« af ild, luft, vand og jord.

93

Fanden ikke nødvendig at slænge (...) i *Hatten*: tjenestekarlen Henriks folkelige tale hos Holberg er her truffet i stilsikker pastiche. - *Rigsdaler*: gl. møntenhed, = 6 mark, på komediens tid var denne værdi, ikke mindst efter den nyligt indtrufne statsbankerot 1813, blevet reduceret til ca. 15 kr. I 1876 konverteredes r. til 2 kr. - *i Hatten (...)* *glædeligt Nytaar*: if. gl. skik skulle enhver type af nytårsgratulanter (også de kåde spøgefugle, se n.t.s. 92) indbydes til traktement (Piø, i n.t.s. 92 anf. værk, s. 166-67). - *Hilsen*: (godt) helbred. - *have sin fuldes* *Hyre med dem*: have så meget arbejde med dem alene, at det svarer til fuld løn. - *endelig*: udtryk for indrømmelse el. (forbeholden) bekræftelse (således ofte hos Holberg). - *Herr Jeronimus (...)* *med Kone, Datter (...)* *Gaardskarlen Arv*: om »Holberg -familien« se n.t.s. 11; at »Naboen« indkluderes i denne sammenhæng, er naturligvis en spøg fra Henriks (el. Heibergs) side. - *Klatten*: »slænget«, »banden«. - *Trapezundt eller Roven Fanden i Vold inde i Tyrkiet*: disse stedsangivelser er hentet i Holbergs komedier, hvor de anvendes i komisk øjemed: Trapezund(t) ved sydkysten af Det sorte Hav benyttedes om et ubestemt fjernt, nærorientalsk sted (blandt almuen kendt fra folkebøger o.lign.), i *Mester Gert Westphaler Eller Den meget talende Barbeer* (femaktsversionen, II,3) siger Gunild til sin søn titelpersonen, der fortæller vidtløftigt om bl.a. sit rejseliv: »her er jo en stor Deel Folk i Byen, der har været længere frem i Verden, Anders Christensøn har jo været 3 à 4 gange i Bordeus og Røven i Frankerig, ja Fanden i Vold hen i Trapezund, eller Catesund [gade i det centrale Kbh.!), men fortæller ikke nær saa meget om sine Reiser.« (L. Holberg, *Samlede Skrifter* II, udg. af Carl S. Petersen, 1914, s. 772). I *Jean de France*, I,1 findes flg. replikskifte mellem komediens fædre: »Jeronimus hans [titelpersonens] sidste Brev var dateret (med Permission at sige) fra Roven eller Røven; er der nogen Sted, som heeder saa i Frankrig? Frands. Det maa være Roan, som de Franske skrive Roven; Jeronimus. Det er et hesligt Navn;« (L. Holberg, *Seks komedier*, udg. af Jens Kr. Andersen, Danske Klassikere, DSL, 1994, s. 13). - *Iemfældigere*: mildere, mere skånsomt. - *Monsieur*: fr.: hr., på Holbergs tid (og i hans komedier) den alm. til- og omtale af mænd af borgerlig stand.

94

dig intet Ondt vederfares: ordforbindelsen (i samme betydning som her) forekommer i Holbergs komedie *Plutus* I,5 og med mindre variationer i andre Holberg-komedier. - *vederfares*: ske, hænde med. - *Rangspersoner*: personer med en officielt anerkendt (høj) status (såkaldt rang, affødt af bestemte embeder el. titler). - *gemene Folk*: jævne personer.

95

Nytaarsvers: versificeret nytårshilsen med gode ønsker for det nye år. - *Artighed*: venlige høflighed (en karakteristisk Holberg-glose). - *Lybek*: Jeronimus, der i Holbergs komedier ofte tilhører handelsstanden, er i sin åndelige og geografiske horisont begrænset til Danmark og (Nord-) tyskland. - *Moderne alt for meget forandret sig*: Jeronimus er hos Holberg ofte den gamle tids repræsentant, en knarvorn konservativ (udpræget fx. i *Jean de France* og *Mascarade*) - hvilket dog ikke i 583 alle tilfælde afskærer Holberg fra at »give ham ret« (fx i *Jean de France*). - *kunne beqvemme os*: kan affinde os (med).

96

afstikker ved Siden af: afviger fra. - *Philistere*: åndløse personer. - *sentimentale Romaner (...) døde af Nervefeber*: karakteristikkene kunne passe på den ty. prosaist Aug. Lafontaine (1758-1813). - *Nervefeber*: på Heibergs tid ofte anvendt som en slags universaldiagnose. - *Sørgespil (...) slaaes atter ihjel*: den parodiske karakteristikkene kunne passe på den ty. dramatiker Aug. Kotzebue (1761-1819), se n.t.s. 77.

97

hover: huer, behager. - *allerede eengang (...) dristig vovet*: hentydning til Heibergs eget aldrig opførte lystspil *Dristig vovet halv er vundet* (udk. nov. 1816, men med årstallet 1817 på titelbladet ligesom *Julespøg og Nytaarsløier*, der udkom måneden efter), en Calderón-pastiche præget af erotiske forviklinger; stykket blev af den samtidige kritik (G. N. Toft og Chr. Molbech) angrebet for sin påstået letfærdige moral (Borup, J. L. H. I, 1947, s. 87-89).

98

Jeg mærker hvad De sigter til (...) uvedkommende Tilsætninger: Leanders replik er et koncentrat af Heibergs svar på G. N. Tofts kritik (se foreg. n.): svaret fremkom ligesom sin anledning i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* (nemlig 1817, nr. 9, optr. i *Pros. Skr. IV*, s. 7ff.). - *curieust*: (i den konservative Jeronimus' mund en typisk Holberg-glose) ualmindelig, subtil, nymodens. - *reflecteret Maaneskin (...) Elskovstaare (...) Himmelstige (...) i Drømme (...) Gjenklang af et Echo*: Enricos og Blancas parodisk fremstillede gaver til den borgerlige Holberg-familie rummer et vist fællespræg, idet de alle er 1) genkommende ingredienser i (den trivielle del af) sentimental og romantisk kunst og litteratur, 2) æteriske, substans- og farveløse 3) indirekte, formidlede afledninger fra realiteternes (sansbare) verden.

99

Elskovstaare (...) farveløs Forglemmigei: allusion til en formulering i Ingemanns *Varners poetiske Vandringer* (1813): »Nu forstaaer jeg denne hede Taare, som faldt tungt paa mit Livs skjønneste Blomster og bortskyllede deres livlige Farver.« (*Procne*, 1813, s. 129). - *Himmelstige, Jakob saae i Drømme*: 1. Mos. 28,12. - *Røst, som har talt i en Ørken*: Johannes Døberen, Matt. 3,1-3, Mark. 1,1-4, Luk. 3,1-4 og Joh. 1,22-23, her en hentydning til B. S. Ingemanns »bibelske Drama« om denne: *Røsten i Ørkenen* (1815), optr. i *Samlede Skrifter I,3 = Samlede dramatiske Digte III*, 1843, s. 131ff. - *rar(e)*: sjældnen og (derfor) værdifuld. - *Flygtighed*: (et stofs) evne el. tilbøjelighed til at fordampe.

100

luftige, gjennemsigtige (...) Meteoror: se n.t.s. 99. - *ætherklar(e)*: klar som 584 æteren, forstået som det (if. klassisk filosofi og kosmologi) rene og tynde luftformige stof, der fylder rummet oven over Jordens atmosfære (»de højere regioner«). - *Gestalter*: skikkelser. - *Phantomer*: drømme- el. gøglebilleder. - *Meteoror*: usædvanlige fænomener i luftlagene, fx stjerneskud. - *Prolog og Epilog*: hhv. indledende (og introducerende) og afsluttende monolog i et drama. - *comprometteerte*: kompromitterede, gjorde til skamme. - *har vasket sig*: siger sparto, kan forslå. - *Stat i Staten*: en organiseret gruppe, der danner en selvstændig social faktor, som kan true staten(s) enhed). - *erholder*: får, opnår. - *Stænder*: sociale grupper el. klasser. - *endog grammatikalske Betragtninger (...) Forspil og Efterspil*: blandt de grammatikker, Heiberg kendte (og hvoraf adskillige danske mønstres *Pros. Skr. XI*, s. 177-79), sigtes her specifikt til professor Fr. Høegh-Guldbergs *Betragtninger over Dannersprogets Retskrivning og Toneklang*, hvis 3. udg. var udkommet 1813 efter få år på markedet, og hvis »Forspil« var affattet med en patriotisk patos i synlig kontrast til afhandlingens sprogvidenskabelige emne; Heibergs egne, senere sprogvidenskabelige arbejder (optr. i *Pros. Skr. XI*) var dog ikke meget bedre i henseende til vidtløftige og omfattende indledninger og afslutninger. - *Syltetøier*: anvendtes i det 19. årh. ikke blot som tilbehør til kødretter, men kunne udgøre små selvstændige måltider.

101

gik til Bloksbjerg!: gå ad Helvede til! B. er navnet på det bjerg i Harzen, hvor Fanden if. folketroen mødes med heksene Skt. Hans nat og Valborgsnat; udtrykket forekommer hyppigt i Holbergs komedier. - *Pak dig herfra*: skrub af. - *Poet i Aabenraa*: A er en gade i det centrale Kbh.; »P.-en i A.« bliver hos Holberg, i *Jacob von Tyboe* (II,2) o.a.st., benyttet som typebetegnelse for en lejligheds poet, manden, hvis pen er til fals, og som derfor hjemfalder til den »moralske« skribent Holbergs foragt. - *studs*: (i Holbergs sprog:) opsætsig, (på Heibergs tid:) afvisende, lidet imødekommende. - *næstforrige*: næstsidste; Harlekins bestemmelse af Jeronimus' ælde er altså en overdrivelse. - *De gamle Propheter (...) nye duer ikke*: sentensen, der egl. er et gl. dansk ordsprog (Mau 9373), findes ordret i Holbergs *Jean de France II,2 (Seks komedier)*, udg. af Jens Kr. Andersen, Danske Klassikere, DSL, 1994, s. 29).

102

Plakaten: Heiberg-tidens teaterplakater var væsentlig mindre (ca. 25 x 20 cm) end vore dages; de kunne købes ved indgangen og fungerede derved tillige som billet og program. - *noget forunderligt Tøj*: »noget underligt noget«. - *Shawl*: sjal. - *Modest*: ordet havde på Holbergs tid to betydninger: 1) som tillægsord: beskeden, ærbar, 2) som 585 navneord: slag anvendt af damer til dækning af skuldre og bryst; der er altså her tale om et ordspil. - *Gouvernante*: lærerinde og opdragerinde for børn og unge, der undervises hjemme. - *Von Støvle*: med grundlag i de faktiske forhold var der siden Holberg (teater-)tradition for at fremstille officerer som tyskfødte, med ty. navne (jf. *Jacob von Tyboe*). - *Kalvekryds, Secretair*: skjortebrystet med kruset bryststrimmel (bredt slips), der på Heibergs tid tilhørte mandsdragten og netop var et naturligt klædningsstykke for civile embedsmænd såsom sekretærer.

103

Fløite, elegisk Digter: i antik digtning fremførtes elegier til ledsagelse af fløjtespil, og genren var på dette tidspunkt alene bestemt ved sit versemål (distikon = hexameter + pentameter); på dette grundlag betegnes i den rom. litteratur Tibul, Propertis og Ovid (1. årh. f.v.t.-1. årh. e.v.t.) som »elegikere«. I forbindelse med senere littatur, fx barokkens hyrdepoesi, bliver »elegisk digtning« ensbetydende med en digtning, der (uanset formen) udtrykker længsel el. sorg i en vemodig klage. Da også disse klagende og elskende hyrder konventionelt fremstilles som fløjtespillende, har dette instrument altså været forbundet med den elegiske digtning uanset dennes definition. - *Vante*: ulden håndbeklædning, der opfattedes som karakteristisk for fx søfolks påklædning desuden har vant(e) betydningen: fast tov i et skibs takkelage; i kraft af den sidste betydning bliver her altså tale om et ordspil af samme type som ved »Modest« ovf. - *Coffardiecapitaine*: kaptajn i handelsflåden. - *Grammatica*: (lat.) grammatik. - *Vægterpibe*: fløjte, hvormed tidens patruljerende gadevægtere slog alarm. - *Hat, en Karl for sig selv*: ordspil på udtrykket »(at være) karl for sin hat«, være i stand til at hævde el. klare sig ved egen hjælp. - *triviel*: banal. - *betegnende Navne*: den såkaldte navnesymbolik, hvor navnet karakteriserer bærerens person. - *Overalt*: først og fremmest. - *Prosceniet*: den del af scenen, der ligger foran tæppet.

104

»*Danerfolk! (...) Strengen bæver.*«: citatet udgør de to første verslinjer af introduktionsdigtet »Til Danerfolket« i B. S. Ingemanns debutsamling *Digte* (1811), optr. i *Samlede Romanzer, Sange og Eventyrdigte* I, 2. udg. 1863, s. 3-6. - »*Med Fryd (...) stærke Trang.*«: citatet udgør de to første verselinjer af introduktionsdigtet »Prolog« i B. S. Ingemanns næst udsendte samling (se foreg. n.) *Digte, anden Deel* (1812), optr. i *Samlede Romanzer, Sange og Eventyrdigte* I, 2. udg. 1863, s. 135f. - »*Skjøndt Riddersmænd (...) Skranken møde.*«: citatet udgør de to første verslinjer af introduktionsdigtet »Prolog« i Ingemanns epos *De sorte Riddere* (1814), optr. i *Samlede Romanzer, Sange og Eventyrdigte* 586 III, 2. udg. 1860, s. 3-5. - *for Skranken møde*: møde for skranken betyder af møde i en retssal (som advokat el. sagspart) og har således intet med ridderfærd at gøre; denne svigtende sammenhæng i formuleringen er (jf. foreg. n.) Ingemanns, ikke Heibergs - men har utvivlsomt moret denne! - *Gjennem Dale (...) glemme kan.*«: citatet udgør første strofe af introduktionsdigtet (uden titel) i Ingemanns tragedie *Hyrden af Tolosa* (udg. 1816, opf. 1821), optr. i *Samlede Skrifter* I,2 = *Samlede dramatiske Digte* III, 1843, s. 151f.

105

»*Hist gennem Cyprias Lund (...) elskende Digter.*«: citatet er første verslinje af introduktionsdigtet (i elegisk versemål, se n.t.s. 103) i Ingemanns fortælling i breve og digte, *Varners poetiske Vandringer (Procne)*, 1813, s. 67); *Cypria*: lat. tilnavn til kærlighedsgudinden Venus (gr.: Afrodite), som gr.-rom. mytologi lader stamme fra Cypern. - *Hver Sommer der flyver en Fugl over Øe.*«: citatet udgør første verslinje af introduktionsdigtet »Prolog« i Ingemanns digtsamling *Procne* (se n.t.s. 61) (1813), s. 3-6. - »*Ei et tilfældigt Spil af ydre Kræfter.*«: citatet udgør første verslinje af epilogen til tragedien *Blanca* (se efterskriften s. 534f.), optr. i *Samlede Skrifter* I,2 = *Samlede dramatiske Digte* II, 1843, s. viif. - »*Det Folk (...) ærer Kongen (...)*«: citatet udgør (med ombytning af de to sidste ord) første verslinje af prologen til Ingemanns tragedie *Masaniello* (opf. og udg. 1815), optr. i *Samlede Skrifter* I,1 = *Samlede dramatiske Digte* I, 1843, s. 127f. - *smykke (...) laante Fjer*: fra en fabel hos Æsop (om en krage, der pryder sig med fældede påfuglefjer, men afsløres), udtryk for at tillægge sig og prale med kvaliteter, der ikke er ens egne; Harlekins tilløb til en prolog har alle været citater af Ingemanns på komediens tid aktuelle værker (jf. de foreg. noter). - *Publikums Dømmekraft (...) egen Gang*: legen blindebuk, hvori en person, der først er blevet bundet for øjnene og gjort svimmel, skal forsøge at fange de øvrige deltagere; overført anvendes ordet »blindebuk« om et menneske, der ikke forstår at bruge sine øjne. - *føres til Bestemoders Dør*: d.s.s. at blive gjort til blindebuk (se foreg. n.). - *Plagiat*: utilbørlig efterligning; sigtende til Harlekins foregående plyndringstogt i Ingemanns værker (se noter t.s. 104 og 105).

106

en Røst fra Aandevederen: endnu en finte til Ingemann, det første led specifikt til *Røsten i Ørkenen* (se n.t.s. 99), det andet mere generelt til hans ungdomsdigtnings særpræg. - *A revoir*: (fr.) farvel.

107

Frue Bagvendt og Herr Hartkorn: i N. T. Bruuns lokaliserede da. oversættelse af R. B. Sheridans komedie *The Rivals* fra 1775 (*Medbeilerne*, 1798), der havde premiere på Det Kgl. Teater 1799. - *som og*: som 587 også. - *Klart hvælver Himlen (...)* *Savn at stille*: noget præcist forlæg for disse linjer har ikke kunnet findes; stemning og følelsesudtryk forekommer dog beslægtet med titelpersonens i Ingemanns *Varners poetiske Vandringer* (sml. fx brevet fra denne til vennen Carl, *Procne*, 1813, s. 111f.). - *Herre Jemini*: J. er antagelig en forvanskning af Jesu domine (Herre Jesus), udtryk for forskrækkelse, overraskelse o.lign.

108

Ei, guten Morgen: som militærperson taler Støvlen halvt tysk, jf. n.t.s. 102. - *ich vil tjene ham*: jeg vil besvare Deres spørgsmål, »Det skal jeg sige Dem«. - *Allein, ob ich gleich sonst*: (ty.:) men skønt jeg nu ellers. - *courageus* (fr.: courageux) modig; ordet er, især som navneord (courage + sideformer), hyppigt i Holbergs komedier, hvorved forbindelsen mellem Støvlen og *Jacob von Tyboe* (se n.t.s. 102) forstærkes. - *Reusser*: røjsler, langskaftet støvle. - *ergebenst*: (ty.:) ærbødigst.

109

Domestiken: tjener. - *Heida! (...)* *Burste*: (ty.:) Hallo! pengepung! støvleknægt! børste!, i Holbergs *Jacob von Tyboe* kommanderer titelpersonen sine tjenerer til sig på tilsvarende måde (III,5). - *absonderlich*: (ty.:) særlig. - *dichtig*: (ty.: tüchtig) til gavns. - *Frydendahl (...)* *tyske Major*: skuespilleren P. J. F. (1766-1836) var ikke mindst kendt for sine militærroller; Heiberg har i de senere udgaver strøget denne hentydning til lokale teaterforhold.

110

verliert sich: (ty.:) bliver svagere. - *O Himmel! (...)* *forstaaer min Længsel*: noget præcist forlæg for disse linjer har ikke kunnet findes; ordvalg og følelse ligger dog tæt på af et af titelpersonens breve til sin ven Carl i Ingemanns *Varners poetiske Vandringer* (*Procne*, 1813, s. 129). - *Told*: prop, spuns. - *Leilighed*: størrelse, plads, form. - *som Plato lærer*: hentydning til Plato(n)s (427-347 f.v.t.) *Symposion*, Aristofanes' tale, der forklarer kærlighedens væsen med en myte: Mennesket var oprindeligt helt, men spaltedes på Zeus' bud i to; eros består da i længsel efter komplettering gennem forening med ens »rette« (oprindelige) halvdel. - *sympathetisk følende*: sjæleligt samstemte, »med én tanke« (jf. den foreg. n.).

111

Geldbeutel: (ty.:) pengepung.- *Apotheket*: i det 19. årh. forhandlede apotekerne i større omfang end i dag foruden egl. lægemidler en række andre produkter fremstillet ad kemisk vej. - *i Persien*: det forekommer nærliggende (jf. flg. n.) at antage, at der sigtes til Oehlenschlägers *Aladdin*, som foregår i »Isphahan«, V, scenen »Apothek« (Oehlenschläger, *Poetiske Skrifter* II, udg. af H. Topsøe-Jensen, 1927, s. 284ff.); holder denne formodning stik, bidrager hentydningen til at kaste et komisk skær over den ikke ganske konsekvente orientalske kolorit i *Aladdin*. - *Artighedens (...)* *Levemaades Fernis*: citat fra 588 Oehlenschlägers »dramatiske Eventyr« *Fiskeren* (1816): »(...) overstrøget/Kun med en Fernis, ganske vaade,/Af Artighed og Levemaade.« (Oehlenschläger, *Poetiske Skrifter* II, udg. af F. L. Liebenberg, 1857, s. 166). - *vonnöthen*: (ty.:) nødvendig.

112

Dræk: (gebrokkent dansk:) træk. - *Zum Henker*: (ty.:) for pokker. - *Henker*: (ty.:) bøddel.

113

toll (ty.:) skør. - *Geh mir (...)* *weg*: (ty.:) forsvind ud af mit syn. - *der Knecht eines Stiefels*: (ty.:) støvlens tjener, ordspil på Stiefelknecht: støvleknægt. - *Allein das Schicksal*: (ty.:) Men skæbnen. - *Indessen*: (ty.:) ikke desto mindre. - *Seg en Condition*: søg ansættelse. - *Pantalon*: fast gammelmandsfigur i den ital. maskekomedie. - *bruger*: (germanisme) behøver, har brug for (ty.: brauchen). - *Reinald Underbarn*: titel på B. S. Ingemanns eventyr-drama fra 1816 (optr. i *Samlede Skrifter* I,3 = *Samlede dramatiske Digte* III, 1843, s. 1ff.), en romantisk version af eventyrtypen om den yngste broder, der indlægger sig fortjeneste, her ved at befri sine søstre fra deres kun overfladisk fra dyr forvandlede og derfor dæmoniske ægtefæller og bortførere. - *tale (...)* *Forellerne og Lillieconvallerne*: nemlig i *Reinald Underbarnet* (se foreg. n.) hhv. »Andet Eventyr«, scenen »En anden Deel af den fortryllede Skov« (den i foreg. n. anf. udg. s. 85f.) og »Første Eventyr«, scenen »Den fortryllede Skov« (den i foreg. n. anf. udg. s. 29f.). - *raa organisk(e) Natur*: naturelementer, der (som dyr og planter) er groet frem uden ophjælpning udefra. - *præparerede*: forarbejdede. - *organisk(e)*: stammede fra plante- el. dyreriget. - *Skal det (...)* *Gilde*: gl. dansk talemåde (Mau 2829), lad det blive udført fuldt ud.

114

Manufaktur(vare): førindustriel produktionsform (med arbejdsdeling, på større værksted), især om tekstilfremstilling; *vare*: varer.

115

Pension: kostskole. - *Yndigheder, hvis (...) Blottelse*: konstruktionen er typisk for barokkens pretiøse el. »ziirlige« prosastil, der siden Holberg (fra hvis komedie *Barselstuen* den har fået navnet Else David Skolemesters-stil) har været anset for et symptom på opstyltet pedanteri. - *Instituttet*: skolen.

116

Mamsellen: frøkenen. - *Hvordan skal jeg beskrive (...) jeg manglede*: citat fra Ingemanns *Varners poetiske Vandringer (Procne, 1813, s. 129)*. - *Jeg havde seet (...) Phantom*: citat fra samme sted (se foreg. n.) (*Procne 1813, s. 129f.*), dog med de indlysende ændringer: Piger > Handsker, Underblomster > Underbørn, eller Himmel og Jord og min egen Tilværelse er et Phantom. > det skal Fanden tage mig være hende, eller ogsaa er min egen Tilværelse et Phantom. - *Arkadien*: landområde i Grækenland, hvortil antikkens kunstneriske og litterære 589 fremstillinger af det idylliske, erotiske hyrdeliv var henlagt. - *Underbørn*: Heibergs fordrejning af ordet »Underblomsten« hos Ingemann (se foreg. n.) giver mulighed for et hib til dennes eventyrdrama *Reinald Underbarnet* (se n.t.s. 113). - *Fløite douce*: fløjte med dæmpet klang.

117

femføddede Hexametre af min egen Opfindelse: et regelret hexameter(vers) består af seks fødder (fem daktyler + én trokæ, med mulighed for spondæisk udskiftning); her sigtes til Ingemanns digt »Menneskealdrene« fra debutsamlingen *Digte* (1811, s. 18f.), der indledes: »Rolig sad Fader Fornuft paa sit høye Domsæde,«. - *O du, for hvem (...)/ (...) Pige uden Ende!!!/Umaadelig!!!!*: forvansket (travesteret) citat fra *Varners poetiske Vandringer* hvor strofen lyder: »Men du, for hvem min Sjæl skal evig flamme!/Gud eller Dæmon vorde du for mig!/ Elsk evig - eller lad dit Had mig ramme/Evindelig!« (optr. i Ingemann, *Samlede Romanzer, Sange og Eventyrdigte* II, 2. udg., 1863, s. 92). Morsomheden i l. 3 sikres ved, at betydningsmuligheden ende = bagdel eksisterede på Heibergs tid og endog er benyttet andetsteds af denne selv. - *Retskrivning og Toneklang*: der sigtes til (titlen på) Fr. Høegh-Guldbergs sproglære (se n.t.s. 100). - *Snart lege Stormene (...) fortvivlede Dødskamp*: citat (kun med ændringen: og Stormene lege imens > Snart lege Stormene) fra Fr. Høegh-Guldbergs sproglære (se n.t.s. 100), 1813, s. 10f.

118

Hvi flyer du Grammatiken? (...) aldrig ældes: med ubetydelige ændringer (fra 3. til 1. persons-stedord) citat fra Fr. Høegh-Guldbergs sproglære (se n.t.s. 100), 1813, s. 13. - *Sekel*: århundrede. - *Coquette*: behagesyg, indladende kvinde. - *Enhver Forseelse (...) dem Hyldest*: citat (med ændring af 3. til 1. person + endog Bruddene > Enhver Forseelse + disse Tavler > mine Lovtavler) fra Fr. Høegh-Guldbergs sproglære (se n.t.s. 100), 1813, s. 13. - *Lovtavler*: ordet henviser til de »lovens tavler« (med de ti bud), som Gud if. 2. Mos. 31,18 overdrog Moses på Sinai Bjerg; bibelsproget tjener her stilens patos. - *straffes paa Efterkommerne indtil tiende Led*: hentydning til flere st. i GT (2. Mos. 20,5; 2. Mos. 34,7; 4. Mos. 14,18); jf. foreg. n. - *Efterkommere (...) Rem af Huden*: disse replikker er strøget i senere udgaver. - *elegisk-idylliske Natur*: se n.t.s. 103. - *en dygtig Rem af Huden*: samme (uheldige) egenskab i ikke ringe grad; der sigtes til grammatikeren Fr. Høegh-Guldbergs litterære arbejder så som *Landeværnet. En Idyl* [!] (1801) og *Samlede Smaating i bunden og ubunden Tale* [dvs. i poesi og prosa] (1815, lejlighedsdigte og taler). - *Retskrivningen og Toneklangen*: endnu et hib til (titlen på) Fr. Høegh-Guldbergs sproglære, 590 se n.t.s. 100. - *Danne(mand)*: yndlingsglose hos patriotismens patetiske skribenter (jf. n.t.s. 71), benyttet af både Høegh-Guldberg (se n.t.s. 100) og Ingemann (se n.t.s. 104).

119

ingen Mand (...) Ingen Mand: hentydning til Ingemanns navn; netop denne skose, rigtignok også både den groveste og den tydeligste, sprang allerede samtiden i øjnene, således G. N. Toft, der i sit brev til Heiberg i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* 1817, nr. 3, tilslutter sig Heibergs karakteristisk (se P. Hansen, s. 66-69), og N. F. S. Grundtvig, der i sit første rimbrev til Ingemann i *Danevirke* II, 1817, nr. 2, både harmes over den og samtidig betragter Ingemanns »kvindelige« side som en positiv kvalitet (Grundtvig, *Poetiske Skrifter* IV, udg. af Sv. Grundtvig, 1882, s. 373f.) jf. efterskriften s. 538f. - *Den Forglemmigei (...) Deres Vælde*: endnu et citat (med ændring af stedordenes person + blomstrer > skal blomstre + endnu lige skjøn om > om) fra Fr. Høegh-Guldbergs sproglære (se n.t.s. 100), 1813, s. 14. - *Hvor den Grammatik (...) Mærke i en Bog?*: disse replikker er udeladt i senere udgaver. - *Costumet*: kostumet (her udklædningen som bog). - *Vægterpibe*: se n.t.s. 103. - *Antipathie*: uforenelige modsætning (evt., men ikke nødvendigvis forstærket ved fjendtlige følelser). - *Piccolo*: lille fløjte med symfoniorkestrets højeste toner. - *Parodie*: her blot i den udstrakte betydning: forvrængning gennem en eller anden form for »niveausænkning«.

120

forbudt: mishagsytringer på tidens teater kunne have form af udpibning på medbrage fløjter; sådanne blev det derfor efterhånden forbudt at medtage. - *slaae*: kaste. - *Forandring maa dertil*: se n.t.s. 39. - *Information*: undervisning. - *blande det rørende med det comiske*: ville være et brud på klassicismens poetisk, hvor et grundprincip var genrenes og stillejernes renhed. - (*Handske*-)Himmelbrud: egl.: nonne, også: kvinde i rent platonisk, åndeligt forhold; Ingemann benytter ordet flere steder. - *Saa rædsom (...)* *Samvittigheden være*: citat af sidste strofe af Ingemanns romance »Korsridderen« (*Digte*, 1811, s. 72-78), som dermed udlægges allegorisk; Heiberg har ændret teksten dels ved indføjelser af bindestregerne i visse linjers slutord, hvorved Ingemanns rimteknik latterliggøres, dels ved forvrængningen Herre > Hære (i samme hensigt); ved romancens optryk i Ingemann, *Samlede Romanzer, Sange og Eventyrdigte I*, 1863, s. 22-26 er netop denne slutstrofe udeladt.

121

halv sex: teaterforestillingerne påbegyndtes kl. 18, publikum havde adgang fra kl. 17. - *Vi husker Dem (...)* *følger med*: se n.t.s. 120.

122

geleide: ledsage, følge. - *Skribenterne*: Mundkurven anser Piben for 591 teaterkritiker. - *Hundene (...)* *gjort det halve for dem (...)* *slog man de ni Tiendedele ihjel (...)* *Deres Navne indskrives*: i henhold til den på komediens tid højaktuelle lov om hundetegn af 1815 fik politiet bemyndigelse til at indfange og dræbe herreløse hunde, og hundeejerne pålagdes at lade deres hunde omregistrere hvert år og at betale hundeskat. - *langt fra ikke*: langt fra.

123

Epauletter: skulderprydelser med frynser på gallauniform. - *Materie*: emne.

124

Revue: til mønstring.

125

Alun(s): dobbeltsalt (kalium- + aluminiumsulfat) anvendt til garvning af skind, fx til handsker. - *Pantalon*: se n.t.s. 113. - *Kalvekryds*: se n.t.s. 102.

126

Bonitet: kvalitet. - *Jeg beder (...)* *mindste Forskjæl*: disse replikker er udskiftet i senere udgaver. - *Madame Montrichard(s)*: kendt kbh.sk modehandlerske. - *Kammerjunker(-)*: se n.t.s. 10, k. har desuden betydningen: slesk laps. - *Kammerdugs(s-)*: batist, fint lærred. - *ugeneert(e)*: (alt for) fri, uformel.

127

agter (...) *i det udenlandske Departement (...)* *diplomatisk Post ved et fremmed Hof (...)* *til Barbariet*: et hib til komponisten Rudolph Bay (1791-1856), Heibergs (ufarlige) rival i forhold til Camilla Buntzen (1790-1871), hans onkels unge hustru, datter af komponisten Du Puy, og moder til Georg B. (1816-47), til hvem Heiberg sandsynligvis var fader; Bay havde netop 1816 - uden synderlige diplomatiske forudsætninger - ladet sig sende til Algier som konsultssekretær (Borup I, s. 73f., 92f.); foruden rivaliseringsforholdet kunne den omstændighed have vakt Heibergs irritation mod Bay, at denne var komponisten af den noget smægtende, men ligefuldt yderst populære melodi til Ingemanns »Du, som svøbt i Skjønheds Rosenklæde« fra *Varners poetiske Vandringer* (optr. i *Samlede Romanzer, Sange og Eventyrdigte II*, 2. udg., 1863, s. 111f.); *Barbariet*: komisk sammensætning af »barbar-« og Berberiet, et tidligere navn for de nordafrikanske stater, bl.a. det her relevante Algier (se foreg. n.). - *Nytten (...)* *vigtig Hemmelighed*: se n.t.s. 102. - *til Maade*: med måde. - *det Heles Oeconomie*: helhedens æstetiske balance, velordnede komposition.

128

Talisman: talisman, tryllemiddel. - *Ulfeldtsplads*: det nuv. Gråbrødretorv i Kbh. bar tidligere navnet U., fordi skamstøtten over »landsforræderen« Corfitz Ulfeldt (1606-64) var placeret her, hvor hans kbh.ske gård havde ligget. - *Forviklingen (...)* *Knuden*: dramatekniske betegnelser, som går tilbage til den gr. filosof Aristoteles' (384-22 f.v.t.) *Poetik*, kap. 18: désis. - *slaae Dem tiltaals*: have tålmodighed.

592

129

godt: »kønt« (ironisk). - *forbandet Knibe (...)* *practicere mig væk*: typiske Holberg- (komedie-)udtryk.

130

i deres lovlige Kald: på deres lovmæssige el. lovbefalede arbejde. - *saa sandt (...) ærlig Mand*: typisk Holberg-(komedie-)udtryk. - *vist*: givetvis. - *Gavstrik*: skælm. - *fixerer*: narrer, har til grin; en typisk Holberg-(komedie-)glose.

131

Parole d'honneur sacrée: (fransk:) (på mit) hellige æresord.

132

Første Brandmajor (...) Nei: denne særlige, rappe dramatiske dialogform kaldes i den klassiske retorik (og stilistik) stichomyti (én replik pr. linje, antitetisk opstillet), her ført ud i komisk ekstrem.

134

in infinitum: (lat.) i det uendelige. - *ville*: (nutid flertal) vil. - *det gode Princip (...) den anden Regimentet*: Digteren belyser her det æstetiske problem (det meta-fiktionale og meta-dramatiske »spil i spillet«) ved en analogi til et filosofisk/teologisk, nemlig det såkaldte teodicéproblem (»det ondes problem«), der ivrigt diskuteredes af det 18. årh.s intellektuelle (Bayle, Leibniz, Holberg, Voltaire), og som angår det intrikate forhold mellem det ondes eksistens og en algod og almægtig gud. Digterens forklaring her svarer på det æstetiske plan til, hvad Leibniz på det filosofiske kaldte sit forsvar for Gud (og som gav problemet og debatten navn). - *sans comparaison*: (fr.:) uden sammenligning (i øvrigt).

135

i min Hjerne (...) sammenligne (...) med Minerva: i den gr.-rom. mytologi kom visdommens gudinde M. (gr.: Athene) til verden ved, fuldt bevæbnet, at springe ud af hjernen på sin fader, chefguden Jupiter (gr.: Zeus). - *Lighed med Jupiter*: se foreg. n. - *Skeefuld Søbekaal i Philemons (...) Hytte*: i gr. mytologi fortælles om Filemon og Baukis, et gammelt, fattigt ægtepar, hos hvem Zeus og Hermes (lat.: Mercur) under en vandring på jorden fandt husly og blev trakteret, efter at de var blevet afvist af alle andre; at traktementet bestod af »en Skeefuld Søbekaal«, er et citat fra J. H. Wessels muntre travesti af sagnet i versfortællingen »Gaffelen« (1781), citeret i Wessel, *Samlede Digte*, udg. af I. Levin 1878, 2. udg., s. 76. - *Oeconomie*: se n.t.s. 127. - *det episodiske*: hvad der angår den fremadskridende handling (i gr. tragedier modsat de lyriske korsange). - *Intermezzet*: intermezzoet, mellemspillet. - *Katastrophen*: handlingsgangens definitive slutfase el. -punkt, dramateknisk betegnelse, findes ikke i Aristoteles' *Poetik*, men defineres for komediens vedkommende i Evanthius' *De Fabula* IV,5 (Donats Terents-kommentar I, udg. af P. Wessner, 1902, s. 22). - *(I) Hunde*: som skældsord typisk Holberg-(komedie-)sprog. - *lystrer*: (bydemåde flertal) lystr. - *billigere*: rimeligere.

593

136

gabe: glor. - *Bryggersluffer*: ladvogne til transport af øltønder o.lign. - *geskjæftig*: rastløst virksom, emsig.

137

paa Theatret: på scenen. - *vist*: givetvis. - *bliver (...) mulkteret*: får en bøde. - *Mulkten*: bøden. - *den Æsel*: det æsel, den idiot.

138

Nicolai Kirke (...) Taarnet: se n.t.s. 11. - *sætte Dem til Sprøiteværket*: sætter Dem til at betjene pumpeværket i den hånddrevne sprøjte. - *Klemningen*: ringningen (med langsomme, afmålte slag). - *angriber sig*: anstrenger sig. - *kimer*: ringer (med korte, hurtige slag).

139

Dybt bevæges (...) i Sky: citeret har ikke kunnet identificeres; det forekommer hverken i Reisers beskrivelse af Kbh.s brand 1728 (se n.t.s. 11), i Loreauxs for ildregnen berømte syngestykke *Lodoiska* (se n.t.s. 76) eller i Ingemanns *Varners poetiske Vandringer* (se n.t.s. 61). - *vist*: givetvis. - *Svalen*: svalegangen, den overdækkede balkon. - *kommer Timerne ihu*: husker den tid. - *Taarnvægteren*: vægteren, der fra et kirketårn holder udkig efter ildebrande, skibes ankomst osv. - *Hører*: (bydemåde flertal) hør. - *Formue*: magt, evne, kraft.

140

Pidsk: hårpisk, fletning, der hænger frit ned i nakken, alm. fra (mænds) parykker. - *Bukler*: krøllede hårløkker (især i paryk). - *pludsket*: forpjudet, i uorden. - *frygtelige Ildebrand*: hentydning til (titlen på) C. F. Reisers værk om Kbh.s brand 1728 (1784), se n.t.s. 11. - *korsed mig (...)* *Jesu Navn*: det blandt almuen alm. magiske middel mod spøgelse.

141

Patroner: herrer og beskyttere. - *Carl Friedrich Reiser*: se n.t.s. 11. - *Stadts-Chirurgus*: (ty.-lat.) by-kirurg. - *Stands-Personer*: fornemme folk. - *Residentzen*: residensbyen (hvor regeringen og regenten residerer). - *nedrige Stand*: jævne folk, »menigmand«. - *Grønskoldninger tiltrods*: uden at tage mig af (kritik fra) umodne drengemåse, hentyder til en formulering i Reisers værk (se n.t.s. 11), 1784, s. xxiii. - *Glorie*: ære. - *fyrgerlige Ildebrands Historie*: pga. Reisers ufuldkomne dansk kundskaber blev hans værk faktisk udgivet (og kendt og latterliggjort) under titlen »Historisk Beskrivelse over den mærkværdige og meget fyrgerlige [!] store Ildebrand 1728« (jf. n.t.s. 11). - *Forglemte Pastor Schreiber Hat og Stok*: hentydning til Reisers værk (se n.t.s. 11), 1784, s. 22f., stokken er Heibergs tilsætning; Mathias S. fra 1712 præst ved Skt. Petri (tyske) Kirke i Kbh. - *tysk Soldat (...)* *brændte nok*: hentydning til Reisers værk (se n.t.s. 11), 1784, s. 15f. - *Asen*: æsel, »bæst«. - *med Brag (...)* *begig en bock*: hentydning til Reisers værk (se n.t.s. 11), 1784, s. 38f. og 35. *Blasen*: hus på hjørnet af Gammeltorv og Nørregade i Kbh.; *begig*: begik, citatet er valgt til latterliggørelse af Reisers usikre og udtaleafhængige retskrivning; på 594 det anf. st. (Reiser 1784, s. 35) o.a. st. hos Reiser staves faktisk »begig«. *brandt-Mayoren*: se foreg. n.; *bock*: buk, dumhed, fadæse. - *Frue-Taarn*: tårnet på Vor Frue Kirke, domkirken i Kbh. - *Frue-Taarn (...)* *saae dingle*: hentydning til Reisers værk (se n.t.s. 11), 1784, s. 45. - *gav tre (...)* *Kommenskringle*: hentydning til Reisers værk (se n.t.s. 11), 1784, s. 59 el. 69. - *Skilling*: møntenhed af ringe værdi, 1/96 rigsdaler, ca. 10 øre i 1990'er-værdi. - *Kommenskringle*: bagværk besat med kommenfrø, alm. i det 18. og 19. årh. - *Blandt (...)* *Plads*: en fuldstændig urealistisk selvoverturering, et fremtrædende træk i Reisers personlighed (jf. n.t.s. 11) - *Det ny Jerusalem*: evigheden, Joh. Åb. 21,9ff. - *Geneighed*: tilbøjelighed, germanismen er typisk for Reisers sprog (jf. n.t.s. 11). - *alskens Spotterie*: se n.t.s. 11; Reisers posthume selvbiografi bærer titlen *Liv, Levned- og Forfølgelseshistorie*. - *Kingos gyldne Psalme*: Thomas K.s (1634-1703) salmedigtning er betydningsfuld og omfattende; g. har generelt den billedlige betydning: herlig, glimrende; her sigtes dog nok specifikt til salmen til første påskedag fra »Vinter-parten« (1689): »Som dend Gyldne Sool frembryder« (Kingo, *Digtning i udvalg*, udg. af Marita Akhøj Nielsen, Danske Klassikere, DSL, 1995, s. 384). - *mødig*: træet. - *Abraham (...)* *Har sagt*: Luk. 16,25. - *Fortunas Hjul stod (...)* *fast*: F. (lat.:) lykke, skæbne; ofte personificeret i kvindeskikkelse; denne antikke lykkeeel. skæbnegudinde afbildedes i middelalder og renæssance sammen med et hjul (som sit attribut) el. anbragt i centrum for et hjul (som hun drejer); dette hjul symboliserer da lykkens omskiftelighed, så at den, for hvem det stod fast, har haft stabile (gode) kår. - *Gedenke, Sohn (...)* *Leben hast*: (ty.:) Husk på, min søn, at du har fået dit gode allerede, medens du levede, Luk. 16,25, citeres således (på tysk) i Reisers værk (se n.t.s. 11), 1784, s. 97. - *hernen*: her på jorden, i jordelivet, Reiser var kendt for sin naive religiøsitet.

142

i slige Luer (...) *gamle Kjøbenhavn gig op*: se n.t.s. 141. - *gig*: gik, se n.t.s. 141. - *allene jeg det har beskrevet*: endnu en anmassende selvoverturering, eftersom Reiser ikke har været ene om at skildre Københavns brand 1728, det har også fx Holberg gjort (i sit 2. såkaldte levnedsbrev fra 1737). - *og*: (trykstærkt) end, også. - *hin beskrevne(s)*: Kbh.s brand 1728. - *Børnespil*: børneleg, »nul og nix«. - *rart*: pænt, udsøgt. - *Jo galere, jo bedre*: gl. talemåde (Mau 2662), anvendt som omkvæd i slutningssangen i J. H. Wessels tragedieparodi *Kierlighed uden Strømper* (1772). - *Flor*: blomst(ring). - *med mig vil søve/ Af samme Fad*: s. = søbe; indgå i tæt fællesskab med mig. - *min Maneer (...)* *595friste mangel Pen*: man bør huske, at Reisers skrifter var sprogligt-stilistiske rædsler!

143

i Klæder skaaret (...) *i Kjødet baaret*: gl. ordsprog (Mau 4861), her: hos jer er dét kun tillært, som hos mig er medfødt talent. - *Castale*: af Kastalia, i gr. mytologi kilde på Parnas, der inspirerede digterne; symbol på digterisk begejstring. - *Tempes Dale*: den materielle, jordiske sfære. - *jer selv til Spot (...)* *kan mælde*: en i Reisers mund ufrivilligt rammende selvkarakteristik. - *mælde*: melde, meddele.

144

Solen gryer, og Hanen galer: if. folketroen må genfærd vende tilbage til deres grave ved solopgang. - *Musen Thalia*: se n.t.s. 11. - *Hold op (...)* *Legen just er bedst*: gl. ordsprog (Mau 5424). - *tøileløs(e)*: løssluppen. - *og*: (trykstærkt) end. - *Katastrophen*: se n.t.s. 135. - *Choret (...)* *ende skal det hele*: de gr. tragedier slutter ofte med en korsang; at dette dog ikke behøver at være tilfældet, fremgår af Aristoteles' *Poetik*, hvor en del af tragedien, exodos, defineres som den del, der ikke efterfølges af nogen korsang (kap. 12). - *De hellige tre Konger*: se n.t.s. 11. - *O Stjerne, hav Tak*: melodien til denne sang var i originaltrykket indføjet som nodetillæg (til at folde ud); fru Heibergs oplysning om, at melodien er blevet til i forbindelse med en opførelse på den lille Johan Ludvigs marionetteater (se efterskriften s. 525), har bragt Heibergforskeren M. Borup til at antage, at C. E. F. Weyse har udført (en del af) kompositionen (Borup I, s.

43); det taler til støtte herfor, at melodien ikke findes optaget blandt Heibergs egne kompositioner i musikbilaget til *Poet. Skr.* IX, 1862, s. 491ff.. - *Stjerne (...)* *Iedende Ven*: Bethlehemsstjernen, se n.t.s. 15.

145

Enhed og Costume: af den klassiske dramaturgis »tre enheder« (tidens, stedets og handlingens) gik stedets enhed ud på, at dramaet skulle foregå på én lokalitet (og dermed i ét miljø). - *Christendom med Hedenskab*: de hellige tre konger tilhører den første, den antikke muse det andet. - *Kunstens Regler*: se næstforeg. n. - *Konterfei*: kontrafej, portræt. - *denne Støtte (...)* *Melpomene*: da C. F. Harsdorff (1735-99) i 1773-74 ombyggede Det Kgl. Teater, gjorde han prosceniet (se n.t.s. 103) dybere og opsatte søjler på begge sider af det, ved hvilke der anbragtes gibsstøtter af Thalia og Melpomene, komediens og tragediens muse, udført af hhv. J. Wiedewelt (1731-1802) og A. Weidenhaupt (1738-1805), støtterne stod frem til 1830; Thalia-støttens farveskift synes derimod uden belæg i teaterhistorien.

147

lade sig høre (...) *Penge*: »synger for folks døre« for at tigge. - *Mark(es)*: gl. møntenhed, 1/6 rigsdaler, ca. 1,50 kr. i 1990'er-værdi. - *forklædte Nybodersdrenge*: Nyboder er et fra det 17. årh. stammende boligkvarter i Kbh.; opr. for søværnets faste mandskab; håndværker- og sømandssønnerne herfra havde ry som ballademagere (hvad jul og nytår jo gav sig anledning til at bekræfte, se n.t.s. 8); her hentydes til skikken »at løbe helligtrekonger«: dækket bag masker går de udklædte »h.t.k.« frit ind i folks huse og skal trakteres (Piø, s. 51). - *grassere*: huserer. - *kaldarisk*: fra Kaldæa, del af det nuv. Irak, Babylonien. - *Ærts*: mineral. - *fødes (...)* *hvert evige Aar*: se n.t.s. 32.

148

trolig: trofast. - *den sorte Konge*: if. en ikke-bibelsk (apokryf) legendetradition var Caspar neger. - *tilforladelig*: utvivlsomt. - *Morian*: neger. - *Den Vise*: Gud. - *prostituere*: kompromittere, gøre til grin. - *monne*: må, skal.

149

Mulm: tågebanke, (natte-)mørke. - *Tysk eller Dansk*: så længe den danske konge var overhoved (hertug el. greve) for tysktalende områder (fra 17.-18. årh. og frem til 1864), var tysk alm. talt og forstået i Kbh. - *Madam Beckers Concert*: den tyske operasangerinde Caroline B. (ca. 1790-1842) var en populær kraft i sin mand Carl B.s skuespil og operaselskab; den omtalte koncert fandt sted på Det Kgl. Teater den 1. maj el. 17. juni 1816. - *Myrrha*: kostbart plantestof anvendt som lægemiddel og til røgelse; if. Matt. 2,11 bragte »Vismændene fra Østerland« gaver til det nyfødte Jesusbarn i form af »guld, røgelse og myrra«. - *Virak*: kostbart plantestof anvendt som lægemiddel og til røgelse, hyldest, se foreg. n.

150

gabe: glo. - *forklædte Matrosdrenge*: se n.t.s. 147. - *Iedige paa Torvet*: ubeskæftiget (talemåde efter Matt. 20,3). - *Mudderarbeide*: opmudrings- o.a. gravearbejde benyttedes som straffeforanstaltning. - *Mamsel*: frøken. - *Spindehuset*: straffeanstalt for kvinder.

151

mangle mig: mangler jeg. - *Mindet af*: mindet om.

Aprilsnarrene

155

Aprilsnar(rene): person, der bliver narret april, dvs. efter gl. skik narret el. gjort til grin den 1. april. - *Intrigue(n)*: list, rænke, underfundigt spil i bedragerisk hensigt el. forvekslingsspillet i episk el. dramatisk litteraturs handlingsgang. - *Vaudeville*: om genren og Heibergs forhold til den, se efterskriften, s. 526f. og s. 539-41. - *Opført første Gang (...)* 1826: Johanne Luise Heiberg beretter i sine erindinger (*Et Liv ...*, 4. udg. ved A. Friis 1944, I, s. 46f.) om den formidable succes, premieren blev, for stykket såvel som for hende personlig, hvem 597 Heiberg havde udset til Trine Rars rolle (jf. efterskriften s. 543f.).

157

Pige-Institut: pigeskole; skole- og opdragelsesvæsenet var genstand for livlig offentlig debat i årene omkring *Aprilsnarrenes* udgivelse og opførelse; Heibergs egen bemærkning hertil, netop affødt af vaudevillen, er citeret i efterskriften, s. 542f.; Rahbek identificerer i sine erindringer vaudevillens pigeskole som Madam Lindes (Borup, *Breve og Aktstykker ... V*, 1950, s. 53). - *Constance*: betyder på fransk: trofast bestandighed, alm. kvindenavn på vaudevillens tid, om end med en duft af provinsielt herregårdsmiljø (G. Søndergaard i *Nordica* 15, 1998, s. 260f., med henvisning). - *Zierlich*: betyder på tysk: net, pæn, fin, elegant, pyntelig (indtil det lapsede). - *Trine, Hans (Mortensen)*: navnene på det unge par er taget fra Poul Martin Møllers dialogdigt »Hans og Trine« fra digtcyklen »Scener i Rosenborg Have« (skr. ca. 1821, »Hans og Trine« tr. 1825); »Hans og Trine« var blevet fremført ved en forestilling på Hofteatret febr. 1826 med C. N. Rosenkilde (1786-1861) og den da 13-årige Johanne Luise Pätges som rollehavende, ved hvilken lejlighed Heiberg fik blik for sidstnævntes (dramatiske og erotiske) potentialer (jf. efterskriften s. 543f.); til denne fremførelse henvises der direkte i *Aprilsnarrene*, sc. 23 (her s. 231.) - *svensk Dandsemester*: danselærerens nationalitet styrker allusionen til C. M. Bellman (1740-95) i forbindelse med hans danseinstruktion (se n.t.s. 200); som model udpegede man i samtiden en ved teatret ansat, svensktalende figurant (underordnet danser) ved navn Villeneuve. - *Avanturier*: (fransk) eventyrer, plattenslager. - *Vinke*: ørefigen, lussing. - *Fugtel*: tidl. militær straf bestående af slag på ryggen med det flade af en klinge. - *Kjeldersvend*: person, der passer vin- og viktualiekældre i større husholdninger.

158

Kabinet: værelse. - *Skrivertøi*: skriveredskaber. - *Kaffetøi*: kaffeservice.

159

Herud: ud (bort fra scenen). - *de Fremmede*: gæsterne. - *ude*: forbi.

160

Geburtsdag: fødselsdag. - *liderlige*: væmmelige, vanartede. - *spidse sin Næse paa*: sætte næsen op efter, forvente. - *engagere*: engagerer, byder op til dans. - *Raisonnement*: »snak«. - *impertinenteste*: frækkeste.

161

at jeg jo: uden at jeg. - *taget (...) i Kost*: optaget som kost(skole)elev. - *vist*: givetvis. - *overalt*: overhovedet, i det hele taget.

162

Ny Melodie. O flye for Amors Snare: melodien, der er komponeret til sangen her af Heibergs gode bekendte musikeren og sangpædagogen C. J. Borchorst (1800-44), findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* 1919, II, s. 13.

163

Jomfrue: ugift kvinde af borgerstand. - *vist*: bestemt. - *Trøie Duus*: (af 598 fr.: trois et deux, udtryk fra terningspil) lykketræf. - *Sorø (...) ogsaa Poeter derude*: af Heibergs senere modstandere blandt de danske digtere (se efterskriften s. 529) fik C. Hauch først efter vaudevillens udgivelse sin ansættelse ved Sorø Akademi; dette hib kan derfor kun gælde enten Chr. Wilster eller B. S. Ingemann (begge ansat 1822); den sidste havde været den gennemgående skydeskive for Heibergs spot i dennes *Julespøg og Nytaarsløier* (jf. noterne hertil og efterskriftens afsnit 2).

164

Flora(s): romersk blomstergudinde. - *Tribut*: (skyldigt) offer, hyldest. - *tilforladelig*: bestemt, sandelig. - *Skjælmsmester*: spøgefugl. - *Muse*: i gr. mytologi gudinde for en kunst el. en videnskab, her i funktion af personlig inspirator. - *vist*: bestemt. - *Mimosa*: (lat.) mimose, gul tropeplante, hvis blade lukker sig sammen ved berøring, symbol på følsomhed.

165

Gartner Ørgaard paa Kalkbrænderiesveien: led i vaudevillens kbh.ske lokalkolorit og altså et realistisk træk; K. var på vaudevillens tid den eneste større sidevej til Østerbro og rig på handelsgartnerier.

167

Tøi: »snak«.

168

Mel. Ich kenn' (...) Der er i Himlen: den ganske enkle, men yderst sangbare, tilsyneladende anonyme ty. folkelige melodi, arrangeret til vaudevillen af O. Zinck (1746-1832), findes i Erik Bøgh (red.): *Den danske Vaudeville* 1919, II, s. 14.

171

raisonnere: »snakke med om«. - *flittig*: hjerteligt. - *Skjæppe*: ca. 2 liter. - *udmærket Artighed*: storartet opmærksomhed.

172

losse: tømme. - *Adjøs*: farvel. - *Rigsdaler*: 96 skilling, i 1990'er-købekraft 10-15 kr. R. konverteredes i 1876 til 2 kr. - *Skilling*: se foreg. n.

173

Mark: 16 skilling = 1/6 rigsdaler, se foreg. noter. - *Naar Nøden (...) Hjelpen nærmest*: gl. dansk ordsprog (E. Mau: *Dansk Ordsprogsskat* (1879) 2721). - *Present*: gave.

174

med Støvler paa Benene: når frøkenen optræder i støvler så sent på året som i april og oven i købet som fødselsdagsgratulant, viser det hendes dårlige manerer el. i hvert tilfælde usikre stilsans. - *opstænket*: tilstænket. - *Philipine*: navn på en slags væddemål, som består i, at to personer, når der findes en nød med to kerner i, spiser hver sin og aftaler en tidsfrist, til hvilken det gælder om at komme den anden i forkøbet med at sige »filippine« til ham og dermed vinde en lille gave. - *ret meget*: virkelig meget.

176

Philipinen: filipinegaven, se næstforeg. n. - *Tobak*: snustobak, som snuses op i næsen og fremkalder nysen; på vaudevillens tid var det ikke (længere) passende for damer at snuse tobak. - *Befaler*: ønsker 599 (ved tilbud). - *Priis*: den mængde tobak, man snuser ad gangen, se n.t.s. 176. - *Gud velsigne Dem!*: prosit!

178

botfelske Roer: lang, gul roesort (fra Bortfeld i Braunschweig), alm. anvendt i tidens (jævnere) madlavning.

179

Mel. af Lulu (...) styrte sammen: melodien, der altså stammer fra F. Kuhlaus opera Lulu, der netop havde haft premiere på Det Kgl. Teater (okt. 1824), findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* 1919, II, s. 15 (med tempobetegnelsen molto vivace, meget livligt og styrkebetegnelsen fortissimo, meget kraftigt). - *Gammelmynt*: Gammel Mønt. - *Gammelmynt (...) Østervold (...) Hestemøllestræde (...) Christianshavn (...) Langebro (...) Kastellet (...) Nørrefælled (...) Grønnegade (...) Peder Madsens Gang*: denne konstellation af kbh.ske lokaliteter (overvejende gadenavne) betegner en kraftig styrkelse af vaudevillens lokalkolorit; frk. Trumfmeiers rute er karakteriseret ved, at hun netop sjældent tager den korteste vej, men tilsyneladende planløst efter hinanden opsøger adresser i det dengang indre Kbh. (»inden for voldene«) og i yderdistrikterne. - *Langebro*: den ene af to broer, der forbandt Kbh. med Christianshavn; den lå i linje med byens vold mod sydvest, dvs. i forlængelse af den nuv. Langebrogade. I dag er den flyttet yderligere mod sydvest og forbinder Kbh. med Amager. - *Peder [el. Peer] Madsens Gang*: en nu forsvundet gyde i Kbh.; med samme beliggenhed som den nuv. Ny Østergade, lukket med port mod Østergade og åben mod Grønnegade; gaden var berygtet for prostitution og tvivlsom småhandel.

180

Peer Gantes Vei: en omvej (opr. dialektudtryk). - *Cours*: vej, »fart«. - *fornummet*: erfaret, kommet under vejrs med. - *Cancellieraad*: hæderstitel med (ret lav) rang (6. el. 7. klasse). - *Gothersgaden*: kbh.sk gade ml. Nørreport og Kgs. Nytorv. - *Madam*: gift kvinde af borgerstanden.

181

til Præsten: til konfirmationsforberedelse. - *hvad*: hvor. - *Christianshavn (...) her i Byen (...) vi selv*: C. lå uden for voldene. - *af visse Grunde (...) gjætte*: selvfølgelig fordi pigen venter barn. - *er i de allersletteste Omstændigheder*: har den dårligst tænkelige økonomi. - *anbragt*: bortgiftet. - *saa bekjendt som Strikstrømper*: (sjældent) talemåde: »så kendt som noget«. - *Strikstrømper*: strømper hørte i datiden til de intimere klædningsstykker, der kun nødtigt omtaltes i pænere selskab. - *Urtekræmmer*: købmand. - *Spekhøker*: slagter. - *Vor Frelsers Kirke*: på Christianshavn i Kbh., opført omkr. 1690.

182

Puddersukker: anvendtes som sødemiddel i fx te og kaffe.

183

Quartcordium: firstemmig mandssang, på vaudevillens udgivelsestidspunkt 600 en nyhed i kbh.sk musikliv. - *Mel. (...) Skolen fik*: melodien, komponeret af H. E. Krøyer til Chr. Wilsters *Studentervise* (»De første Prygl, vi i Skolen fik,/Det var for verbum amare«, skr. 1819), findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* 1919, II, s. 16f., »en meget majestætisk og pompøs Fanfare for Trompeter og Pauker, der vilde passe fortræffeligt som Æressignal for en værdig Dronning i den store Opera.« (Krogh, s. 39). - *Den Dag vi hilse med festligst Lov*: fødselsdagskvadet til fru Bittermandel synes tydeligvis digtet i efterligning af Oehlschlägers samtidige lejlighedslyrik. - *Lov*: pris. - *Ceder og Sandel*: (kostbare) orientalske træsorter.

184

efter de bedste Mønstere: se n.t.s. 183. - *Quarktorkium*: komisk forvanskning af: *Quartcordium* (se n.t.s. 183), komisk fordi Quark på tysk betyder: skidt; som barber tilhører Fugtel et fag, hvis udøvere på denne tid hyppigt var indvandrede tyskere. - *Ja rigtig! (...) nieste Smag*: Simons ty. oprindelse skinner igennem ved hans fonetiske forskydninger, hel- og halvt. ord samt den gentagne germanisme »sin Excellenz«. - *Geheimerath*: (ty.:) geheimeråd, (høj) embedstitel.

185

Wassermann: (ty.:) vandmand. - *Anker(e)*: ca. 40 liter. - *Medoc*: rød bordeauxvin fra det sydvestfranske M.-distrikt. - *Fesperkost*: vesperkost, tidligt, jævnt aftensmåltid - *Souper*: senere, fint og let aftensmåltid. - *Bouillon*: kraftig kødsuppe.

186

Gu bevas! (...) många Barn: (sv.:) Gud bevares! Det var frygtelig mange børn. - *Smørrebrød*: brødskiver med smør (men ikke nødvendigvis pålæg). - *Hindbær-Ædike*: saftevand af hindbær med overhældt eddike, anvendt som læskedrik.

187

attraeade: (for)ønskede. - *Kjole*: se n.t.s. 67. - *Conditor Papageno*: det ital. navn P. tyder på, at den omtalte person skal sættes i forbindelse med de såkaldte »schweizerkonditorer«, der på vaudevillens tid var relativt nyetablerede i Kbh.; navnet er dog mest kendt fra fuglefængerens i Mozarts opera *Die Zauberflöte (Tryllefløjten)*, der havde premiere på Det Kgl. Teater jan. 1826; se n.t.s. 198.

188

Mel. af Di (...) tante pene: yndet bravourarie af Rossinis syngestykke *Tancredo*, der havde premiere på Det Kgl. Teater okt. 1820; den ital. førstelinje betyder: så megen hjertekval, så store pinsler. - *Vaagekone(n)*: natsygeplejerske. - *almindelig Hospital*: Almindeligt Hospital, opført i 1760'erne og senere udvidet, lå i Amaliegade i Kbh. og optog især patienter med epidemiske sygdomme og kønssygdomme. - *Gid du var min*: rettelig: »Da du var min«, yndet selskabssang i tidens sentimentale stil, melodien af R. Bay (se n.t.s. 127), teksten findes gengivet hos Clausen, s. 70f. - *det Smilendes Haab*: rettelig: »Smilende 601 Haab! Du elskte Barn, som svæver«, også denne vise er i tidens sentimentale smag, med melodi af R. Bay og med tekst optrykt hos Clausen (s. 71). - *Luk op for den lille Person*: der sigtes til den populære selskabssang »Tilgiv, ærværdige Hr. Eremit/Om jeg forstyrer din Ro«, der har omkvædet: »Luk op! for den lille Pedro!«; melodien hertil er blevet tilskrevet Hanna Irgens (1792-1853), teksten optrykt hos Clausen (s. 72f.).

189

Studiosusser Chirurgiæ: (»latin«) kirurgstuderende, dvs. barbersvende (da kirurgien henhørte under barberfaget). - *staae sig*: holde stand, klare sig. - *fix*: flink, dygtig rask. - *gjøres behov*: (sv.:) blive nødvendigt. - *Coiffure*: (fr.) frisure. - *Ole Colonne*: forvanskning af: eau de Cologne (fr.): kølnervand, let parfume.

191

Udmærket godt med Kryds: udmærket godt, forkortet: ug, var den højeste karakter på den i datidens skole anvendte (ørstedske) karakterskala, hvorpå et k. betegner en forhøjelse.

192

mycke bra i: (sv.) meget god (dygtig) til. - *intrigant*: listig, rænkefuld. - *practicerer*: lyster. - *Statssager*: politiske anliggender. - *Borsdorffer-Æbler*: Æ. af den særlig fine sort B. (efter oprindelsesstedet Portsdorff i

Schlesien). - *Kommers*: »fjas« eller blot: forbindelse.

193

de snavs Penge: den smule p., den sølle skilling. - *Prøve paa Trines Fremgang i sine Videnskaber*: Oehlenschläger påpegede selv (i en anmeldelse i *Prometheus I*, 1832, se F. L. Liebenberg: *Bidrag til den oehlenschlägerske Literaturs Historie II*, 1868, s. 144), at den flg. situation mindede »vel meget« om en tilsvarende scene (nemlig IV, se Oehlenschläger, *Poetiske Skrifter XIV*, udg. af F. L. Liebenberg, 1859, s. 324-29) i hans egen komedie *Robinson i England* (udg. 1819, opf. 1823); ligheden er unægtelig slående. - *Videnskaber*: kundskaber.

194

hollandske Østers: Holland var kendt for østersfiskeri og -eksport. - *fortalte sig*: talte galt (af vanvare). - *London (...) Over fire Tusinde*: Londons befolkningstal var i begyndelsen af det 19. årh. godt 864.000. - *Kjøbenhavn og Christianshavn tilsammen*: se n.t.s. 181.

195

Mennesket har Pligter (...) imod sig selv: fra N. E. Balles *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* fra 1791, kap. VI B: »Om Pligterne imod os selv« (1791, s. 60-66). - *Hallagers Læsebog*: Morten Hallager (1740- 1803) var en kendt da. skolemand og populær forfatter, hvis kundskaber og smag dog ikke stod mål med hans flid og virkelyst (i oplysningstidens ånd); blandt hans talrige og meget benyttede skolebøger findes to fr. læsebøger, hvoraf den ene, der længe gik under navnet »Hallagers Læsebog« bar titlen *ABC instructif pour apprendre aux enfans les éléments de la langue française*, udkom 1797 og oplevede sit 7. oplag 1824. - »*Laissez la vanité*«: (fr.:) Undgå (= lad ... fare) forfængelighed(en).

196

»*Donnez (...) en Mark*: denne sætning oversætter Trine (potentielt) korrekt, omend »marque« i sammenhængen med »vanité« nok snarere har betydningen: hæderstegn, udmærkelse. - *Marchez vous (...) Oui comça*: den fr. samtaleøvelse føres af begge parter på et fejlfuldt fransk; meningen ser ud til at være flg.: Frøkenen: »Går du sommetider ud og spadserer udenfor? Frisk mod, lille frøken!« Trine: »Ja, vist.« Frøkenen: »Hvor gammel er du?« Trine: »Ja, vist.« Frøkenen: »Det er snart sommer. Vil du tage med skolen i Dyrehaven?« Trine: »Ja, vist.«

197

ofantlig vakker (...) Fransyskan: (sv.) umådelig smuk fransk udtale. - *Wann sollen (...) Jahr*: (ty.:) Zierlich: »Hvornår skal De konfirmeres?« Trine: »60 år [ental!];« Trine forveksler altså sechzehn (16) med sechzig (60). - *Fremmede*: udlændinge. - *Regula de Tri*: (af lat.: regula proportionum de tribus, regel om proportioner ud fra tre) den regneregul, der gør det muligt at bestemme den fjerde (ubekendte) størrelse i en proportion, når man kender de tre øvrige.

198

Parquet(-Billet): parket, se n.t.s. 17. - *Moerskabs-Theatret paa Vesterbro*: det beskedne, men i samtiden meget populære underholdningsteater, der åbnedes 1817; repertoiret bestod mest af pantominer, fremført af skuespillerfamilierne Price og Casorti (se n.t.s. 20); teatret spillede hele året, altså også om sommeren (»i Kirsebærtiden«). - *vidtløftigt*: kompliceret. - *In diesen heiligen Hallen*: (ty.: i disse hellige haller), tempelpæresten Sarastros arie fra Mozarts opera *Die Zauberflöte* (se n.t.s. 187), der adskiller sig fra de fleste andre Mozartoperaer ved at have tysk libretto; det er en af operalitteraturens dybest liggende basarier, »sangpædagogen« her vil lade den 12-årige pige optræde med! - *præluderer*: indleder med et forspil.

199

Mel. An (...) Frühlingsmorgen: der sigtes til et digt af Goethe, hvis rette titel (førstelinde) imidlertid er: »An dem reinsten Frühlingsmorgen« (På den reneeste forårmorgen), musikken er af D. Cimarosa (1749-1801), idet sangen (som Goethe senere spaltede i to: »Die Spröde« + »Die Bekehrte«) indgår som arie i C.s opera *Impressario in angustie (Impressario i knibe)*, som Goethe hjembragte fra sin rejse til Italien (1786-88) og oversatte under titlen *Die theatralischen Abenteuer (De teatraliske eventyr, 1797)*; musikken findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville II*, 1919, s. 17. - *Roulade*: virtuosmæssigt toneløb i sang, koloratur; den krævende ital. vokalmusik var højeste mode bl. samtidens musikdilettanter i Kbh. - *den lette Fidelberger*: »Le fidèle 603 berger« (fr.: den tro hyrde), et yndet sangnummer (for Trine »let« i forhold til »In diesen heiligen Hallen«), en repræsentant blandt mange for de foregående århundreders hyrdedigtning (se n.t.s. 103), der mellem sine litt. forudsætninger tæller et indflydelsesrigt drama af G. B. Guarini, hvis titel netop er *Il pastor fido* (ital.: den tro hyrde, 1590). - *Fidèle berger*: se foreg. n.

200

Violin op af Lommen: det drejer sig om en såk. stokfiol, en meget lille violin, som danselærere kunne føre med sig under kjolen. - *enrumerat*: (fr.-sv.) forkølet. - *låta see sine Progresser*: (sv.) vise sine fremskridt. - *Allons, à votre place*: (fr.) lad os begynde, på plads! - *Pas de deux*: (fr.) dans for to. - *Gyldenasparges, Silverkartoffel*: Heiberg spøger med de i mange tilfælde kunstige svenske adelsnavne. - *Attendez*: (fr.) giv agt. - *figurera*: (sv.) figurere, optræde som medagerende. - *Ensemblen*: helheden. - *Eh bien, commencez*: (fr.) godt, begynd. - *figurerer*: optræder (som instruktør i dans). - *Mel. af Cendrillon (...) richesse*: C. (*Askepot*) er en opera af N. Isouard (1775-1818), der okt. 1812 havde premiere på Det Kgl. Teater med kolossal succes; den fr. titel betyder: hvad skal rigdom være godt for. - *En avant deux, en arrière*: (fr.) to skridt frem, og så tilbage. - *En avant deux (...) Pirouette*: Tennemanns koreografiske instruktion af Trine synes at have et forlæg i C. M. Bellman, *Fredmans Epistlar* (1790), nr. 69, hvori »Dansmästarn Mollberg« (*Fredmans Epistler*, udg. af G. Hillbom & J. Massengale, 1990, s. 223) på burlesk vis eksercerer Ulla Winblad, og hvis melodi ligeledes er af fr. oprindelse; musikken findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville II*, 1919, s. 18f. - *Uttillbeens*: (sv.) fødderne udad, ballettens første position. - *Hufvud rak!*: (sv.) hovedet lige (op), i Fredmans Epistel nr. 69 (se foreg. n.) forekommer i 2. strofe instruksen »Rak i lifvet, rak Ulrika!« (den i foreg. n. anf. udg., s. 224). - *légère*: (fr.) let. - *Queue de chat*: (fr.: kattehale) en dansefigur. - *Animeer sin Mouvemang*: (sv.-fr.) Gør hendes (dvs.: din) bevægelse livligere. - *Talang*: (sv.) talent. - *vist*: sandelig.

201

tusen: (sv. afholdsed) Fanden. - *Vred (...) i Kabusen*: (sv.) gal ... i hovedet. - *Avec grâce*: (fr.) med ynde. - *ça ça*: (fr.) sådan, ja. - *Pirouette*: hurtig omdrejning på tåspidsen. - *satisfaite*: (fr.) tilfreds. - *flatteret derøver*: (sv.) smigret over det.

202

Erkjendtlighed: taknemmelighed el. belønning.

204

Sølvgadens Kaserne: på vaudevillens tid var seks infanteriregimenter fast garnisoneret i Kbh.; S.K. lå på hjørnet af Østervold og Sølvgade. - *Industrien*: magasin for husflids- og håndarbejdsartikler, foranstaltet af Selskabet for indenlandsk Kunstflid; der eksisterede på vaudevillens 604 tid to udstillings- og udsalgssteder herfor i Kbh.; ét i Vingårdsstræde og ét i Admiralgade.

206

holde her: holde for.

207

Mel. af Figaros (...) zefiretto: Mozarts opera *Le nozze di Figaro* (*Figaros bryllup*) havde premiere på Det Kgl. Teater jan. 1821; den anførte duet, »Som den søde Zefyr [dvs. vestenvind]« synges i akt III, hvor grevinden dikterer Susanna et brev, hvis poetiske fraser denne skrivende gentager, og som skal lokke greven i en fælde (så at han ved det berammede stævnemøde i haven træffer grevinden i stedet for, som forventet, S.); melodien findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville II*, 1919, s. 20f.

210

Syepose: tøjpose til opbevaring af sytøj.

212

Samme Melodie: altså duetten fra *Le nozze di Figaro* III, se foreg. n.; det vakte forargelse i samtiden, at Heiberg her parodisk benytter disse toner af Mozart, tidens musikalske kultfigur, til skrædderregningens tekst (se Krogh, s. 117, n. 1).

214

Strik: her nedsættende om person, der vil ende i galgen, galgenfugl.

215

Nissebuk: nisse, der forårsager uforklarlige forandringer.

216

Lignelse: skikkelse. - *oprørt Vand (...) godt at fiske*: gl. da. ordsprog (Mau 2157). - *Confusion*: forvirring,

postyr.

217

hvo som vover, vinder: gl. da. ordsprog (Mau 11786). - *ikke for intet (...) hedder Constance*: se n.t.s. 157. - *Sigfrid (...) Seier og Fred*: etymologien er korrekt: navnet stammer fra olddansk Sigfrith, som er et lån fra oldhøjtysk Sigifrid, tysk Sieg: sejr + Fried(e): fred. - *overordentlig(e)*: ekstraordinær.

218

Mel. Af Dragedukken (...) Rose at faae: Enevold Falsens komiske syngestykke D. med musik af den da. »lied«-komponist F. L. Ae. Kunzen (1761-1817) havde premiere på Det Kgl. Teater 1797 og havde frem til vaudevillens tid bevaret sin popularitet; musikken til sangen her findes i Erik Bøgh (red.), *Den dansk Vaudeville II*, 1919, s. 22-24.

219

Skilsmissen: adskillelsen.

220

en Hund i et Spil Kegler: talemåde benyttet om en person, der bringer forstyrrelse el. uorden i noget og derfor er uvelkommen.

221

koste (...) hendes tre Mark: if. Chr. V's Danske Lov (1683) straffedes falsk el. ubevist tyverisigtelse med bøde på t. m., en straf, der var betydelig nok til at medføre ærestab (svarende til nutidens »plettede straffeattest«). - *tre Marks Beløb*: 3 mark = 48 skilling = 1/2 rigsdaler, i 1990'er-købekraft ca. 8 kr. - *Mark Banco*: en af banken i Hamborg fastsat møntenhed, der i det 18. og begyndelsen af det 19. årh. også anvendtes i Danmark; på vaudevillens tid, da der i kølvandet på statsbankerotten 605

1813

herskede kraftig inflation, stod M.B. fast som »hård valuta«.

222

Kram: »skidt«. - *Entreen*: indgang(en), at komme ind. - (*Sukker*)*fad*: tønne. - *Canailen*: skurken.

223

»*Reise igjennem (...) Elendighedens Boliger*«: en af de mange »røver«-, skræk- og knaldromaner, der produceredes af den ty. underholdningsforfatter C. H. Spiess (1755-99), den her omtalte er: *Meine Reisen durch die Höhlen des Unglückes und Gemächer des Jammers* (1796), der udkom i da. overs. ved L. A. Hjorth i fire bind 1802-03 under titlen *Mine Rejser gjennem Ulykkens Huler og Elendighedens Boliger*; de mange nye oplag, oversættelsen udsendtes i, vidner om dens fortsatte popularitet på vaudevillens tid. - *Mel. af Die Wiener (...) um eins*: »liederpossen« (dvs. »sangfarcen«) *Die Wiener in Berlin*, med tekst af den ty. digter K. von Holtei (1798-1880) og musik af den østr. sangspilskomponist W. Müller (1767-1835), blev, ved gæsteopførelsen på Det Kgl. Teater maj 1825, en afgørende inspiration for Heiberg til etablering af den da. vaudevilletradition (se efterskriften s. 526f.); i denne opr. sammenhæng udspørger den muntre Berlinerenske til den anførte melodi sin tilbeder om hans troskab; melodien »War's vielleicht um eins« (ty.: Var det måske kl. ét) stammer fra et ældre sangspil af Müller, *Aline*, hvorfra den atter går tilbage til en meget udbredt folkelig melodi (se Krogh, s. 61f.); dens opr. præg af tyrolermusik (med den særlige vuggende rytme og indslag af jodlen) er kendelig også i vaudevillen her, se Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville II*, 1919, s. 24f.

226

vidtløftigt: kompliceret.

227

forestaae: vente. - *raisonnere*: »snakke«. - *ret*: virkelig.

228

Spænd: morskab, sjov, fest.

229

Evig forsoren!: det var Satans! - *Jo større (...)* List: tilsyneladende selvgjort »ordsprog« (sml. Mau 5636 og 5638, hvis pointe er den modsatte!). - *Jo paa det lav!:* Jo tak!, Det skal være løgn! - *slaaer Tordenen (...)* høieste Steder: gl. da. ordsprog (Mau 4231).

230

en Høne at plukke: folkelig talemåde for: en sag at gøre op. - *blameret:* beskæmmet. - *der er Maade med alting:* gl. da. ordsprog (Mau 6218) og klassisk citat (lat.: est modus in rebus, Horats, *Satirer* I, 1, 106). - *en Fabel over Byen:* berygtet, til grin blandt alle i byen, et Holbergudtryk. - *Pasquil:* smædeskrift.

231

Hans og Trine (...) *Nytaarsgave:* Poul Martin Møllers dialogdigt (se n.t.s. 157) tryktes første gang i *Gefion*. Nytaarsgave for 1826, udgivet af Elisa Beyer. - *smøre:* prygle. - *opført den Scene paa et Deklamatorium* 606 (...) *være os (...)* *Rosenkilde (...)* *Skoledreng:* se n.t.s. 157. - *Deklamatorium:* fremførelse af tekster på et teater uden egl. ageren af de optrædende, aftenunderholdning. - *Acteurerne:* skuespillerne. - *(Skole)discipel:* elev. - *Herre Jemini:* se n.t.s. 107.

234

saamæn: minsandten.

235

dryppe ham i hans eget Fedt: »betale ham igen med hans egen mønt«, lade ham undgælde med brug af hans egne metoder. - *ene Hane i Kurven:* eneste kurmager (i situationen med ordspil på »kurv«). - *Nedladenhed:* dobbelttydigt i situationen: 1) nedværdigelse, 2) nedstigning (pretiøst sprog). - *Gravitet:* værdighed. - *soret:* (folkelig udtale) svoret. - *smudske:* tilsmudse.

237

Bodsvend: butikssvend.

238

Elskovspant: tegn på og sikkerhed for kærlighed. - *Kurv (...)* *slemt Tegn:* ordspil på betydningen kurv: afslag på frieri. - *Courage!:* (frisk) mod! - *Ligesaa godt springe (...)* *krybe i det:* gl. da. ordsprog (Mau 9515).

239

svær: tung. - *ny Mølle paa Farimagsgade:* F. i Kbh. er de nuv. Vester, Øster og Nørre Farimagsgade og kaldtes således, idet man der måtte køre langsomt (fare i mag), bl.a. fordi vejen temmelig planløst fyldtes op med byggeaffald; for disse sparsomt bebyggede yderdistrikter (i forhold til det centrale, egl. Kbh, se n.t.s. 179) gjaldt relativt liberale bestemmelser mht. etablering af småindustri så som møllerier.

241

Gevalt!: nødråb ved overfald, hjælp!

242

Pretentioner: fordringer. - *Billighed:* rimelighed.

243

Sterbens(-Griller): (ty.) døds-. - *Kalvekryds:* se n.t.s. 102.

245

hele Klatten: hverdags-(kollokvial-)udtryk for: det altsammen; forekomsten af dette udtryk var blandt de elementer i teksten, der gjorde teaterdirektionen usikker på dens egnethed til opførelse (G. H. Olsens censur, brev nr. 154 af 14. marts 1826 i: Morten Borup (udg.), *Breve og Aktstykker ...* II, 1948, s. 18). - *Katten (...)* *Musene på Bordet:* gl. da. ordsprog (Mau 4559).

246

Brøndshøi: på vaudevillens tid var B. stadig en landsby, beliggende - som nu - ca. 5 km NV for det centrale Kbh. - *aarelade:* åbne en blodåre for at udtømme en mindre del af blodet; åreladning, der udførtes af en kirurg (dvs. barber), tillagdes helbredende (evt. blot beroligende) virkning. - *Igle:* ledorm, i tidligere lægekunst benyttet til at suge bylder o.lign.; påsætning af sådanne suge- el. lægeigler hørte ligeledes (jf.

foreg. n.) til kirurgens (barberens) opgaver. - *almindelig Hospital*: se n.t.s. 188. - *Studiosusser Chirurgiæ*: se n.t.s. 189. - *Fruer Planes Institut*: navnet på den skole, som Trine i Poul Martin Møllers 607 »Hans og Trine« (se n.t.s. 157) er elev i: »I er kommen snart fra Skole/I Fru Planes Institut« (Poul Møller, *Skrifter i Udvalg* I, udg. af Vilh. Andersen, 1930, s. 85). - *Dilettant*: deltager i dilettantkomedie. - *Kors! hvad før Olycka*: Tennemanns svensksprogede klage over sin tilskadekomst deler motiv og optakt med Bellman, *Fredmans Epistler* (1790), nr. 32, der indledes: »Kors! utan glas, du ser ut, din Canalje,/ Som et rankigt [dvs. vaklevornt] skepp utan flagg« (Bellman, *Fredmans Epistlar* I, udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, s. 97).

247

Din Tante Tæl (...) Tante Lene: se. n.t.s. 188. - *Ole Colonne*: se n.t.s. 189. - *utanför, (Bal)skor*: sv. ordformer. *en ganske Menge (...)* Kinder forbi: (da.-ty. blandsprog) forbi en hel masse damer, herrer og børn.

248

holde Ørene stive: (for-)holde os standhaftige, stærke, rolige, fattede. - *Mel. Pausevalsen*: el. Pauservalser, denne melodis komponist kendes ikke; den foreligger i to versioner (i forskellige tonearter): dels i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* II, 1919, s. 26, hvor den identificeres som »Von Dittens Vise«, dels - under titlen »Vise om von Ditten« - i V. Faber & C. Møller (red.), *Sang og Klang* II, 1873, s. 98 (nr. 89); teksten, der angives forfattet af en (i øvrigt ukendt) F. A. Pløyen, handler om, hvordan den halte branddirektør von Ditten fjoller omkring under en brand i Kbh. - *Confusion*: forvirring. - *bold*: herlig, ypperlig, god, fin; ikke mindst ved efterstilling og i kombinationen med »saa« med præg af folkevisesprog (pastiche).

249

min Ringhed: (her:) mit beskedne traktement. - *tarveligt*: beskedent, jævnt. - *Complimenter*: høfligheder, »dikkedarer«. - *rutte*: ødsle.

250

Malheur: (fr.) ulykke. - *uden fra Fanden (...)* Ondes Fader: reminiscens af Geske Klokkers replik i Holbergs komedie *Barselstuen* (1724), II,12: »Ach, ach, hvad har ikke Fanden at bestille, thi saadant kand dog aldrig komme af vor Herre (...)*«* (Holberg, *Samlede Skrifter* III, udg. af Carl S. Petersen, 1915, s. 114); jf. også Joh. 8,44: »Djæveln (...) er en løgner og løgnens fader«.

253

Bludsel: skam. - *Renomme*: rygte, omdømme.

256

unter diese Umstände: (forkert ty.) under disse omstændigheder. - *artige*: morsomme. - *Jeg denker (...)* os ned: (da.-ty.) jeg synes, at vi nu alle skal sætte os ned. - *plaidere*: føre.

257

Kurven (...) man seer Trine ligge i den (...) falder Hans baglænds om: når K. L. Rahbek i egenskab af censor og direktionsmedlem ved Det Kgl. Teater vil motivere sine betænkeligheder ved vaudevillens opførelse med moralsk forargelse, gør han altså stykkets regianvisning uret, når han påberåber sig »de to [!] Ravneunger i [!] Kurven« (Morten Borup (udg.), *Breve og Aktstykker ...*, II, 1948, s. 17, nr.

608

153

; opfattelsen af, at Hans og Trine skulle have anbragt sig i kurven sammen i sc. 26 (her s. 244) forplantede sig til ugunst for vaudevillen til andre censorer (anf. værk og bd., s. 18, nr. 154). - *mycke oanständigt*: (sv.) meget uanstændigt, således udtryk for samtidens moralske vurdering (jf. foreg. n. med henvisninger).

259

Slutnings-Sang: ved opførelsen udføres slutningsssangen på den måde, at alle optrædende stiller sig op på linje i nærheden af rampen, således som de er blevet sammenparrede i løbet af handlingen, og enkeltvis synger én strofe direkte henvendt til publikum, idet han/hun træder nogle skridt frem foran rækken. - *Mel. Du Puy's Fastelavnsvise (...)* følges ad: den fra Frankrig indvandrede E. Du Puy (ca. 1770-1822) opnåede en meget betydelig popularitet i Kbh. i de første tiår af det 19. årh. både som musiker, sanger og komponist; i sidste egenskab er han bedst kendt for syngestykket *Ungdom og Galskab* (1806), men har tillige komponeret en række yndefulde romancer og (især klub-)viser, blandt hvilke den her benyttede hører til de mest yndede; den findes gengivet i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* II, 1919, s. 27f. - *Kort er Livet*

(...) *Kunsten lang*: se n.t.s. 65. - *Abespil*: løjer, spot.

260

Skuddag: dag, som indskydes hvert skudår ml. den 24. og 25. febr., i alm. sprog oftest om den 29. febr.; er man født denne dag, kan man jo kun fejre sin »rigtige« fødselsdag hvert fjerde år! - *caput*: til spille. - *indbyrdes Underviisning*: pædagogisk moderetning gående ud på, at læreren til de dygtige elever overlader undervisningen af de øvrige; metoden blev opfundet i slutningen af de 18. årh. af to briter, A. Bell (1753-1832) og J. Lancaster (1778-1838) og introduceret af officeren J. Abrahamson (1789-1847) i Danmark, hvor den vandt Frederik VI's bevågenhed ved sin billighed.

Recensenten og Dyret

263

Recensent(en): anmelder, kritiker. - *Vaudeville*: om genren og Heibergs forhold til den, se efterskriften, s. 526f. og 539-41; om netop denne vaudeville har han til sit tidsskrift *Kjøbenhavns flyvende Post* (1827, nr. 20) skrevet en lille opsats, hvori han bestemmer dens forhold til genren, forklarer sine hensigter med den og giver sine kritikere (se flg. n.) svar (*Pros. Skr.* IV, 1861, s. 36-44). - *Opført første Gang (...) 1826*: som den første af Heibergs vaudeviller opnåede *Recensenten og Dyret* ikke succes ved premieren; modtagelsen var tværtimod 609 præget af kulde, desorientering og ligefrem kritik (se Borup, II, s. 55-57); til Trops (hoved-)rolle havde Heiberg allerede under stykkets udarbejdelse udset C. N. Rosenkilde (1786-1861), se *Pros. Skr.* IV, 1861, s. 40f.

265

Trop: samtiden identificerede let figuren som karikatur på H. C. G. Proft (1795-1827), redaktøren af det lidet ansete *Conversationsblad*, jf. også det anagrammatiske forhold og i hvert tilfælde den lydlike lighed mellem de to navne; i kraft af stilen i Trops skrivelser (fx her s. 272) fornemmes dog en anden model bag T., nemlig K. L. Rahbek (1760-1830), Heibergs plejefader, der som teatercensor og -direktionsmedlem havde behandlet hans vaudeviller med konsekvent modvilje. - *Ledermann*: muligt ordspil på det ty.: Mann vom Leder (læder, skødskind) modsat Mann von der Feder (pen) = håndens modsat åndens arbejder. - *Nonpareil*: (fr.) mageløs. - *Voltisubito*: (ital.) pludseligt sving. - *Kilden i Jægersborg Dyrehave*: se n.t.s. 13; tidligere havde Oehlschlägers *Sanct Hans-Aften Spil* (1803) udspillet sig på og omkring Dyrehavsbakken - alligevel bidrog den udpræget folkelige lokalitet til at stemme premierepublikummet forbeholdent (se n.t.s. 263); at gøglernes optræden og Bakkens øvrige forlystelser faktisk blev gjort til genstand for anmeldelser (à la Trops) i samtidens presse og publikationer, er dokumenteret hos Clausen, s. 89-95.

266

Teltene: hvori gøglerne forestillinger og fremvisninger foregik. - *i Frastand*: på afstand.

267

Studenterforeningen: stiftet 1820; Heiberg var medlem i årene omkring vaudevillens tilblivelse; på dette tidspunkt havde S. til huse i lejede værelser i Boldhusgade, hvor man kan tænke sig, at Rose har været ansat hos traktøren. - *Kildetiden*: juni og juli.

270

Jomfrue: ugift kvinde af borgerstanden.

271

Odins Ravne: Hugin og Munin, i nord. mytologi beskrevet som siddende på gudens skuldre og hviskende ham alverdens nyheder i øret; de symboliserer hhv. tanke og erindring. - *fixere*: gøre grin med, have til bedste, en Holberg-glose. - *ventendes*: ventet. - *Kegle*: pudsigt fyr.

272

Rigsdaler: gl. møntenhed, i 1990'er-købekraft 10-15 kr. Se også n.t.s. 172. - *Forsøg til en Kunstkritik (...) paa Øret*: anmeldelsens stil opfattes let som en parodi på K. L. Rahbeks. - *Tromme-Majoren(s)*: denne

trommevirtuos, der påstod at have tilhørt Napoleons garde, og som trakterede et stort antal trommer under akrobatisk udfoldelse, hørte til Dyrehavsbakkens mest feterede gøglere. - *Forestillinger (...) forhindret fra at overvære*: det var hændt for Proft, Trops sandsynlige model 610 (se n.t.s. 265), at have publiceret en kritik af spillet i et dramatisk værk, hvis opførelse var blevet aflyst.

273

er i daarlige Omstændigheder: har økonomiske problemer.

274

Inclinationer: tilbøjeligheder, lyster. - *Mel. Steh' mal (...)* *Schweitzerlbub*: en i samtiden meget yndet tyrolervise, hvis musik findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 71f, og hvis her anførte førstelinje (på schweizer-tysk) betyder: Rejs dig, rejs dig dog, unge schweizersvend. - *Portefeuille*: tegnebog.

275

Nympe: der sigtes til Kirsten Pil (se n.t.s. 13), som den studerede Keiser altså her betragter i lighed med en antik kildenymfe (i gr. mytologi en kildes kvindelige personifikation).

276

være paa Deres Bedste: varetage Deres interesser. - *fæstes*: ansættes, hyres. - *Criticus*: (lat.) kritiker. - *æsthetiske*: kunstfaglige.

277

Salve (...) *juvenis*: (lat.) Vær hilset, højstagede kollega! du hæderkronede, højlærde og flittigt jurastuderende ungersvend. - *Pluddervælsk*: kaudervælsk, uforståeligt blandsprog. - *Hvi saa?*: Hvordan det? - *Taskenspiller(-Fransk)*: tryllekunstner, gøgler (med bibetydning af: svindler). - *Vaffel-Hollandsk*: henvisning til den holl. vaffelbagerske Gertrude von der Hoefer, der 1818 kom til Kbh., og hvis vaffelbutik i Dyrehaven blev en attraktion. - *beaumonde(-Dansk)*: overklasse, »snobbe-«. - *et babylonisk Lexicon*: henvisning til beretningen i 1. Mos. 11,1-9 om menneskenes forsøg på at trænge op i Guds himmel ved bygning af et højt tårn, et forsøg, der mislykkedes pga. den »babyloniske sprogforvirring«, hvorved hvert folk fik sit sprog og derfor blev ude af stand til at kommunikere med hinanden om det fælles projekt. - *Noæ Ark*: (lat. ejefald) Noas ark (skib), henvisning til beretningen i 1. Mos. 6-9 om, hvorledes N. under Syndfloden reddede alverdens dyrearter ved at medtage et par af hver art i sin ark.

278

Den veed bedst hvor Skoen trykker: med fortsættelsen: som har den på, gl. da. ordsprog (E. Mau: *Dansk Ordsprogsskat* (1879) 8966). - *Manuducteur*: privatlærer (især med henblik på eksamensforberedelse). - *(Sommer)qvarteer*: bolig. - *studiorum causa*: (lat.) for studierne skyld. - *Chi va piano, va sano*: (ital.) den, der går langsomt, går sikkert.

279

Kjøbenhavns Fæstning: det egl., centrale Kbh. »inden for voldene« (jf. n.t.s. 179). - *Bankoseddel*: pengeseddel, udstedt af Hamborger-banken, men med gyldighed også i Danmark., hvor den under inflationen efter statsbankerotten 1813 gjaldt som »hård valuta«. - *dansk juridisk Examen*: som forudsætning for aflæggelse af denne eksamen krævedes ikke studentereksamen med deraf flg. latinkundskaber 611 (som ved universitetets cand.jur.-studium), den i 1821 indførte alm. forberedelseseksamen var tilstrækkelig. - *med Character Beqvem*: ved da. jur. eksamen (se foreg. n.) gaves karaktererne på da. (modsat de akademiske eksaminers lat. karakterer); »bekvem« (dvs. egnet) svarer til første karakter. - *skaffe Attest paa*: allusion til en replik i Holbergs komedie *Erasmus Montanus* (1731), IV,2. Titelpersonen truer med at ville levere et formallogisk bevis for, at hans lokale modstander og intellektuelle rival Per Degn er en hane, og Per argumenterer så: »Jeg kand skaffe Attester fra heele Byen, at jeg er ingen Hane, eller at nogen af mine Forældre har været andet end Christne Mennsker.« (L. Holberg, *Seks komedier*, udg. af Jens Kr. Andersen, Danske Klassikere, DSL, 1994, s. 259). - *endnu*: endda. - *vindig(e)*: flygtig, luftig, overfladisk. - *gjøre Exercice*: E. = eksercits; i begyndelsen af det 19. årh. - under Napoleonskrigene - dannedes et særligt studenterkorps, senere kaldet Kongens Livcorps, medlemskab heraf var siden 1812 obligatorisk for universitetsstuderende; på vaudevillens tid var der kun ringe tillid til korpsets militære betydning. - *confratres, musarum alumni*: (lat.) medbrødre, musernes fostersønner; muserne er i gr. mytologi gudinder for kunster og videnskaber. - *det første*: det bedste el. fineste. - *ogsaa i Evighed aldrig*: heller aldrig i evighed. - *Philister*: åndløs spidsborger.

280

Musatræet(s): den akademiske stand; muserne er i gr. mytologi gudinder for kunst og videnskaber; træmetaforen er næppe uden forbindelse med Chr. Winthers *Studentervise* (1820), der første gang blev sunget i Regensgården ved det gilde, der gav anledning til Studentereforeningens (se n.t.s. 267) stiftelse; visen første strofe slutter med de kendte (og hyppigt misopfattede) linjer: »Herrer vi ere i Aandernes Rige,/Vi er den Stamme [!], som evigt skal staae!« (Chr. Winther, *Poetiske Skrifter* I, udg. af Oluf Friis, 1927, s. 3). - *Jurisprudensen(s)*: lovkyndigheden, juraen. - *Bacchus*: vinguden i rom. mytologi (gr.: Dionysos).

281

Semprififa (...) *slet og ret Viva*: det ital. navn S. har den opr. betydning: altid levende, navnets sidste led (oversat til lat./fonetisk forskudt) bliver da: V. - *Flynder*: dumrian. - *en Bonde paa Agurkesalat*: hetyder til det gl. da. ordsprog: Hvad forstår bønder sig på agurkesalat (Mau 912). - *barbarisk(e)*: ordets opr. betydning er: fremmed. - *Folkefærd*: nemlig Bakkens gøglere.

282

Dyrehavstiden: d.s.s. kildetiden, juni og juli.

283

Accorden: overenskomsten. - *Mel. af Lønkammeret (...)* *prøve vil: Lønkammeret*, syngespil af den fr. komponist J. P. Solié (1753-1812), hvis 612 musikalske retning, kendetegnet ved melodios lethed, Heiberg offentligt advokerede; *Lønkammeret* havde premiere på Det Kgl. Teater dec. 1803, og melodierne herfra benyttedes i mange tilfælde til klubviser; den her angivne arie findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 73f. - *Væsen*: virksomhed. - *Tambour-Majoren*: tromme-m., se n.t.s. 272.

284

Critici: (lat.) kritikere.

285

Mark: gl. møntenhed, 1/6 rigsdaler, i 1990'er købekraft ca. 2 kr. Se også n.t.s. 172. - *Skilling*: gl. møntenhed, 1/16 mark (se foreg. n.)

287

Helhest: if. folketroen et overnaturligt væsen i skikkelse af en trebenet og hovedløs hest, der varsler død. - *Naturhistorie (...)* *Hebraisk for mig*: det drejer sig om et ordspil: 1) hebraisk som udtryk for total ubegribelighed (med allusion til Shakespeare, *Julius Caesar* I,2: »It is Greek to me«), 2) den såkaldte »anden eksamen« (senere: examen philosophicum) deltes 1818 i to prøver, den filologiske og den filosofiske, der begge skulle aflægges inden for det første studieår, og som tilsammen omfattede en hel række af fag, bl.a. hebraisk, der imidlertid kunne afløses af naturhistorie (botanik og zoologi).

289

Mel. Themaet (...) *Venedig*: C. i V. (opr. fr.: Carneval de Venice) en tyrolerdans, udviklet af en neapolitansk folkeviser, »La Ricciolella« (ital., den lille krølhårede pige, »lille krøttop«); melodien findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 74f. - *excellent*: virkelig godt.

290

Paa Bunden (...) *Rosinerne*: variant af gl. da. ordsprog (jf. Mau 1083). - *Dont*: arbejde, job. - *Recension*: anmeldelse, kritik. - *Trommernes Major*: se n.t.s. 272. - *Piano*: (ital., mus. term) sagte, stille. - *Crescendo*: (ital., mus. term) med voksende styrke. - *Journal*: rapport el. avis, blad, tidsskrift. - *Castigat non ridendo*: allusion til sentensen *Castigat ridendo mores*: (lat.) Den revser sæderne ved at le (ad dem), hvis ophavsmand er den fr. digter J. de Santeul (1630-94). Sentensen anvendtes som indskrift over Opéra comique (vaudevilleteatret) i Paris og - i årene 1798-1817 - over Det Kgl. Teater i Kbh.; sådan som Trop her forvansker den, kommer den til at betyde: Den revser uden så meget som at trække på smilebåndet.

291

Laps: foruden - som i dag - at betegne en pyntesyg (mands-)person havde ordet på vaudevillens tid også betydningen: skørtejæger. - *Vindbeutel*: opblæst, indbildsk person, pralhans, charlatan. - *seer ud til allehaande*: mulig allusion til en replik i Holbergs komedie *Jeppe paa Bierget* (1723), III, 2. Titelpersonen, der tror sig baron, giver sekretæren ordre til at hænge ridefogden, og da han undslår sig (»jeg er jo 613 ingen Bøddel«), svarer Jeppe: »Hvad du icke est, det kandst du blive, du seer ud til allehaande.« (L. Holberg, *Seks komedier*, udg. af Jens Kr. Andersen, Danske Klassikere, DSL, 1994, s. 109). - *allehaande*: alt muligt, lidt af hvert.

292

Bjørnetrækker: person, der drager omkring og foreviser en dresseret bjørn. - *lagt mig til*: fået.

293

fiint: diskret. - *komme ud af det*: klare mig. - *Fanden*: ikke spor, ikke det mindste; i denne betydning typisk Holberg-(komedie-)sprog. - *Menneskeslægten's Ødelæggelse*: menneskehedens undergang; redaktøren af *Conversationsblad* Proft, Heibergs sandsynlige model til Trop, havde forfattet en tragedie, *Rurik og Helge* (1816).

294

indleveret: nemlig til teatret. - *stiv*: i stift bind.

295

Maroquin: fint gedeskind fra Afrika, anvendt til bogbind.

296

Eenaksstykker fordærve Smagen: det var blevet anført som kritik af de af Heiberg lancerede vaudeviller (se efterskriften s. 527 og 543), at de var for korte, og at én akt var utilstrækkeligt til sand kunst. - *skjærer den tværs igjennem i to lige store Parter*: siden Aristoteles' (384-322 f.v.t.) *Poetik* spiller netop dramaets meningsfulde inddeling en betydningsfuld rolle i dramaturgien; Trops forslag til en helt mekanisk (ind-)deling demonstrerer derfor hans håbløse litterære uforstand. - *Anseelse*: anseligt udseende.

297

bandsat: forbandet. - *Snuushane(r)*: (mands-)person, der på en fordækt og listig måde »snuser omkring« i spionerende hensigt, oftest på pigejagt.

298

feiede: afviste. - *Springfyr*: flygtig ung person.

299

Paa Latin (...) slet ingen Ting: om navnet S., se n.t.s. 281; Trops kritik er - med alt sit pedanteri - korrekt.

300

Finte(r): spydighed, drilleri. - *Criticus, Æstheticus, Literatus*: (lat.) kritiker, æstetiker (se n.t.s. 276), litterat. - *forlægge*: udgive (som forlægger). - *Fattigvæsenet*: den tids socialvæsen. - *Gabestok*: strafferedskab, hvori den kriminelle udstilledes til spot og spe.

301

litterariske: litterære, som har at gøre med »litteratur«, dette ord forstået bredt om alt, hvad der offentliggøres i trykt form (som det fremgår af det flg.).

302

Literatus: (lat.) litterat, skribent (se foreg. n.)

303

Digte i Adresavisen: Adresseavisen, der udkom 1759-1908, indeholdt mest bekendtgørelser og annoncer, men desuden ofte digte over afdøde (ligvers) eller i anledning af bryllupper (bryllupscarmina, med hyldest eller frivol spas), ved sådan lejlighedsdigtning kunne mere el. mindre proletariserede poeter tjene en tiltrængt skilling. - *Afhandling om Tranlamperne*: artikler, der indeholder kritisk diskussion af offentlige forhold ned i endog meget konkrete hverdagsfænomener, ofte i en til emnet dårligt afpasset patetisk stil, var en genre, der særligt blomstrede i det 1798-1811 og 1816-45 udkomne ugeblad *Politivennen* (navnets førsteled er uden direkte forbindelse med ordensmagten, men med den opr. betydning: offentlige anliggender); at de kuriøse emner for Ledermanns skriverier, der nævnes her og i det flg. i vaudevillen, ligger ganske tæt op ad, hvad man faktisk kunne finde behandlet i *Politivennen*, er dokumenteret (hos Clausen, s. 103-07); Heiberg selv benægtede i sit skrift *Om Vaudevillen* (1826, se efterskriften s. 528) af have sigtet på *Politivennen*, omend i en så ironisk form, at benægtelsen snarest må tages for en bekræftelse (se *Pros. Skr.* VI, 1861, s. 105f)! - *Kjæltring*: slubbet, slyngel.

305

Forfatterskabet: (her) forfatterstanden.

306

det Statsoeconomiske (...) sigtende: se n.t.s. 303. - *Borgerheld*: lykkelige forhold for statsborgerne. - *Misbrug*: kritisable forhold i det sociale liv el. den offentlige forvaltning. - *Mel. Malborough (...) drager*: melodien til Malborough-visen (fr.: Marlborough s'en va-t-en guerre) er meget gammel og var på vaudevillens tid kendt over det meste af Europa; P.-A. C. de Beaumarchais benyttede den i sin komedie *La folle journée, ou Le Mariage de Figaro* (fr.: Den skøre dag eller Figaros bryllup, 1784) til pagen Chérubins romance; *Figaros Giftermaal* havde premiere på Det Kgl. Teater sept. 1786, overs. og omarbejdet af K. L. Rahbek og derefter flittigt opført frem til 1820'erne; noderne findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 79f. - *Malborough*: J. C. hertug af Marlborough (1650-1722), eng. statsmand og feltherre, der især indlagde sig fortjeneste under den sp. arvefølgekrig (1701-13).

307

Fortougsret: ret for den, der går på fortovet med rendestenen på højre hånd, til at blive gående og lade de mødende vige til side for sig (indført 1810). - *Rendestenens Bret*: bræt over en gades rendesten. - *Fløj*: vindfløj (der viser vindens retning). - *Befalte Ringetøj*: sigter til et i *Politivennen* fremsat ønske fra Vesterbro om, at gårde og huse måtte blive forsynet med ringeapparater til alarmering i tilfælde af brand.

308

Pegasus: i gr. mytologi den vingede hest, hvis stampende hov på musernes bjerg Helikon fik kilden Hippokrene til at springe, kilden inspirerede de digtere, der drak deraf; P. anvendes derfor som symbol på digtning og digterisk inspiration.

309

Luxus i Tjenestepigernes Dragt: ligesom de i trio'en nævnte emner af »offentlig interesse« blev også spørgsmålet om L.i T.D. drøftet i *Politivennen*. 615- *Ah bon jour (...) Affiche*: (fr.-ty.) Åh, goddag, hr. Trop! har De min plakat? - *Ja (...) wohl!*: (ty.) Javist, javist. - *C'est (...) trink Sie*: (fr. + forkert ty.) Det er skønt! Hvad drikker De? - *Das ist Wein*: (ty.) Det er vin.

310

Ah! c'est (...) mit den Wein: (fr.+ forkert ty.) Åh! det er vin. Jeg vil nu lave et nummer med vinen for Dem. - *Taskenspiller*: tryllekunstner. - *Ier is (...) Sie das?*: (fr.+ forkert ty. og da.) Her er kun lidt vin, lidt vin. Lad os se. Tillader De, at jeg har den ære? ... Tre glas, tre glas, nøjagtigt. Jeg sætter dem ved siden af hinanden, helt tæt. Giv agt. ... En, to, tre. ... Forstår De det? - *Das ist (...) es auch*: (ty.) Det er let, det kan jeg også. - *Eh bien (...) es nix*: (forkert fr. + forkert ty.) Godt! Vil De vædde, De kan det ikke. - *Ja, ich will*: (ty.) Ja jeg vil.

311

Une (...) de vin?: (fr.) En flaske vin? - *Um eine (...) Wein*: (ty.) Det gælder en flaske vin. - *D'accord (...) voyons*: (fr.) I orden, så!, lad os nu se. - *Sehn Sie (...) gesagt*: (forkert ty.) Ser De? De kan ikke gøre det. Jeg har jo sagt Dem det. - *det troer jeg nok*: »det tror da pokker« - *Sie ab (...) Sie versuck*: (forkert ty.) De har tabt. Bestil nu en anden flaske, så kan De prøve. - *Woll Sie nik (...) d'honneur*: (fr. + forkert ty.) Vil De ikke betale, så er det ligemeget. Jeg er ligeglad. De har ingen ære(sfølelse). - *Und Sie (...) Lebensmaaß*: (ty.) Og De har ingen levemåde.

312

Eh bien (...) l'affiche: (fr.) Godt, min herre, plakaten. - *Hier (...) Placat*: (ty.) Her er plakaten. - *Is gut geschrieb?*: (forkert ty.) Er den godt skrevet? - *Sehr gut*: (ty.) Meget godt. - *Steht darin (...) des surpris?*: (fr. + forkert ty.) Står der på den om de overraskedes overraskende overraskelse? - *Ja hier*: (ty.) Ja, her. - *Von den Empereurs (...) leurs éloges*: (fr. + forkert ty.) Om kejseren og kongerne, prinserne og prinsesserne, højadelen og den ærværdige offentlighed, der har overøst mig med deres lovprisninger. - *Ah! das is (...) wie nix*: (fr. + forkert ty.) Åh! Det er et elendigt sprog! keisere, konger, det lyder som ingenting.

313

Ist das wahr (...) aufsitzen?: (forkert ty.) Er det sandt, at De også kan hugge hovedet af et levende menneske og sætte det på igen? - *Oui, Monsieur (...) taug nix*: (fr. + forkert ty.) Ja, min herre. Skal jeg måske hugge Deres gamle af og sætte et nyt på Dem. Det ville være godt for Dem, det, De har, duer ikke. - *La riverisco (...) gefallen*: (ital. + forkert ty.) Min højtærede hr. Trop! O, kære Trop! ... Er De vred? Fordi appelsinen faldt ned i hovedet på ham? Forstår De? Appelsinen faldt ned i hovedet?

314

Sagt (...) nichts: (ty.) Betyder intet, betyder intet. - *Il Signor Voltisubito*⁶¹⁶ (...) *questa sera*: (ital. + forkert ty., med indslag af fr.) Hr. V., min mand, er utrøstelig over det. Han har sagt mig, at jeg skulle gå hen til Dem og bede Dem om at tilgive ham og tilbyde Dem en billet til den femte forestilling i aften. - *Tausend (...) Dank!*: (ty.) Tusind tak, tusind tak! - *Ah la charmante (...) Madame!*: (fr.) Åh, den indtagende person! Hvilken holdning! Hvilken ynde! Deres tjener, frue! - *Ah bonne giour (...) Nonpariglio*: (ital. + fr.) Åh, god dag, hr. Nonpareil! - *Was (...) gegeben?*: (ty.) Hvad bliver der givet (opført) i dag? - *Il flauto magico*: (ital.) *Tryllefløjten*; Mozarts opera af dette navn (*Die Zauberflöte*, 1791) udmærker sig dog netop blandt flertallet af Mozart-operaer ved at have ty. libretto (af E. Schikaneder, 1751-1812) og ikke ital. (af L. da Ponte, 1749-1838); som Heibergs øvr. referencer til dramatisk litteratur afspejler også denne scenisk aktualitet, idet operaen - med stor succes - havde premiere på Det Kgl. Teater jan. 1826. - *Sauberflöte*: forvanskning af: *Zauberflöte* (se foreg. n.), *sauber* (ty.) betyder: ren. - *Das ist prächtig!*: (ty.) Det er storartet! - *C'est oune (...)* *Löwen*: (forkert fr. + ty.) Det er en ny udstyrsantomine med heste og løver (en pantomine er et skuespil, hvor personerne alene udtrykker sig ved miner og gebærder, ikke med ord).

315

Haben Sie (...) *Löwen*: (ty.) Har De også løver? - *Si, signor (...)* *fabriquirt*: (ital. + forkert ty.) Ja, min herre. De er ikke naturlige, de er kunstigt fremstillet (menagerier med vilde dyr havde tidligere hørt til Dyrehavsbakkens seværdigheder, men et kgl. reskript af 1822 forbød dem). - *Je suis (...)* *par hazard?*: (fr.) Jeg er forbløffet, frue, over at se Dem bære en guitar. Synger De tilfældigvis? - *Si par (...)* *deux cheveux*: (forkert fr. + ital.) Ja tilfældigvis. Jeg har netop sunget et tema med variationer stående på to hår (hun mener: heste). - *Sur deux chevaux*: (fr.) På to heste. - *J'avais (...)* *l'altro*: (forkert fr. + ital.) Jeg havde den ene fod på den ene og den anden på den anden. - *Sacristie (...)* *attitude!*: (fr.) Død og pine! hvilken stilling! - *Vous ne m'avez (...)* *de suite*: (forkert fr.) De har ikke hørt mig synge? Giv agt, jeg skal straks synge. - *Ah! (...)* *charmé*: (fr.) Åh! Det ville jeg være henrykt for.

316

Prenez le fouet (...) *je chante*: (fr.-ital.) Tag pisken, min herre, og smæld godt med den, medens jeg synger. - *Pourquoi cela, Madame?*: (fr.) Hvorfor det, frue? - *Je suis accoutumé (...)* *rien faire*: (forkert fr.) Jeg er vant til at se pisken og høre denne lyd. Uden det kan jeg intet foretage mig. - *A la bonne heure*: (fr.) Det var ret! - *smælder med Pidsken*: just disse piskesmæld, hvormed Nonpareil efter madam Voltisubitos instruktion fortsætter under den påfølgende sang, påkaldte 617 sig både teatercensuren (se M. Borup (udg.), *Breve og Aktstykker ... II*, 1948, s. 24, nr. 168) og modtagelseskritikkens (æstetisk motiverede) forargelse - en kritik, Heiberg tilbageviste i sit skrift *Om l'audevillen* (se *Pros. Skr. I/I*, 1861, s. 93). - *A présent ça va bien*: (fr.) Nu går det godt. - *Ja, ich kann (...)* *er tansen*: (forkert ty.) Ja, det kan jeg godt forstå. Jeg kendte engang en mand, der havde lært at danse i en stue, hvor der stod en kuffert. Senere kom han på et bal, men det ville slet ikke gå. Til sidst sagde han: Stil lige en kuffert ind i stuen. Man gjorde det, og straks kunne han danse.

317

E l'usanza, l'usanza: (ital.) Det er vanen, vanen. - *C'est l'habitude qui fait tout*: (fr.) Det er vanen, der gør det hele. - *Si, c'est l'habitoude*: (ital. + forkert fr.) Ja, det er vanen. - *Silence, Messieurs!*: (fr.) Stilhed, mine herrer! - *Mel. af Jægerbruden (...)* *Jomfruekrands*: C. M. von Webers opera *Der Freischütz* (1820) havde under titlen *Jægerbruden* premiere på Det Kgl. Teater apr. 1822; musiknummeret her, bestående af tema + fem variationer + coda (finale), bygger på brudepigernes sang i operaen. - *Di primavere (...)* *amore*: (ital.) Du tog en forårsblomst, yndige pige, og satte den i dit hår; den fremhæver (din) glans, (som) fordunkler (overskygger) jasminens smukke (uskylds) hvidhed! Så meget gav naturen dig: Skønhed, uskyld og kærlighed (denne oversættelse forudsætter tekstrettelsen di > ti i næstsidste linje; der synes med temmelig stor sandsynlighed at være tale om en trykfejl). - *Mais, Monsieur (...)* *en mesure*: (fr.) Men, min herre, De glemte at smælde. Nu, hvor jeg er ved slutningen, smæld da rigtig kraftigt og i takt.

318

Ancora un poco (...) *risvegliar*: (ital.) Måtte du høre min bøn endnu en stund, Herre, med den lyse pige sejlede jeg forleden aften i en lille gondol, og båden vuggede sådan, at den lullede hende i søvn, hun sov på denne min arm, altimegens jeg betragtede hende, men båden vuggede og vækkede hende på ny. - *Dette Musiknummer (...)* *Siboni*: den italienske sanger G. S. (1780-1839) kom 1819 til Kbh. og udnævntes s.å. til kammersanger og direktør for Det Kgl. Teaters syngeskole; 1825 opnåede S. tilladelse til etablering af det første da. musikkonservatorium, heraf professortitlen. - *Quel charme (...)* *délicieux*: (fr.) Hvilken trolddom i Deres stemme! Hvilket udtryk! Åh, det er udsøgt! - *Tausend Dank (...)* *gehört habe*: (ty.) Tusind tak, tusind tak! Det er det smukkeste, jeg endnu har hørt af sang. - *Daarekisten*: galeanstalten.

319

Borgersands: borgeres hengivenhed for staten og vilje til at fremme almenvellet. - *Frimurere*: medlemmer af international organisation af 618 logekarakterer, der udøver filantropisk virksomhed og gensidig støtte blandt »brødrene« samt tilsigter åndelig forædling af den enkelte; f.'s ceremoniel præges af hemmeligholdt symbolik og hviler på et grundlag af mystik. - *Mel. Ah que l'amour (...) charmes*: (fr.) Åh, hvor kærligheden dog ville have tillokkelse for mig, en i samtiden kendt og populær melodi; det er i det flg. lykkedes for Heiberg - evt. bistået af G. Zinck (1788-1828) el. H. Rung (1807-71) - selv at bidrage med en stemme (se flg. note) til en femstemmig (Nonpareil + Trop + Madam Voltisubito + Klatterup + Ledermann) sats, hvori flere kendte melodier synges samtidig (som kanon, markeret med klammer i teksten), »hvad der jo nærmest maa kaldes et Slags kontrapunktisk Kunststykke, omend af lettere Art.« (Krogh, s. 43). - *Ah qu'il est doux (...) plus finir*: (fr.) Hvor det er sødt at se Dem således! Jeg bliver vanvittig af lykke, af glæde. En kærlighedsflamme dør snart, siger man, men denne skal aldrig slukkes. - *Ny Melodie*: denne melodi er komponeret af Heiberg selv (jf. foreg. n.) og findes (som nr. 1) i notetillæget til *Poet. Skr.*, 1862, IX. - *Schönstes Weibsbild (...) verrückt*: (ty.) Skønneste kvinde, at jeg skal tilstå det for dig, har du gjort mig til Corydon [konventionelt navn på den smægtende-tilbedende hyrde i den fra antikken stammende og i renæssancen genoplivede hyrdedigtning]. O tilgiv, når jeg rent forgår i den flamme, som du har antændt. Det lille brev, som du mildt skænker mig, din sang, dit væsen henrykker mig. Ser jeg dig, når du styrer gangerne, bliver min hjerne helt forstyrret.

320

Mel. Smukke Pige med det brune Haar: melodien er en tyrolervals (Ländler), der findes (som nr. 29) i V. Faber & C. Møller (udg.), *Sang og Klang* II, 1873, s. 33. Den fik den her citerede tekst af N. T. Bruuns *Sanct Hans-Dags-Festen* (1820), skrevet til en sommerforestilling, men aldrig opført. Af den dramatiske tekst, der består af en række usammenhængende scener, som udspilles ved Kirsten Pils Kilde (!), bevarede kun de indlagte sange en vis popularitet, fx denne, hvori en jæger gør stormkur til en ung pige. - *Se il mio nome (...) duplici cuori*: (ital.) Når nu mit navn er V. [ital.: pludseligt spring], så må d'herrer bære over med, at den lille Zefyr [dvs. Vestenvind] gør pludselige spring for mig blandt blomsterne. Så et hjerte her, så et hjerte dér, kærlighed sukker her, kærlighed græder dér. Hvad skal man mene om dette? Hvad skal jeg gøre med dobbelte hjerter? - *Mel. (...) Amor marinaro*: melodi fra J. Weigels opera *L'amor marinaro* (ital.: *Kærlighed til søs*, ca. 1790). - *IPatriotisk (...) Tydsk og Fransk*: den kosmopolitiske Heiberg spotter her de nationalistiske retninger i 619 samtiden, der (som fx N. F. S. Grundtvig) fremhævede det nord. (= »gothiske«) ei. specifikt da. på bekostning af udenlandske, særligt fr. kulturværdier.

321

Pluddervelske: se n.t.s. 277. - *Taskenspiller*: se n.t.s. 277. - *Krigen*: krigen med England 1807-14. - *Mel. O mein lieber Augustin*: (ty.) O, min kære A., en gl. humoristisk spottevis, møntet på en wiensk gadesanger (Bänkelsinger) ved navn A., der levede omkr. 1670. - *Vindsak*: vindbøjtel, opblæst og indbildsk person uden soliditet. - *Krabat*: (vild) røver. - *Dravat*: overhaling, »omgang«.

322

A présent (...) Signor Nonpariglio: (fr.-ital.) Nu går jeg, vi skal til at begynde på vores fjerde forestilling. Det er til den femte, at jeg venter Dem, hr. Trop ... Der er så mange folk i butikken, lad os gå denne vej, hr. Nonpareil. - *Hansqvast*: nar. - *Alle binde (...) Oxen som tærsker*: forvanskning af et (for)bud i 5. Mos. 25,4: Du må ikke binde munden til på en okse, når den tærsker. - *Mel. Der staaer (...) Faders Gaard*: melodien findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 72 og er dér angivet som den no. folkemelodi, »Aa kjöre Vatten aa kjöre Ved«; bedst kendt er den i dag utvivlsomt i forbindelse med slutningssangen »Paa Tankens Slot bor Studenten glad« fra J. C. Hostrups vaudeville *Gjenboerne* (opf. 1844, udg. 1847).

323

Stokfiol: en ganske lille violin. - *Helten som paa Sanct Helena dør*: Napoleon I (fr. kejser 1805-14), der maj 1821 døde på S.H., en lille klippeø i det sydlige Atlanterhav. - *Vive l'Empereur*: (fr.) Leve kejseren, se foreg. n. - *Viva Keiser*: et ordspil, idet udbruddet »Vive l'Empereur« (se foreg. n.) oversat til ital. + ty. bliver navnene V. + K. - *Ægteskab*: forening. - *Kirsten Giftekniv*: i Holbergs komedier en person, der arrangerer ægteskab for giftelystne, betalingsvillige folk. - *Mel. Madame Gails Tyrolervise*: M.G. er den fr. romancesangerinde, pianistinde og komponist Sophie Gail (1776-1819), der i samtiden blev stærkt hyldet på sine koncertturneer rundt i Europa; blandt hendes kompositioner er denne tyrolersang, »Celui qui sut toucher mon coeur« (fr.: Den der kunne bevæge mit hjerte); melodien findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 76.

326

Obligation: gældsbevis. - *Mel. Fryd Dig ved Livet*: Melodien, der findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 77, er til en i samtiden meget yndet og i klubberne hyppigt sunget vise af schweizeren M. Usteri (1763-1827), »Freut euch des Lebens, weil noch das Lämpchen glüht« (tysk: Glæd jer

ved livet, medens lampen endnu gløder), der oversattes til da. af R. Franckenau (1767-1814) og satte i musik af H. G. Nägeli (1773-1836).

620

327

Vexel-Obligation: kortfristet gældsbev. - *Caution*: d.s.s. sikkerhed. - *Moratorium*: beskyttelse mod finansielle fordringer, retsfæstet henstand.

328

Forresten ei en Snuus: »og ikke en smule mere«. - *Gaaer (...) paa Klingen*: trænger ind på (opr. under fægtning). - *Malice*: ondskab.

333

jacta est alea: (lat.) terningen er kastet, if. Suetons kejserbiografier, *De Vita caesarum*, Caesar, kap. 32, Caesars ord, da han år 49 krydsede Rubicon, grænsefloden ml. Gallien, hvor han var militær øverstbefalende, og Italien og dermed indledte borgerkrigen med Pompejus.

335

oprørt Vand (...) at fiske: gl. da. ordsprog (Mau 2157). - *Mel. af en Alessandrina*: A. betegner en nordital. dans, melodien (i 2/4-takt) findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 81. - *Brude*: kærestes. - *Charlottenlund*: skovrig lokalitet mellem Kbh. og Jægersborg Dyrehave.

336

Mel. (...) di Roma: melodrama komponeret af P. Generali (1783-1832) med libretto af G. Rossi (1774-1855), kendes både under titlen *Ibaccanali di Roma* (ital., Roms bakkanaler) og *I baccanti di Roma* (ital., Roms bakkanter), første gang opf. 1816 i Venezia, men ikke på Det Kgl. Teater i det 19. årh.; melodien i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 82-84. - *Zephyr*: i gr. mytologi personifikation af vestenvinden.

337

Brudgom: kæreste. - *de Kjørendes (...) Sang*: mulig allusion til Oehlenschläger, der i *sit* Dyrehavsstykke, *Sanct Hansaften-Spil* (1803) havde indlagt sangen »De Kjørende« (»Fra qualmfulde Mure!«) (*Poetiske Skrifter* I, udg. af H. Topsøe-Jensen, 1926, s. 232f.). - *Bellevue*: lokalitet ved Klampenborg nord for Kbh., mellem Jægersborg Dyrehave og Øresund.

339

spansk Flue: benævnelse for forskellige billearter; her om medicinsk udtræk af biller med afledende virkning.

342

Entomolog: fagmand i insektlære.

343

Herre Jemini: forfærdelsesudbrud, »Gud dog« el.lign., se n.t.s. 107. - *holder Faddersladder*: »knebrer«.

344

Retirade: tilbagetog. - *Nathue*: pjok.

345

endelig: for enhver pris. - *Gesvindt!*: hurtigt!

346

Mel. af Bellmann (...) plumager: den sv. titel betyder: Af vejen! se, hvordan sergenten med sine fjerprydelser (svinger guldøksen, så alt og alle bliver ryddet til side) og udgør første linje i C. M. Bellman (altså ikke: Bellmann), *Fredmans Epistlar* I (1790), nr. 38 (udg. af G. Hillbom & J. Massengale, 1990, s. 121-23), der som undertitel har: »Rörande [dvs. angående] Mollbergs Paradering vid Corporal Bomans 621 Graf« og beskriver et grotesk ligtog af fyldebøtter, der under bakkantisk forvendt ceremoniel følger en »broder« til graven; melodien, der bl.a. findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 78, er opr. en fr.

march, for hvis kilder og historie der er redegjort i Bellman, *Fredmans Epistlar* II, udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, s. 249. - *Slukefter*: traktørsted ved Strandvejen (Hellerup), hvor tørstige skovgæster plejede at indtage den sidste forfriskning, før de nåede byportene.

347

Skillemynt: skillemønt, mønt af ringere værdi end hovedmønten, småpenge. - *i Aand*: »i hu«.

348

skulde De (...) skee en Ulykke: burde strengt taget være: Dem ... (hensynsfald); vendingen forekommer hyppigt i Holbergs komedier. - *fløiten*: forsvundet, stukket af.

350

lige ind i Laxegaden: eufemisme for: ad Helvede til; i sept. 1826, måneden før vaudevillens premiere, forefaldt der i L. i Kbh. en række uforklarlige, tilsyneladende okkulte og aldrig opklarede hændelser, der gav anledning til det folkelige udtryk, at »Fanden er løs i L.« - *Søger (...) om*: søger efter.

352

respective: fortalelse for: respektable. - *TROP. De skal vide*: ROSE i førstetrykket er naturligvis en fejl for: TROP, hvortil det da også er rettet i senere udgaver (fx *Poet. Skr.* VI, 1862, s. 233).

353

Flyveskrift(er): opr. betegnelse for en lille, trykt publikation med aktuelt (ofte debatterende) indhold, pjece. - *Snuustobak*: se n.t.s. 176. - *den patriotiske Stormklokke*: S. betyder alarmklokke; der sigtes til bladet *Politivennen* (se n.t.s. 303.).

355

Du (...) skee en Ulykke: se n.t.s. 348. - *Stykket forandret*: nemlig i forhold til den opr. version, Heiberg havde indleveret til teatret (se herom Borup II, 1948, s. 55f. og 60-62 samt Krogh, s. 118-20). - *Klokkespillet fra Tryllefløiten*: i Mozarts opera T. (*Die Zauberflöte*, 1791) med libretto af Schikaneder (se n.t.s. 198 og 314) akkompagnerer fuglefængerens Papageno sig selv på klokkespil; her er der imidlertid tale om en litterær reference i anden potens og med brod mod det borgerlige publikum (på Bakken og i teatret!): I L. Tiecks eventyrspil *Der gestiefelte Kater* (ty., Den bestøvlede hankat, 1797) forekommer en scene, hvor teaterdigteren overfalder af et opbragt publikum og til hjælp hidkalder »der Besänftiger« (ty., formilderen, »beroligeren«), som indser, at det eneste, der kan dæmpe de ophidsede gemytter, er klokkespillet fra Tryllefløjten, til hvis klang endog vilde dyr bringes til at danse disciplineret ballet, på samme måde som Monostatos' negerslaver i Mozarts og Schikaneders opera af klokkespillet 622 pacificeres og afholdes fra at pågribe de flygtende Pamina og Papageno - og på samme måde som de borgerlige skovgæster her tæmmes af Nonpareil. - *Platz! Platz!*: (ty.) plads! plads! - *Ah Troppo caro! (...) Comödie*: (ital. + forkert ty.) Åh, kære Trop! Jeg kommer for at afhente Dem til komedien. - *Qu'avez (...)geht's Ihn?*: (fr. + forkert ty.) Hvad er der dog i vejen med Dem? Hvordan har De det? - *Sehr schlecht (...) zeigen wollte*: (ty.) Meget dårligt, frue. Folk vil prygle mig, fordi jeg har mistet et sjældent dyr, som jeg ville vise frem for penge.

356

Nix wie das?(...) hineingehen: (forkert ty.) Intet andet? ... Hvis publikummet vil gå med og se min nye pantomime, så skal De se mange sjældne dyr dér: en slange, to løver og mange fugle. Billetten koster meget lidt, og i dag skal De alle gå ind til halv pris. - *Tausend Dank (...) gerettet*: (ty.) Tusind tak, søde frue! De har reddet mig. - *Jouez (...) des cloches*: (fr.) Spil, min herre, spil, og lad os gå bort til klokkenes lyd. - *Mel. af Tryllefløiten (...) dandse jeg maa*: se noter t.s. 198 og 314, musikken i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 84f. - *Mel. af samme (...) Klokkens Magt*: se noter t.s. 314 og 355, musikken i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* III, 1919, s. 85f.

357

Mes amis (...) beaux lions: (fr.) Mine venner, lad os gå, lad os gå! I skal få to smukke løver at se.

359

Nei: om titelmotivet i litteraturen, se efterskriften s. 544f. og Kr. Nyrop, *Nei. Et Motivs Historie* (1891). - *Vaudeville*: om genren og Heibergs forhold til den, se efterskriften s. 526f. og 539-41. - *Første Gang opført (...)* 1836: premieren blev - ligesom *Aprilsnarrenes*, men til forskel fra *Recensenten og Dyrets* - en klar succes (se Borup II, 1948, s. 73); Johanne Luise Heiberg, der havde Sophies rolle, taler i sine erindringer (*Et Liv ...*, 4. udg. ved A. Friis, 1944, I, s. 202) om, at »man [vanskeligt vil] kunne forestille sig Publikums Jubel«.

361

Justitsraad: hæderstitel, der giver (beskeden) rang (5. klasse, nr. 1 el. 4. klasse, nr. 3).

363

Kjole: indendørs yderklædning til mænd i form af en lang jakke. - *Jomfru*: ugift kvinde af borgerstand. - *Hvad er til Tjeneste?*: »Hvad kan jeg hjælpe Dem med?«. - *Rigsdaler*: gl. møntenhed; r. konverteredes 1876 til 2 kr.; i 1990'er-købekraft 10-15 kr. - *Bancosedler*: pengesedler. - *har at betale*: skal betale. - *idag den første Juni*: netop premieredatoen! 623 - *accurat*: punktlig, pligtopfyldende. - *Credit*: good-will.

364

Conditionerne: betingelserne. - *gaa(et) i sig selv*: fortryde og lade sit bedre jeg komme til udtryk. - *Hjelpetropper*: her metaforisk for: økonomisk hjælp.

365

Middelveien (...) *den bedste*: talemåde af antik oprindelse, jf. den rom. digter Horats' (65-8 f.v.t.) *Oder* 2,10,5; i den rom. digter Ovids (43 f.v.t.-17 e.v.t.) hovedværk *Metamorphoses (Forvandlingerne)* 2,137 findes formuleringen »medio tutissimus ibis« (lat.): du (man) vil gå sikrest i midten, se også n.t.s. 230. - *Catechismus*: lille bog, der indeholder kristendommens fundamentale trossætninger (»den kristne børnelærdom«). - *Sollicitant(ernes)*: ansøger (om stilling, embede etc.). - *spaser*: spøger. - *hvad*: hvorfor. - *Rigsdaler*: se n.t.s. 363.

367

insinuere: (her:) indsmigre. - *tilforladelig*: sandelig.

368

Toldboden: anløbssted for skibe, hvor toldeftersyn foretoges. - *Halsklud*: det til mandsdragten hørende halstørklæde, et bredt slips.

369

fornemste: vigtigste. - *Fjong-Herre*: modeherre.

370

Halspude: pude, der lagdes inden i halstørklædet for at udpolstre det.

371

Mel. Fredmans (...) 67: C. M. Bellman: *Fredmans Epistlar* (1790), nr. 67, der ligeledes beskriver en påklædningsscene, idet (kro-)»Mutter på Tuppen« pudser Movitz (en af de gennemgående figurer blandt drikkebrødrene i F.E.) op til et forestående krobald, indledes: »Fader Movitz, Bror!/Spänn igen dina skor« (Bellman, *Fredmans Epistlar*, udg. af G. Hillbom & J. Massengale, 1990, I, s. 217); melodien, der opr. er en ældre sv. militærmarch, findes bl.a. i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* I, 1919, s. 1. - *Allons!*: (fr.) lad os gå (i gang). - *hvilken Fjong*: »hvor smart«. - *galant*: fortræffeligt.

372

coquet: koket, fikst, elegant. - *Borderne*: kanterne. - *Fadermorder(en)*: stor, opretstående flip, alm. i samtidens mandsdragt.

373

superb: glimrende. - *Folk*: fornemme, fine personer (jf. for sammenhængen det gl. da. ordsprog: Klæder skaber folk, E. Mau: *Dansk Ordsprogsskat* (1879) 4837).

375

delicat: taktfuldt. - *Urteboden*: købmandsforretningen - *Kjøbenhavns Veiviser*: udg. 1770ff.; nu Kraks Vejviser. - *Kaas*: kurs.

376

Excellent: glimrende. - *Lavignery (...)* 82: et lokalrealistisk træk, idet der på vaudevillens tid faktisk boede en hattemager A.L.L. på denne adresse.

378

visible: (fr.: synlig) i stand til at lade sig se el. modtage besøg.

380

Mel. T'en (...) *Capitaine*: den fr. titel betyder: Husker du? sagde en kaptajn; melodien er komponeret af J. D. Doche (1766-1825), bearbejdet (forbedret) af H. Rung (1807-71); Doches melodi var opr. 624 skrevet til en vise af E. Debeaux til melodramaet »Les deux Edmond« (fr.: De to Edmund'er), der omhandler den polske frihedskamp (mod Rusland), som i samtiden omfattedes med alm. sympati, hvorfor Heibergs benyttelse af den i denne sammenhæng vakte uvilje hos nogle; Doches/Rungs i vaudevillen benyttede melodi findes i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* I, 1919, s. 2f.; også den af Heiberg højt skattede franske visedigter P.-J. de Béranger (1780-1857) har skrevet en række digte til denne melodi. - *Kongens Have*: anlægget omkring Rosenborg Slot i Kbh. - *store Kirkestræde*: gade ved Skt. Nikolaj Plads i det centrale Kbh.

381

Accorden: aftalen, overenskomsten. - *den blinde Gud(s)*: kærlighedens gud i antik mytologi (i gr. mytologi: Eros, i rom. mytologi: Amor el. Cupido). - *Victoria*: (lat.) sejr.

382

Mesalliance: ægteskabsindgåelse ml. socialt ulige parter.

386

Veiviseren: se n.t.s. 375.

388

smedder (...) *Jernet er varmt*: talemåde af gl. da. ordsprog (Mau 9181).

393

En Klokke (...) *Klokken ti*: citat fra Holbergs parodiske heltedigt *Peder Paars* (1719-20), III, 3 (Holberg, *Samlede Skrifter* II, udg. af Carl S. Petersen, 1914, s. 359, l. 1). - *Peder Paars*: se foreg. n.

394

Mel. Fra (...) *leva sù (Canon.)*: den ital. titel betyder: Broder Martin, stå op; denne kanon (hvor de forskellige stemmer sætter ind på hver sit tidspunkt og derpå synger flerstemmigt) er på da. kendt som »Mester Jacob«; melodien, ligeledes af ital. oprindelse, findes i: Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* I, 1919, s. 4.

397

skudt i: »varm på«.

398

Hallunk: skurk, kæltring.

399

Mel. Son innamorato: den ital. titel betyder: Jeg er forelsket; melodien, ligeledes af ital. oprindelse, findes i: Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville* I, 1919, s. 5.

400

Strid om l'et: sprogforskeren R. Rask udgav 1826 sit stærkt omdiskuterede værk *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære*, blandt hvis reformforslag det var at erstatte i med j, hvor i ikke udgør en selvstændig stavelse; i 1836, året for vaudevillens fremkomst, organiserede tilhængerne af den

Rask'ske retskrivning sig i et selskab og påbegyndte udgivelsen af et tidsskrift.

402

Mel. af Lulu (...) styrte sammen: Kuhlaus opera *Lulu*, der havde premiere på Det Kgl. Teater okt. 1824, og hvis tekst er forfattet af C. F. Güntelberg (1791-1842) på grundlag af en fortælling i C. M. Wielands eventyrsamling *Dschinnistan* (1786); den her benyttede melodi ledsager i operaen en drikkevise, sunget af den modbydelige dværg 625 Barca ved brylluppet mellem prinsesse Sidi og den djævelske troldmand Dillfeng (af hvis vold Sidi sluttelig udfries af den ædle prins Lulu); første strofe i Güntelbergs tekst er i vaudevillens sammenhæng bemærkelsesværdig ved at indeholde et tredobbelt »nei«; melodien, der er den samme som til frk. Trumfmeiers vise i sc. 9 af *Aprilsnarrene* (her s. 179f.), findes - med tempobetegnelsen *molto vivace* (ital.: meget livligt) - i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville I*, 1919, s. 6f.

404

Kurv: afslag på frieri.

405

Staabi: ledsager og hjælper.

406

Kanon(er)e: person, der affyrer en kanon.

407

Fanden skinbarlig: F. selv.

408

Vi Sømænd gjør ei mange Ord: citat af slutningssangen i J. C. Todes skuespil *Søofficererne* (1782); sangen, der var yndet som selskabssang og klubvise helt op i 1830'erne, har melodi af den franske komponist A. E. M. Grétry (1741-1813).

411

Spidslærke: nedsættende betegnelse for (især knibsk, snerpet el. næsvis) kvinde. - *Ophævelse:* postyr, anstalter. - *begivet:* opgivet. - *gjøre (...)* *Afbigt:* bede om forladelse. - *Springfyr:* flygtig ung person, laps, skørtejæger. - *sidder i Baghaanden:* medvirker fra en skjult (vente)position. - *Raison:* fornuft. - *forbløffe:* forskrække.

412

(Fruentimmer-)Klokke: ordspil, idet klokke også kan betyde: skørt. - *Klokkefaar:* egl. får, der har en lille klokke el. bjælde om halsen og leder flokken, overført om en enfoldig el. forsagt person, et »ærkefår«. - *begegne(t):* (møde og) behandle.

413

lyve (...) *prettet:* lyve flydende, som om man læser en trykt (prettet) tekst op, dvs. groft og »uden at blinke«; *prettet:* trykt. - *dreie (...)* *den Knap:* narre (mig på det punkt).

414

sætter dig Fluer i Hovedet: giver dig griller el. tossede ideer. - *stikker:* står.

415

Funtus!: (spøgefuldt »latin«) fundet!, »nu har jeg det!«.

417

Mel. af Apothekeren (...) *Piger lykkes:* D. v. Dittersdorffs komiske opera *Doctor und Apotheker* (1786) havde premiere på Det Kgl. Teater 1789 og havde ved vaudevillens fremkomst været opført 75 gange; den her benyttede, udprægede wienermelodi findes i: Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville I*, 1919, s. 7. - *Victoria:* (lat.) sejr.

418

mine Fem: sanser, »forstanden«.

425

Slutnings-Sang: se n.t.s. 259. - *Mel. Seit (...) Becher goss*: Jens Baggesens djærve drikkevisе »Seit Vater Noach in Becher goss der Traube trinkbares Blut« (1797, ty.: Siden Fader Noa skænkede druens drikkelige 626 blod i bæger [jf. 1. Mos. 9, 20]); melodien har fejlagtigt været tilskrevet J. A. P. Schulz, men tilhører en gl. ty. folkesang: »Ein niedliches Mädchen, ein junges Blut« [!] (tysk: En nydelig pigelil, purung). - &c.: etcetera, osv.

426

Command: (fr.: comment, hvorledes) den fine selskabstone. - *laante Fjer*: hos Æsop/Phaedrus (1. årh e.v.t.) 1,3 forekommer fabeln om kragen, der pyntede sig med fældede påfuglefjer, som den fandt og anbragte mellem sine egne, indtil den afsløredes af de »rigtige« påfugle. - *Amor(s)*: se n.t.s. 381.

427

confiskeert: inddraget af censuren.

Emilies Hjertebanken

429

Vaudeville-Monolog: om genren og Heibergs forhold til den, se efterskriften s. 527 og 549. - *Første Gang opført (...) 1840*: om premierens succes beretter den rollehavende Johanne Luise Heiberg i sine memoirer (*Et Liv ...*, 4. udg. ved A. Friis, I, s. 253f.), se efterskriften s. 550f.

431

det havde (...) ingen Art: det duede ikke. - *Menuet(ter)*: den fr. dans var især populær i det 17. og 18. årh. og altså gammeldags på vaudevillemonologens tid; taktarten er - som i valsen - 3/4, men dens tempo anderledes adstadigt og værdigt, nærmest gående. - *Cavalerer*: mandlige dansepartnere. - *Straussiske Valse*: der sigtes til den østr. dansekompontist Johann Strauss d.æ. (1804-49), hvis valse blev »landeplager« over det meste af Europa, ikke mindst - takket være bl.a. H. C. Lumbye (1810-74) - i Kbh.

432

Mel. En Vals af Strauss: melodien findes bl.a. i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville I*, 1919, s. 172f. - *i sit Kald*: efter sin bestemmelse. - *bærer Palmerne (...) bærer Kronerne*: fortjener enhver hyldest. - *vist*: helt sikkert, givetvis.

433

Scepter: regents herskersymbol i form af en stav. - *til Lumbye*: den danske komponist og Strauss-elev, opr. militærmusiker H.C.L. (1810-74) havde på vaudevillemonologens tid samlet sit eget lille orkester, der på Hotel d'Angleterre i Kbh. diverterede et begejstret publikum med Strauss' og egne kompositioner. - *blameer*: kompromittér, gør umulig. - *den syvende Himmel*: (efter antik og middelalderlig geocentrisk kosmologi med Jorden som hvilende midtpunkt, over hvilken der hvælvende sig syv »himle« el. sfærer, hvoraf den øverste i kristen forestilling var Guds bolig) lokalisering af den højeste 627 (lyk)salighed. - *Kehraus*: hurtig slutdans. - *Hvor er det muligt (...) rokke begge To*: disse linjer citeres af Johanne Luise Heiberg som dækkede for premierepublikummets reaktion, se efterskriften s. 550. - *Dragkiste*: kommode el. kiste til opbevaring af tøj o.lign.

434

Mel. En tydsk Folkesang: den velkendte, »kantede« (Krogh, s. 92) melodi i 5/4-takt findes bl.a. i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville I*, 1919, s. 173; teksten er direkte oversat fra ty., hvor fuglen dog er »ein Kuckuck«, en gøg.

436

Mel. En Steiermarker: folkemelodi fra den østr. provins Steiermark; i sommeren 1839, året før vaudevillemonologens fremkomst, gav Det steiermarkske Musikselskab, anført af en musikdirektør Siegel fra Wien, koncerter »à la Strauss« hos konditor Knirsch i Hotel d'Angleterre i Kbh. og i parken ved Bellevue ved Klampenborg; Heibergs melodilån her skal ses i sammenhæng med den popularitet, tyrolermusikken nød i disse år; i flere af de mest yndede tyrolerdanse efterligner musikken hornklange (Krogh, s. 68f.), som det ses udnyttet i omkvædet her; den aktuelle melodi findes i: Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville I*, 1919, s. 174. - *Caro*: (ital.: kær) hundnavn. - *Postillon*: kusk på postvogn.

437

Toilette: påklædning (og dertil hørende udstyr). - *Glassing*: J. C. Glassing, kbh.sk modehandler med forretning på Gl. Amagertorv.

438

Mel. (...) Dag i Livet (...) til Stadsmusikanten: Den skønneste Dag i Livet (fra fr.: *Le plus beau jour de la vie*), en vaudeville i to akter af E. Scribe (1791-1861) og F. A. Varner (1789-1854), som Heiberg oversatte til Det Kgl. Teater, hvor den havde premiere dec. 1832; melodien findes dels i Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville I*, 1919, s. 174, dels - da den er komponeret af Heiberg selv - i *Poet. Skr. IX*, 1862, musikbilag nr. 8. - *lad dig (...) sige*: giv efter for advarsler, tag mod fornuft. - *hos Lumbye*: se n.t.s. 433. - *Laps*: modeherre el. skørtejæger. - *Galop*: en på vaudevillemonologens tid moderne runddans af ty. oprindelse i hurtig, springende bevægelse og 2/4-takt. - *refuserer*: afviser (ham), afslår, siger nej.

439

Doctor: læge. - *Mel. En Vals af Strauss*: S. d.æ. (1804-49); gennem musikken, der findes i: Erik Bøgh (red.), *Den danske Vaudeville I*, 1919, s. 175, illustreres pigens momentane hjertestop med markante pauser på taktens andet slag.

628

Ulla skal paa Bal

443

Ulla: i lighed med stykkets øvrige personer tilhører U. den faste figurkreds i C. M. Bellman, *Fredmans Epistlar*, 1790 (se de flg. noter), hvor hun dog ret beset snarest optræder som en lettilgængelig allemandspige (se efterskriften s. 553), til forskel fra her hos den purificerende Heiberg. - *Bal*: om karakteren af »ballerne« hos Bellman, se efterskriften s. 553. - *bellmansk*: som det fremgår af efterskrift og noter, er persongalleriet, lokaliteten, sangteksterne (især deres optakt) og disses melodier (dog med arrangement af H. Rung, 1807-71, komponist, syngemester ved Det Kgl. Teater og Heibergs gode ven) overtaget fra Bellmans *Fredmans Epistlar*. - *Første Gang opført (...) 1845*: førsteopførelsen var ikke tænkt at skulle være foregået på Det Kgl. Teater, men i Skandinavisk Selskab, som havde bestilt stykket hos Heiberg; om det kom til opførelse der, er uvist (se Borup (udg.), *Breve og Aktstykker ... III*, 1949, s. 93f., brev nr. 542, og V, 1950, s. 165f.); ved premieren på Det Kgl. Teater, der var en benefice-forestilling, blev *Ulla ...* givet som efterstykke sammen med Heibergs egen *Pottemager Walter*; fru Heiberg, der spillede titelrollen, er undtagelsesvis tavs om forestillingens forløb.

445

Ulla Winblad: således navngivet i *Fredmans Epistlar*, hvor hun introduceres som »Nymph och Prästinna i [vinguden] Bacchi [Bacchus'] Tempel. Fadren fordom Corporal vid Gardet« (udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, I, s. 12). - *Fader Berg (...) Krovert*: præsenteres i *Fredmans Epistlar* som »Tapetmålare, och Stads-Virtuos på flere Instrumenter.« (udg. som anf. i foreg. n., s. 12). - *Mollberg (...) Dandsemester*: præsenteres i *Fredmans Epistlar* som: »Corporal Mollberg; ägde hus på Hornsagtan, var en tid Fabriks-Idkare [indehaver], så Ryttare, utan Hus, Häst och Schabrak [saddeldækken], omsider Dansmästare.« (udg. som anf. i foreg. n., s. 12). - *Mowitz, Constabel*: præsenteres i *Fredmans Epistlar* som: »Constapel, namnkunnig af sin Concert på Tre Byttor; Componeret Musiken til Serlachii [C. Serlachius'] Vårblomma [et pompøst skabelseshistorisk epos fra 1750]«. (udg. som anf. i foreg. n., s. 13). - *Djurgården*: rekreativt område med forlystelser (tidligere talrige kroer) i Stockholms østlige udkant; adskillige af digtene i *Fredmans Epistlar* foregår her.

446

Skuur: et tag, der hviler på stolper. - *Vig af Mälarn*: den store sø M. ligger vest for Stockholm; den fra Djurgården synlige v. af. M. hedder Riddarfjärden.

447

Mollberg (...) indøver en Dands med Ulla: samme situation som i *Fredmans Epistlar*, nr. 69, »Om Mollberg Dansmästare« (udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, I, s. 223), der afgiver melodi til den flg. sang (se flg. n.). - *Mel. Fredmans Epistel N° 69*: melodien, der her benyttes i H. Rungs arrangement, har Heiberg altså lånt fra Bellman, der imidlertid selv har den fra en ældre kilde; det drejer sig om en fr. kontradans fra midten af det 18. årh. med titlen »La [skal være: Le] Singe« (fr.: aben), overleveret i Müllers *Notbok* (Musikaliska Akademiens Bibliotek, Sthlm.; Statens musiksamlingar, C1 B/Sv-R) s. 39; »Bellmans« version findes i den i foreg. n. anf. udg. II, s. 90. - *See til Mollberg (...) af ham driver*: denne del af sangen gengiver forholdsvis nøjagtigt, skønt ingenlunde ordret, de første 14 verslinjer af Fredman-epistlen (se næstforeg. n.).

448

Luden: saltopløsningen (til fiskens konservering). - *naar han Ulla (...) charmant*: resten af sangen forholder sig langt friere til Fredman-epistlen (se n.t.s. 447): Hos Heiberg får Mollbergs danseinstruktion tillagt større vægt, og hans betagelse af Ulla gøres til genstand for kraftig purificering; desuden fordeler Heiberg - her som i det flg. - den monologiske Fredmanvise på flere syngende personer.

449

admirere: beundre. - *Grønnelund*: Gröna Lund el. Grönlund, værtshus på Djurgården (se n.t.s. 445), forekommende i *Fredmans Epistlar* (nr. 62 og 68); lokaliteten var ved fremkomsten af *Ulla ...* det kbh.ske publikum bekendt gennem A. Bournonvilles ballet *Bellman eller Polskdansen paa Gröna Lund*.

450

passer paa: (bydemåde flertal) vær opmærksomme. - *charmant*: fint, godt. - *Recitativ*: afsnit i kantate el. opera placeret mellem de mere lyriske arier og beregnet til fremførelse i sang el. syngende tonefald. - *echaufferet*: (af fr.) overophedet. - *Salop(pen)*: løstsiddende, ærmeløst klædningsstykke af tyndt stof, brugt som (sommer)overklædning el. hjemmedragt til kvinder i det 18. og 19. årh. - *maa*: skal. - *Finkel*: simpel (olieholdig) brændevin, fusel. - *angenem*: behagelig.

451

Jordbær-Liqueur: det blotte ord annoncerer for kenderen Fredmans Epistlar nr. 71, der indledes: »Ulla! min Ulla! säj får jag dig bjuda/ Rödaste Smultron [jordbær] i Mjök och Vin?« (udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, I, s. 230). - *Mel. Fredmans Epistel N° 71*: melodien, der her benyttes i H. Rungs arrangement, har Heiberg altså lånt fra Bellman, som i dette tilfælde undtagelsesvis ikke har betjent sig af nogen påviselig kilde, hvorfor det ikke kan udelukkes (men ej heller anses for sikkert), at denne selv er komponisten; den kendte melodi findes i den i foreg. n. anf. udg. II, s. 92f. - *Ulla (...) rød og sød*: sangens to første verslinjer gengiver forholdsvis nøjagtigt, 630 skønt ikke ordret, de tilsvarende linjer i Fredmanepistlen (se næstforeg. n.). - *Udsigt og Jordbær (...) Selskabs Skaal*: resten af sangen adskiller sig helt fra Fredmanepistlen (se noter t.s. 451), hvor hyldesten til Ulla i vinduet på Fiskartorpet fortsætter; også her foretager Heiberg en »dialogisering« af Fredmans monologiske tale.

452

I Abrahams Skjød: fra lignelsen om den rige mand og Lazarus (Luk. 16,22), udtryk for den højeste (lyk)salighed. - *Hammarby*: i Sthlm.s sydvestlige udkant, nævnes i *Fredmans Epistlar* (nr. 55). - *Ridderhuset*: R. i Stockholm benyttedes siden opførelsen i det 17. årh. som samlingssted for adelsstanden.

453

Stockholms Slot: opført i det 18. årh., kgl. residens, nævnes i *Fredmans Epistlar* (nr. 33). - *Sancta Claras Kirkespiir*: St. Klaras Kirke i distriktet Norrmalm i Sthlm., opført i det 16. årh. og på ny efter brand i det 18.; kirkens høje, gotiske spir har altid været synligt fra det meste af Sthlm., kirkegården rummer bl.a. Bellmans grav (dog af tvivlsom autenticitet). - *Og af Granriis (...) en Lugt*: skønt den senere del af sangen generelt behandler sit bellmanske mønster (*Fredmans Epistlar* nr. 71) frit (jf. n.t.s. 451), slutter netop denne linje sig påfaldende tæt til én bestemt i Fredmanepistlen, nemlig l. 6: »Blommor och Granris vällukt ger« (udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, I, s. 230). - *Djurgården(s)*: se n.t.s. 445. - *Lokatten(s)*: sv.: lossen, navn på værtshus i Stadsgården i Stockholm, forekommende flere steder i *Fredmans Epistlar* (nr. 59 og 77).

454

Christian Wingmark: endnu et medlem af den gennemgående personkreds i *Fredmans Epistlar*, hvor han præsenteres således: »gemenligen kailad Wingmark med stora peruken, ägde i proportion samma skicklighet på fleut-douce [blokfløjte], som den änu lefvande blinda Virituosen Colling.« (udg. af G. Hillbom og J. Massengale 1990, I, s. 12).

455

Souper: fint og let aftensmåltid.

456

Mel. Fredmans Epistel N° 18: melodien, der her benyttes i H. Rungs arrangement, har Heiberg altså lånt fra Bellman, der selv - bl.a. ved nødvendig fordobling af en række toner til sin ordrige tekst - har skaffet sig den ved at bearbejde en ældre kontradans; for musikkilderne er der redegjort i Bellman, *Fredmans Epistlar*, udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, II, (s. 202f.), hvor også melodien findes (s. 26). - *Hurra! lad Glassene klinge! (...)* *Gjæsterne værdigt*: i dette tilfælde har Heiberg allerede fra sangens begyndelse bearbejdet sit Bellman'ske forlæg i purificerende og forfinende retning på bekostning af grovhederne i *Fredmans Epistlar*, nr. 18, der bærer undertitlen: »Til 631 Gubbarna på Terra Nova [lat.: Ny Jord, navnet på sømandskro] i Gaffelgränden [sthlm.sk gadenavn] vid Skeppsbron [kajgade i Sthlm. på østsiden af Gamla Stan, Den gl. By(del)].« (den i foreg. n. anf. udg., I, s. 57); til sammenligning med Heibergs førstestrofe skal anføres de to første af F.E. nr. 18, hvorfra Heiberg overtager visse - men også kun visse - elementer: »Gubbarne satt sig at dricka,/Klappa på bäljen [vommen, bugen] och hicka,/Nåsan i glasena sticka, / Sjunga hvar om sin flicka./Jergen Puckel [tysk håndværkssvend, tilhørende det gennemgående persongalleri i F.E., konstant piberygende] han drog nu en rök,/Med pipan han på stopet [kruset] knacka [bankede]. /Gubbarna gjorde på ölet försök,/Och drucko så svetten han lacka [drev]. //Glasena börja nu ringa,/Gubbarna lustigt at svingå,/Hoppa och dansa och springa,/Med hvarannan klinga;/ /Benjamin klef [klatrede op] nu på bordet, fy fan!/Hier ist kamrat sehr schen zu tanzen [forvansket tysk: Her kammerat, er det meget skønt at danse]./Röder om nåsan liksom en Tulpan/Vant han uti laget nu kransen [hædersprisen].« (den i foreg. n. anf. udg. I, s. 57).

457

Bordet er dækket (...) *ei længe*: i resten af sangen afviger Heibergs tekst endnu stærkere fra Bellmans (se næstforeg. n.), dels ved den udprægede dialogisering (fordeling på flere syngende), dels ved stilen i den skildrede festivitas; hos Bellman hedder det fx: »Ölet kring golfvet det rinner« og »Och Byxorna de lossna af medjan [livet]« (*Fredmans Epistlar*, udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, I, s. 57). - *Datum*: dato. - *Geist*: ånd, her: buket, vinånd. - *Gyldenvand*: likør, tilsat bladguld. - *vist*: helt sikkert, givetvis. - *herunter*: »færdig«, »til rotterne«. - *Fiffig*: listigt, forslagent. - *klunter*: humper, raver.

458

kanskesen: (folkelig form) måske. - *Abekat (...)* *qvalt*: snaps ... drukket.

459

Corno: (itai., mus.) horn.

460

Mel. Fredmans Epistel Nr. 68: melodien, der her benyttes i H. Rungs arrangement, har Heiberg altså lånt fra Bellman, hvis egen kilde hertil er usikker (*Fredmans Epistlar*, udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, II, s. 314); melodien, en menuet, findes anf. udg. og bd., s. 89. - *Bravo! det blæste du rart*: i melodien Fredmanepistel, nr. 68 med undertitlen »Angående sista balen på Grönlund« (den i foreg. n. anf. udg., I, s. 220), forekommer denne opfordring til Movitz (og ikke, som her, til Fader Berg) og er fordelt rundt om i epistlen: »Stöt i dit Valdthorn, gå på« (str. 1, l. 6), »Blås den Menuetten,/Som han med Clarinetten/I går söng här i gränd [gyden]« (str. 2, l. 3-6), »Stöt i ditt Valdthorn« (str. 5, l. 1), hvortil Movitz svarer: »Hurra! jag skal blåsa« 632 (str. 3, l. 8) (den i foreg. n. anf. udg., I, s. 220-22); F.E. nr. 68 og Heibergs sang her har imidlertid motiv til fælles: begge skildrer optakten til et krobald; den optakt i F.E., som mest minder om den i Heibergs derivat, findes blot ikke i melodikilden, nr. 68, men snarere i nr. 62, »Movitz Valdthornet proberar« (med samme undertitel som nr. 68, anf. udg., I, s. 200). - *rart*: (sjældent) godt, udsøgt fortræffeligt. - *Zephyr(s)*: i rom. mytologi personifikation af vestenvinden.

461

Pan: skov- og hyrdegud i gr. mytologi.

462

Bergström: Bergström hører til det gennemgående figurgalleri i Bellman, *Fredmans Epistlar*, hvor han præsenteres som: »Namndagsblåsare [musikant, der opvarter på folks navnedage] i Cathrina trakten [området omkr. Katarinakirken i Södermalm i Sthlm.]« (Bellman, *Fredmans Epistlar*, udg. af G. Hillbom og J. Massingale, 1990 I, s. 12).

463

Mel. Fredmans Epistel N° 25: Melodien, der her benyttes i H. Rungs arrangement, har Heiberg altså lånt fra Bellman, der selv benytter et på hans tid kendt og ofte genbrugt »valdhornsstykke« el. 3/4-march; musikken findes i den i foreg. n. anf. udg., II, s. 34f. - *Aftnen er stille (...)* i *Strand: Fredmans Epistlar*, nr. 25, der bærer undertitlen: »Som är et försök til en Pastoral [idyllisk hyrdedigt, se n. t. s. 103] i Bacchanalisk [vedr. vinguden Bacchus] smak, skrifven vid Ulla Winblads [se n.t.s. 443] öfverfart til Djurgården [se n.t.s. 445]« (den i næstforeg. n. anf. udg., I, s. 78), indledes med linjerne: »Blåsen [bydemåde flertal] nu alla,/Hör böljorna svalla [ruller, bruser],/Åskan [tordenen] går.« (smst.).

465

Grønnelund: se n.t.s. 449. - *Barcarole(n)*: gondolførers sang, musik med rytme som åretag.

466

Mel. Fredmans Epistel N° 21: melodien, der her benyttes i H. Rungs arrangement, har Heiberg altså lånt fra Bellman, der selv hermed har overtaget en ældre kontradans med titlen »La [skal være: Le] Quaiqver« (fr.: kvækeren), der indgik i en ballet af samme navn, som opførtes i Sthlm. 1768; melodien findes i *Fredmans Epistlar*, udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, II, s. 29. - *Tusinde Gange (...)* *Venskab og Agt*: Fredmanepistlen nr. 21, der skildrer nattens skønhed og glæder, indledes: »Skyarna tjockna [fortættes],/Stjernorna slockna,/ Stormarna tystna, som örat upfyllt.« (den i foreg. n. anf. udg., I, s. 65).

467

bacchantisk: om hvad der står i forbindelse med den rom. vingud Bacchus (gr.: Dionysos) og hans kult, løssluppen. - *Bacchantinder*: 633 kvindelige præster el. ledsagere i optog for Bacchus. - *Hofstat*: en fyrstes hofholdning og de dertil knyttede hoffunktionærer. - *Satyrrer*: sanselige og groteske væsener i den gr. vingud Dionysos' følge. - *Slaaer (...)* *Dandser (...)* *vifter*: (bydemåder flertal) slå, dans, vift. - *Lyre(r)*: et i oldtidens Grækenland brugt strengeinstrument med to opadstående, svajede arme. - *Bukkefod*: attribut til satyrerne. - *Skalmeie(r)*: fløjte, fremstillet af udhulet pile- el. hyldegren, i mytologi og litteratur attribut til hyrder.

468

Venus og Bacchus: rom. guder for hhv. kærlighed og vin. - *Mel. Fredman Epistel N° 55*: melodien, der her benyttes i H. Rungs arrangement, har Heiberg altså lånt fra Bellman, der igen har lånt den fra en fr. chansonmelodi, »Vous qui du vulgaire stupide« (fr.: I, som af denne dumme pøbel), der findes i samlingen *Chansons Choiesies, avec les aires notés*, Genève 1782, s. 76 og London 1783, s. 72, samt i *Le Clé du Caveau*, [1818] som nr. 649; Bellmans melodi findes i *Fredmans Epistlar*, udg. af G. Hillbom og J. Massengale, 1990, II, s. 73. - *Ulla, nu kom (...)* *ombord!*: den Fredmanepistel, hvortil sangen via melodiangivelsen knyttet, er ligeledes en aftensang: nr. 55, der bærer undertitlen: »Rörande Mollbergs Kägelspel hos Faggens [værtshus med have i Södermalm i Sthlm.] vid Hammarby-Tull [se n.t.s. 452] en sommar afton 1770« (den i foreg. n. anf. udg., I, s. 181), og som indledes: Så ser han ut midt bland de stålar/Solen sprider i sin nedergång« (smst.). - *mon frère*: (fr.) min broder, hyppig tiltale blandt »brødrene« i *Fredmans Epistlar*.

469

Corporal: Mollbergs militære titel, se n.t.s. 445. - *Kronen,/Flettet af den unge Vaar*: kransen af forårsblomster.

470

Rankens Fader: Dionysos, vinguden i gr. mytologi. - *Amor*: kærlighedsgudinden i rom. mytologi. - *Myrte(r)*: Amors (se foreg. n.) hellige træ.

Nøddeknækkerne

471

Satyrspil: når der i oldtidens Athen i forbindelse med Dionysosfesterne opførtes skuespil, bidrog hver dramatiser med tre tragedier efterfulgt af et s. med et muntert, evt. parodisk el. satirisk præg; i et s. består koret af satyrer, vilde og sanselige væsener i vinguden Dionysos' følge. Når Heiberg benytter s. som sit dramas undertitel, kan det ikke udelukkes, at han har ligget under for den udbredte etymologiske misforståelse, der afleder ordet »satire« af »satyr«, og noget dybere 634 kendskab til oldtidens s., af hvilke der på hans tid kun kendtes et enkelt, har han næppe haft; han har snarest digtet sit drama som en Aristofanes-komodie, blot udstyret med et kor af satyrer; heller ikke om den »aristophaniske Comedie«, der indgår som element i hans genresystem (se efterskriften s. 540f.), har han videre at sige, bortset fra bestemmelsen af den som »den universelle Comedie af lyrisk Natur, [der] indbefatter en ligesom i Verset bunden Musik« (*Pros. Skr.* III, s. 244f).

473

Astræa: retfærdighedens og godhedens gudinde i gr. mytologi. - *Pomona*: gudinde for træfrugt i rom. mytologi. - *Guldaldren vendt tilbage*: i den gr. digter Hesiods (omkr. 700 f.v.t.) *Værker og Dage* og senere i den rom. digter Ovids (43 f.v.t.-17 e.v.t.) *Metamorphoses (Forvandlingerne)* træffes antikkens pessimistiske forestilling om verdens udvikling gennem fire aldre: den opr. guldalder, sølvalderen, bronzealderen og den nuværende jernalder, betegnelser for led i en moralsk forfaldsproces; i guldalderen levede guderne på Jorden, og særlig betegnende for forfaldet gennem verdensaldrene var det, at netop gudinden Astræa måtte forsvinde herfra (for at indtage sin plads i Jomfruens stjernebillede).

474

Vandel: optræden, gerninger. - *Hvert Aar, i Høstens Tid (...)* den kjække *Perseus*: passagen forbinder de fra oldtiden kendte stjernebilleder Jomfruen (se n.t.s. 473), Vægten, Andromeda, Vædderen, Hvalen, Perseus (jf. *Nøddeknækkernes* opr. publicering i Heibergs astronomiske årbog *Urania* for 1845, se efterskriften s. 557), sådan som de fremtræder på efterårshimmelen; flere af (navnene på) disse stjernebilleder er relateret til sagnet om Andromeda i gr. mytologi: A.'s moder Kassiopæia pralede af at være smukkere end nereiderne (havnymfer), hvilket overmod opbragte havguden Poseidon, der sendte et havuhyr (jf. Hvalen, lat.: cetus) mod hendes land og forlangte A. ofret til det. A. blev dog - bundet til en klippe, hvor hun afventede sin grusomme skæbne - reddet og befriet af helten og halvguden Perseus, der ægtede hende. - *Ceres*: gudinde for landbrug i rom. mytologi (gr.: Demeter). - *Ax af Guld*: det gyldne (fuldmødne) aks hører til Ceres' (se foreg. n.) attributter. - *Solgod*: i gr. mytologi Helios el. Apollon. - *Jasons gyldne Vædder*: den gr. helt J. løste den vanskelige og farlige opgave at hente det g. (v.)skind i Kolchis ved Sortehavet og bringe det hjem til Thessalien. - *Europas skuffende Forfører*: stjernebilledet Tyren, allusion til sagnet i gr. mytologi om Zeus, der i skikkelse af en tyr bortførte den skønne fønikiske kongedatter E. til 635 Kreta. - *skuffende*: svigefulde, bedrageriske. - *Jagtens Drot (...)* *Orion*: i gr. mytologi enten en vældig jæger fra Bøotien i Grækenland eller en af giganterne; blandt de mange sagn om ham et, iflg. hvilket han forfulgte plejaderne, Atlas' syv døtre, hvorpå både forfølgeren og de forfulgte forvandlede til stjernebilleder (hhv. Orion og Syvstjernen). - *Midie (...)* *tre Saphirer*: stjernebilledet Orions Bælte (se foreg. n.)

476

Veiriget (...) *Solens Nedgang lover (...)* *Dag*: if. folkevisdommen kan der ud fra solnedgangen tages varsel mht. morgendagens vejr; *lover*: varsler. - *Nyog Næ*: månens faser. - *Paa Frugten (...)* *kjende Tiden*: jf. Matt. 12,33: »Tag et træ. Enten er det godt, og så er dets frugt også god, eller det er dårligt, og så er dets frugt også dårlig. For et træ kendes på frugten.« - *Amorin(er)*: lille kærlighedsgud. - *Alabaster(hud)*: en klar, svagt gennemsigtig gips. - *Purpur(kinder)*: et af snegle udvundet, karmoisinrødt stof. - *Hegn*: skov, lund.

477

qvægende: oplivende, forfriskende. - *Astræa (...)* *Retfærdighed*: se n.t.s. 473. - *ruge(nde)*: dække og (dermed) beherske. - *Mulm*: mørke.

478

Terner: tjenerinder. - *Favn(e)*: 1 favn = 3 alen = 187,5 cm. - *Dont*: gerning. - *Æther*: klar, ren (og tynd) luft. - *Muser*: i gr. mytologi gudinder for kunster og videnskaber.

479

Morgenstjernen: planeten Venus (og dermed i astronomisk forstand d.s.s. Aftenstjernen!) - *Diadem(et)*: fyrsteligt hovedsmykke. - *Aster*: blomst af slægten af samme navn, nu alm. benævnt: asters, navnet betyder på gr. og lat.: stjerne.

480

deler med mig Navnet: se foreg. n. - *falder (...)* paa: finder ... på. - *Georgine (...)* Lykken gjort: g. (el. dahlia) er en have- og prydblant af astersgruppen (se n.t.s. 479), den var stærkt på mode i Danmark og det øvr. Europa i første halvdel af det 19. årh.

481

Navn er Støv: forstavelsen i »georgine« betyder på gr. (γῆ): jord. - *første bedste Qvindes/Private Navn*: på dramaets tid var Georgine (og Jørgine, etymologisk samme navn) udbredte kvindenavne. - *flau*: flov, banal. - *Betegning*: betegnelse. - *Compagnie*: selskab.

482

Solens Glands (...) *Morgenkrands*: Solen overstråler ved sin opgang Morgenstjernen. - *Kjøbsted(folk)*: et mellemstort bysamfund, der tidligere nød visse privilegier, og som præges af borgerlige erhverv som handel, håndværk og småindustri. - *Syposen*: se n.t.s. 210.

483

beqvem: egnet, nyttig.

485

Alt: allerede. - *Skjelmen*: blinket (i øjet), som antyder oplagthed til løjer, flirt o.lign. - *Thi*: derfor. - *Lærke*: lommelærke, lille beholder til brændevin. - *tilbunds (...)* *stikker*: ud ... drikker.

636

486

Suk (...) *Hjerte (...)* *ikke (...)* *briste*: talemåde, (ofte spøgende) anvendt som trøst til en sørgende el. trængt (inkl. én selv), -*forlanges*: behøves. - *ugeneert*: tvangfrit.

487

fatalt: skæbnesvangert, ulykkeligt (el. blot:) ærgerligt, »forbandet«. - *forkommen*: blevet væk. - *slaaet (...)* *for Panden*: ødelagt. - *placat*: (blot forstærkende:) aldeles, fuldstændig. - *forsørge*: forsyne (os).

488

I gode (...) *Damer her!*: henvendt til det imaginære publikum og altså illusionsbrud. - *lade det være*: undlade det.

489

Rigsdaler: se n.t.s. 363.

490

traurige Kaar: sørgelige betingelser. - *Knuden (...)* *stak*: vanskeligheden ... bestod. - *Dyrenes Herre*: udtryk for: mennesket, jf. 1. Mos. 1. 26-28.

491

Det, som er værre: (eufemistisk for:) ekskrementer. - *os gemene gjøre/ Med*: indlade os med. - *Krigsraad*: hæderstitel, der giver indehaveren en (ret lav) rang (i 6. klasse, nr. 5 el. 7. klasse, nr. 4). - *Fruer*: fornem kvinde, hvis mænd har rang (frem til omkr. *Nøddeknækkernes* udgivelse). - *af Stand*: fornemme. - *Slæb*: mindreårige drenges klædedragt var endnu i det 19. årh. kopieret over kvindedragten.

492

Massen desp'rat (...) *galt i en Stat (...)* *valgt ved vor Stemme*: ordvalget rummer et hib til tidens liberale og demokratiske strømninger, som i Danmark førte til indførelse af fri forfatning (grundloven 1849), og som var Heiberg imod (jf. efterskriften s. 530). - *vittig*: klog, forstandig. - *Bjørnetrækker*: se n.t.s. 292.

493

Baron: mandligt medlem af højadelens lavere klasse, ofte tillige godsejer. - *Revolution*: se n.t.s. 492; begrebet var på *Nøddeknækkernes* tid præget dels af den store franske revolution 1789, dels af julirevolutionen 1830, der endnu var i erindring.

494

Trøje (...) med *Snore (...)* *Sabel (...)* *Spore (...)* *Husar*: ryttersoldat tilhørende det lette kavalleri, hvis uniformer i efterligning af den ungarske husardragt var kendelig ved pragtfuld udsmykning, bl.a. snorebesætning. - *Isenboden*: (af ty.: jern-) isenkramforretningen. - *Tilforladelig*: sandelig, absolut. - *Metaphor*: billedlig, figurativ sprogbrug. - *Styr*: styre, regimente. - *tugted*: pryglede (i straffende hensigt). - *Abonnement*: afgift (ved forudbestilling).

495

piinligt: under el. med pine. - *Værge*: beskytter (nemlig i egenskab af familiefader). - *Adresse-Avis*: se n.t.s. 303. - *hele Flok/Er anonyme (...)* *hvis ei vor Kunst (...)* *den berømme*: se efterskriften s. 556f. - *Forord bryder ingen Trætte*: gl. da. ordsprog (E. Mau: *Dansk Ordsprogsskat* (1879) 10612), opr. med betydningen: forudgående aftaler el. fremsættelse af retskrav forebygger ikke trætten el. den egl. retssag, 637 her anvendt i betydningen: indledende snak gør ingen skade (for den er uden virkning). - *grundig Dom (...)* *en lille Forelæsning*: se efterskriften s. 556f.

496

lærerigt: hermed vrænges der ad oplysningstidens (18. årh.) stadig på stykkets tid livskraftige ideal, der har givet retningen navn. - *Utile dulci*: (lat.:) det nyttige med det behagelige, allusion til den rom. digter Horats' litterære ideal, fremsat i hans *Ars poetica* (lat.: *Digtekunsten*, ca. 16. f.v.t.), 343: *Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci*, (lat.:) Den [skribent] har vundet alle stemmer (alles bifald), der har blandet det n. med det b. - *Kjernen laste (...)* *ikke spise den*, (...) *Upartiskhed er al vor Iver (...)* *Frugtens Forfatterinde*: se efterskriften s. 556f. - *Laug*: organisation af et bestemt (håndværker)fag. - *stift*: urimeligt i forbavsende grad.

497

Nødder (...) *Eet (...)* *Æbler (...)* *To*: forvansking af udtrykket: »ét ... noget andet«. - *fiin*: taktfuld, dannet. - *Æbler for Sviin*: fordrejning af gl. da. ordsprog med perler i st. f. æbler (Mau 9846 efter Matt. 7,6). - *Skose*: hånlige spydighed. - *genegen*: tilbøjelig. - *frappere*: overraske. - *Privilegier (...)* *streng*: laugsvæsenet (se n.t.s. 496) og statslig erhvervsregulering betød under enevælden en skarp opdeling mellem håndværkernes forskellige fag og de handlendes forskellige brancher (varegrupper). - *Corporation*: sammenslutning af flere erhvervsgræne. - *Frugt- og Vildthandlerfaget*: jf. *Madam Rar* i *Aprilsnarrene*.

498

Det lider med Dagen: (lider egl.: skråner) dagen går på hæld. - *Begynder (...)* *Giver*: (bydemåder flertal) begynd, giv. - *Lutter Politik (...)* *sit Fag*: se efterskriften s. 556f. - *Art*: manér, kraft.

499

Difficultet: vanskelighed, genvordighed. - *Philister(nes)*: åndløs spidsborger.

500

Satyrer (...) *springe*: satyrer (jf. n.t.s. 471) var i gr. mytologi sanselige og groteske væsener i vinguden Dionysos' følge; de bevægede sig på deres gedebukkeben i vilde spring gennem skovene. - *Caravane*: optog. - *hun løfter op*: tidens kvindekjoler/skørter var hos de højere stænder (uden for almuens) altid fodlange. - *hytter*: skærmer, passer på. - *Qviden*: sorgen, bekymringerne. - *mod*: trist. - *Iris*: i gr. mytologi regnbuens gudinde. - *syvfarvet Bro*: regnbuen.

501

Purpur(bæger): se n.t.s. 476. - *Lyre(r)*: et i oldtidens Grækenland benyttet strengeinstrument med to svajede, opstående arme. - *de Himmelske*: guderne. - *forlene*: giver. - *Trophæer*: sejrstegn (oftest i form af bytte, erobret fra fjenden). - *Guden, som Solvoggen styrer*: Apollon, der i gr. mytologi var både solgud og gud for kunst, ikke mindst musik; han akkompagnerede med sin lyre (se n.t.s. 501) musernes (se 638 n.t.s. 478) dans. - *olympisk(e) Drik*: guddommelig inspiration. - *Phøbus*: poetisk (anvendt hos Homer) tilnavn til Apollon (se næstforeg. n.)

502

sin Nødtørft: det nødvendige. - *Faun(en)*: den rom. betegnelse for satyr (se n.t.s. 471); faunerne var dog mere beherskede. - *Dryade(rne)*: nymfe, der personificerer, lever i og dør med et træ. - *vingede Gud med sin Piil*: gud Amor, kærlighedsgud i rom. mytologi (svarende til Eros i gr. mytologi).

503

Pan: hyrde- og skovgud i gr. mytologi (i rom. mytologi identificeret med Faunus), han repræsenterer seksualiteten, men er af natur snarere drilsk end ubændig, skønt af ydre beslægtet med satyrerne (se n.t.s.

471); udtryk som »panik« og »panisk skræk« er talende betegnelser for hans virkning. - *Bukkefodshoven*: attribut, der karakteriserer Pan (og hans slægtskab med satyrerne, se n.t.s. 471). - *Hornene (...)* *Skindet, det laadne*: andre af Pans ydre kendetegn (se de to foreg. n.) - *Hyader*: i gr. mytologi regnbringende nymfer, blev af Zeus gjort til en stjernegruppe (i Tyren, hvis opgang efter oldtidens forestillinger varslede regnskyl). - *Parce(n)*: i rom. mytologi skæbnegudinden Atropos, der klipper livstråden over.

504

krystet: klemmt, presset. - *Bacchanter*: deltagerne i den rom. vingud Bacchus' følge og i hans kultfester, bakkkanalerne. - *Mænade*: i gr. mytologi d.s.s. kvindelig bakkant, se foreg. n. - *Krandse (...)* *Svinge*: (bydemåder flertal) krans, sving. - *Fløitespil*: fløjten var Pans (se n.t.s. 503) instrument. - *Bukkefod*: se n.t.s. 503. - *Hornet*: se n.t.s. 503. - *Hymne(r)*: højstemt lovsang. - *Phøbus*: se n.t.s. 501. - *atlantiske*: Atlanterhavets.

505

før Hanen fik Sko: sammenblanding (kontamination) af to stående udtryk (idiomer) for et meget tidligt tidspunkt på dagen: 1) før hanegal, 2) før Fanden fik sko på.

506

frie, selvstændige Mænd: endnu et hib til tidens liberale, demokratiske strømninger (se n.t.s. 492).

507

begegner: (tager imod og) behandler. - *Vægt*: retfærdighedens stående symbol (emblem).

508

navnløs: jf. s. 495 om de anonyme nøddeknækkere/anmeldere. - *Navn af Mads*: M. anvendes i en række sammenhænge som typenavn for dumme el. klodsede personer. - *Stjerne*: hyppigt anvendt tegn til angivelse af anonymitet ved dagbladsartikler o.lign.

509

i Soutien: (fr.) i underhold.

510

flattere: smigre. - *næste*: nærmeste. - *Dug*: (her) = håndduk, håndklæde, serviet, lommetørklæde. - *propre*: renlige.

639

511

ei man skuer Hund paa Haar: talemåde efter gl. da. ordsprog (Mau 3398), man bør ikke dømme efter det ydre.

512

Proposition: forslag. - *Condition(en)*: betingelse. - *Critik*: kritisk sans, judgement. - *Gravenstener*: d.s.s. gråstener, efter slottet Gråsten i Sønderjylland, æblesort indført herfra til Danmark, hvor den i det 19. årh. regnedes som særlig delikat. - *U. G. med Plus*: U.G. er forkortelse for: udmærket godt, den højeste karakter på den tidligere (ørsted'ske) karakterskala, hvorpå et + betegner en forhøjelse; udtrykket er altså en spøgefuldhed eller - sandsynligt i Hans' mund - en naivisme. - *Pigeon, Rainet (...)* *Paspommerus*: æblesorter. - *Pigeon*: lille rødt vinteræble. - *Rainet* el. reinette: gult æble af fr. herkomst med grynet, plettet skal. - *Borstorffer*: se n.t.s. 192. - *Paspommerus*: rødt tidligt æble. - *Pund*: talent, evner.

513

producere: præsentere, introducere.

514

Majoritet: flertal. - *iNavn af*: på vegne af. - *første Deputeret*: øverst rangerende udsending. - *alt fra Arilds Tid*: allerede fra de ældste tider.

515

billigt: rimeligt. - *Daler*: rigsdaler, se n.t.s. 363. - *ved hver af Veiens Bomme (...)* *skatte*: ved en forordning

af 1786 blev det påbudt, at der på hovedlandevejene med en mils interval rejstes bomme, og at der afkrævedes trafikanter en afgift (»bompenge«) for at passere disse; indtægter herfra gik til vejens vedligeholdelse, men irritationen over denne beskatningsform var udbredt på stykkets tid; *skatte*: betale skat. - *ruineert*: ødelagt. - *ride (...)* *tilvands*: hegle igennem, kritisere. - *Lov til os at yttre*: ytringsfriheden hørte til de liberal-demokratiske (jf. noter t.s. 492 og 493) mærkesager og blev da også institueret i grundloven af 1849.

516

fiin: spinkel. - *Skok*: 60 stk. eller blot: en stor mængde.

517

fast: næsten. *skal have gode Veie*: har ingen nød, klares nemt.

640

641